

R 440

Шарқ юлдузи

- NASR
- NAZM
- DRAMATURGIYA
- MUMTOZ ADABIYOT
- YOSHLAR DAFTARI
- JAHON ADABIYOTI
- ESTETIKA
- SAN'AT FALSAFASI
- ADABIYOTSHUNOSLIK
- SAN'ATSHUNOSLIK

Sharq yulduzi

ISSN 0131 – 1832

12 / 2018

Раҳмат Файзий
(1918-1988)

J

Alisher Navoiy
nomidagi
O'zbekiston MK

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиiddин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Энахон Сиддиқова
Иқбол Мирзо
Қахрамон Қуронбоев
Минҳожиддин Мирзо
Жумакул Қурбонов
Фармон Тошев
Ислом Ёқубов

Хайриддин Султонов
Маҳмуд Тоир
Шерзод Ирзоев
Йўлдош Солижонов
Тоштемир Турдиев
Шухрат Маткаримов
Адҳамбек Алимбеков
Умарали Норматов
Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир — Сирожиiddин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари — Азиз Саид

Масъул котиб — Дилором Муротова

Назм бўлими мудири — Икром Отамурод

Наср бўлими мудири — Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудири — Ориф Ҳожи

12
2018

УШБУ СОНДА:

Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА

БАТЛАН — ЮРАТИМНИНГ ПЛАНХО ЗАМИНИ

Умрин узун кўрсам ёлқиннинг,
Сеҳрин фузун кўрсам талқиннинг,
Ёзганларим она халқимнинг
Таржимаи ҳоли бўлсайди.

НАСР

Рауль МИРҲАЙДАРОВ

ЧИҒАТНОИ, 2-ШУҒЛИК

Ҳикоя

Лайлақлар учиб келгач, бу минора унча-мунча эмас,
балки узоқ тарихга алоқадор минора экани ҳақидаги
тушунча бирпасда чор атрофга аён бўлди-қолди.

Ўша қушлар келган кўклам чойхонада ўтиришдан
бўлак муҳим ва қизиқарлироқ иши қолмаган бир
мўйсафид ҳам: «Ҳа-а, бу бежиз эмас, Худойимга тегишли
нарсани дунёвий нарсадан ажралиб туриши учун бўлса
кераг-ов», деб гап қилганди.

ИМЛАР, ВОҚЕАЛАР, ҲУСНУСАНАЛАР

Наим КАРИМОВ

«АЙ ЧАРХ, ЭПТИНИНГ ОРТАК ЖАБЕР БУНЁД»

Санъатшунос олим Сирожиiddин Аҳмедовнинг
аниқлашича, «Қалам» — Чўлпоннинг тахаллусларидан
бири. Ғайратий мазкур шеърга «Эй қалам» сарлавҳасини
қўйибгина қолмай, сарлавҳа тагига қавс ичида
«Чўлпоннинг талвасасига» деган сўзларни ҳам ёзганки,
бу ўша ағдар-гўнтар йиллардаги Ғайратийнинг ғоявий
тебранишлари билан боғлиқдир.

Хуршид ДАВРОН

**СИРАРИМНИ ОЛИБ
НЕЧА ТУН ҶАДИ**

Дунёнинг энг гўзал шеърини
Болалик чоғимда кучоқлаб
Онамдай эркалаб шивирлар
Самарқанд Самарқанд Самарқанд

Абдурахмон ИБРОҲИМ

ИДИЗ

Ҳикоя

Дарахт ғийчиллаб – ингради, қарсиллаб – дод солди,
гурсиллаб қулади-ю, ерни, деразани титратиб, каравот-
ни аламдан чайкатиб юборди. Баргларнинг шовуллаши,
шоҳ-шаббанинг синишидан ҳосил бўлган фарёд одам-
ларнинг қувноқ кичқирикларини босиб, дарчага бош
урди.

У кўзини очганда, бир даста гулдек дарахт ўрнида
куюк чанг булути сузиб юар эди...

Тоштемир ТУРДИЕВ

ОЛИМНИНГ МАҲОРАТИ

Шукур Холмирзаевнинг ижоди шоирликдан
бошланганини адабий гурунглarda эшитардим-у, аммо
рости, тўлақонли маълумотга эга эмасдим. Олим Тошбоев
эса адиб истеъдодининг шу кирраларини ҳам китобда
тўла ёритган. Ўқувчилик йиллари ва ҳатто Тошкент давлат
университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика бўлими
иккинчи босқичигача ёзган шеърлари ҳақида маълумот
беради. Ва айримларини тўласинча китобда келтиради
ҳам. Бу фикримизга «Исми кўп аъло – иши мубтало»
ҳажвий шеъри мисол бўла олади.

МУҚИМИЙ

Ногаҳон кўнглим уйиға келса ёдинг шодмен

Меҳри рухсорингга, жоно, зордурман соғиниб,
Кўргали мушток, дилафгордурман соғиниб.

Субҳи васлим фуркатинг шоми билан топди завол,
Қон тўлиб кўзга, шафакосордурман соғиниб.

Хастаю маъюсу бемор айрилиб ғам кунжида,
Мустаҳики, пурсиши бисёрдурман соғиниб.

Ёдима сози дутору рухафзо хонишинг
Тушса ҳар соат багаррок зордурман соғиниб.

Хох бовар килма-кил – сан ҳам мусулмонсан агар,
Гунча янглиғ дийдаси хунбордурман соғиниб.

Ашки олу ранги зардимдин киёс этсанг бўлур,
Ҳожати гуфтор эмас, изҳордурман соғиниб.

Ҳасратингнинг назмини ёзиб Муқимий сафҳага,
Кору борим дамбадам такрордурман соғиниб.

Муҳаммад Аминхўжа МУҚИМИЙ – (1850–1903) Бухорога бориб, «Меҳтар ойим» мадрасасида таҳсил олган. Муқимийнинг адабий мероси тахминан ўн минг мисрани ташкил этади.

* * *

Хусн мулкида тажаммулпеша султонсан ўзинг,
Ҳам малоҳат буржида хуршиди тобонсан ўзинг.

Улки, бир келдинг карамлар айлабон йўқлаб, хануз,
Кўз уйида мардумим, жисмимдаги жонсан ўзинг.

Муддате бу боғ аро бир-бир юриб, солдим назар,
Бир юзи гул, зулфи сунбул, хатти райҳонсан ўзинг.

Доғмен, таъбингни чоғ этмак қўлимдин келмади,
Ҳожати изҳор эмас, ҳолимни билгонсан ўзинг.

Хуш на саъд айём булким, қўришуб ҳар субҳи шом,
Рўзгорим ёрутуб, шамъи шабистонсан ўзинг.

Бу дуоғўйингни ҳар ерда форомуш айламай,
Аҳд этиб келсанг, дегил, олдимда паймонсан ўзинг.

Ногаҳон мундоғ назарлардин ёмондур кетмагинг,
Бўлмаса жондин, Муқимий, яхши меҳмонсан ўзинг.

* * *

Аё, гулчеҳра, бир дам меҳрибон бўл,
Дубора, яъни, жонсиз танга жон бўл.

Халойикқа солиб юз шўри маҳшар,
Сенга ким айди, офоти замон бўл.

Очиб юз, мунтазир наргиз саросар,
Карам айлаб, чаман сори равон бўл.

Нигоро, лол бўлғай тўти ногаҳ,
Замоне лутф ила ширинзабон бўл.

Хўкандда хушламам сендин бўлакни,
Инониб, хоҳ майлинг, бадгумон бўл.

Алингдин берма дер эрдим инонинг,
Бор эмди, эй кўнгул, ҳажрида қон бўл.

Нетай, сўр ҳол, хоҳи кил форомуш,
Муқим, ҳар ердаким бўлсанг, омон бўл.

Махфий айла оразинг то куймасун шайдоларинг,
Қошларинг гўё камон, ўқ отмасун мужгонларинг.

Лаҳзае боксанг агар, бўлғай юрак садпоралар,
Кул бўлиб то куймасун ҳажринг аро куйгонларинг.

Мунча ҳам ширинсухандур, бергуси талх жавоб,
Қилмасин бисмил ҳама гўё забон – бурронларинг.

Доимо дашном этиб боксанг, нигоро, кайрилиб,
Дини исломи кетар кўрган замон хандонларинг.

Кўзларинг жаллод, ўлуб, қилғай ҳавола ханжарин,
Ўлмасун зулминг билан ишқинг аро хайронларинг.

Очмағил парда, пари, то куймасун парвоналар,
Оташи ишқинг, басе, кофий эрур ёққонларинг.

Ҳар тарафга ташлабон очилмасун гул ғунчаси,
Эрта-кеч қилғай наво булбул каби нолонларинг.

Ох, ишқингни ютиб, бағри кабоб бўлган Муқим,
Бўлмағай мундек жафою ҳажр аро гирёнларинг.

Эл Ғойлиги - йўлда,

Сўз Ғойлиги - тилда.

Ўзбек халқ мақоли

Ватан — юрагимнинг танҳо замини

Гулчехра
НУРУЛЛАЕВА

Бошим узра феруза само,
Оёқ остим — гуландом баҳор.
Улар ила биттаман гўё,
Нигоҳимга қуйилар оҳор.

Чор атрофим кўм-кўк оғушда,
Майса ўқир севги хатини.
Гўёки, мен кўргандай тушда
Талофатлар салтанатини.

Гўё, андух бўлган оқизоқ,
Симираман поклик шукуҳин.
Кўкси баланд, тилаклари оқ
Қушлар учар. Учади руҳим.

Осмон ерга қўл чўзар, ёки
Осмониға бош урарми ер?
Умрим бино бўлиб, гўёки
Битганларим — ошиқона шеър.

Бошим узра феруза осмон,
Оёқ остим — гуландом баҳор.
Шу тупроққа ишқман, ихлосман,
Тутгим келар менингда оҳор.

Гулчехра НУРУЛЛАЕВА — 1938 йилда тузилган. Ўрта Осиё давлат университети ҳамда Москвадаги Олий адабиёт курсини тугатган. Шоиранинг ўн бешга яқин шеърый китоблари нашр этилган.

Сен – шундай жозиба қадимдан-қадим,
 Сен – шундай табиба надимдан-надим,
 Мудом ичдим сени, мудом чанқадим,
 Ишқ, десам, у сенча муттасил эмас,
 Сенингдек бир умр, тўрт фасл эмас.

Сени йўқламаган биронта жон йўқ,
 Сенсиз ҳаёт тайин, сенсиз жаҳон йўқ,
 Сенга шайдоликка асти поён йўқ,
 Мен ҳам бир кемтикман, фатҳингга толиб,
 Бунча жаҳонгирсан, бунчалар ғолиб.

«Бас, етдим...» деганда, яна бир бошдан
 Ойдан ёғду олиб, олиб куёшдан,
 Бўлиб ойдин вужуд, бўлиб куёштан,
 Олисда чарх уриб порлайверасан,
 Тўлинсан, тўлмоққа чорлайверасан.

Сен – масрур кўшиқлик, шодон дуторлик,
 Кунларим олдиндан хандон этарлик,
 Гоҳи қўл етмаслик, гоҳи етарлик,
 Шундай мўъжизасан, шундайин қисмат,
 Жаннатий нафасли, фаришта хислат.

Йўқ эсанг, мушкуллар бизни ермиди,
 Оғриққа эш кунлар бизни ермиди,
 Ўқсиқлар, тушкунлар бизни ермиди,
 Ҳаётга олтин ҳал сураб ўзингсан,
 Суманбар кўрсатар, кўрар – ўзингсан.

Сен – менинг мангулик йўлдош ҳунарим,
 Ҳеч завоқ билмасим, доим унарим,
 Ҳамма сўниб бўлгач, охир сўнарим,
 «Ўлим» деган сўзга доимо зидсан,
 УМИДсан, УМИДсан, ширин УМИДсан!

* * *

Ҳаво булутланиб, қовоқ уяди,
 Чакмоқ замзамасин кўнглим суяди.

Ёмғир шаррос қуйиб, деразам тўсар,
 Руҳим майсалари қикирлаб ўсар.

Шамол эшигимни очиб ёпади,
 Мени меҳр ила ошно топади.

Тун бостириб келар, чўчитмоқ бўлиб,
Мен пешвоз чиқаман қошига кулиб.

ГУЛнинг иштиёки, НУРнинг шахдиман,
Қасдма-қасд ўсувчи тут дарахтиман.

* * *

Кўз тиккан гавҳарим, суйгун ўғилжон,
Дили дилгинамга уйгун ўғилжон,
Энг азиз, энг лазиз туйғум ўғилжон,
Ўзимга гулрухсор келин истайман,
Муҳаббат ойларин тўлин истайман.

Ҳар кўзим тушганда, ариса ғуссам,
Келинмас, қизим, деб, бағримга боссам,
Умрим қисқарсада, кўнгилдан ўссам,
Вафо-садоқатда қойим бўлса у,
Юрагимни кўяр жойим бўлса у.

Уйимга файз тўлса, зиёлар тўлса,
Тўлмаган кўнглимга дунёлар тўлса,
Ҳар битта сўзимга дуолар тўлса,
Бахтидан кўзлари мастон бўлсангиз,
Мен энди ёзажак дoston бўлсангиз.

Жуфт ой бўлсангизда икковлан дастлаб,
Тезда кўпайсангиз, орзумни ростлаб,
Кўйлакчалар тиксам жажжимга мослаб,
Ўригидан ширин данагим, десам,
Сизларни улуғ бахт санагум, десам.

Сизким, севгисидан кўзлари сайроқ,
Сизким, рухсорида сурури байроқ,
Менким, ман-ман деган бойдан ҳам бойроқ,
Юрак бу толега чидаш берса бас,
Ахир, бахт юкин ҳам тутиш осонмас.

Кўз тиккан гавҳарим, суйгун ўғилжон.

* * *

Мартабаси баланд куёшнинг,
Риё нима — билмаганидан.
Ноилидир мамнун қарашнинг,
Икки юзли бўлмаганидан.

Меҳри ошкор, нафрати ошкор,
Ҳар одими эл назарида.
Сақич қилиб чайнолмас зинҳор
Ҳеч ким уни гап бозорида.

Сабоқлари бисёр қуёшнинг.

* * *

Тошкент осмонида булутлар лак-лак,
Фасллар ҳаддига йўқдай тарози.
Айни саратонда момогулдирак,
Айни саратонда ёмғир шарроси.

Бу қандай синоат? Бу қандай жунун?
Бу – қобил иқлимнинг не инқилоби?
Дедилар: «Табиат Оролнинг хунин
Талаб айлагани, дийдаи оби».

О, инсон, замондош, сенми ижодкор,
Заҳми тафаккуринг фатҳидан лолман?
Сен ғорат этмаган қай маъволар бор,
Қўлларинг етмаган қай асрор қолган?

Сохта такаллуфлар бўлгандай арзон,
Сохта меҳварида эмасми дунё?,
Не борки, луқмадан то барги хазон,
Сукмай қолган бўлса бошини кимё?

Дарахтлар катағон. Дарё катағон.
Заҳри заққумлардан тупроғимиз шол.
Юртим боши узра бу не каттақон
Орқа-олдин билмас ёсуман завол?

Шаҳар қурум ютар.
Соғиниб баъзан,
Бесарҳад қирлардан сўргим келар ҳол.
Сурув-сурув қўйми, кўзим, десам,
Кичрайиб турибман ўзим ҳам, алҳол.

Нима қолди ўзи ҳеч емаган лат,
Истило заҳмидан топмаган завол?
Бузғунчи қўллари етмаган – фақат
Боларилар экан – меҳнатқаш, ҳалол.

Ажабо! Не боис?
Ҳамроҳим айтар,
Ҳайратларга солиб суҳбатдошини:

«Кимнинг келтиргани бўлмаса нектар,
Соқчи асалари олар бошини...»

Эй биз, одам қавми, соҳиби ақл,
Курувчи, дейми ё бузувчи эй зот!
Кўзларимиз очсин
Мурувват ахил,
Ариларга тегиш покиза ҳаёт!

Ватан – юрагимнинг танҳо замини,
Тўлгил нектарларга – гулшираларга.
Диллар оғриб сенга, ардоқлаб сени,
Биз ўхшаб яшайлик ҳамшираларга.

Тансиқ кўшиғимсан, юртим-мўътабар,
Мен сенга камолот тиларман фақат!
Ногоҳ, заволинга қўл урсам агар,
Соқчи арилардай бўлгил бешафқат!

* * *

Иккиланмай ўтказдим
Изтиробни бошимга.
Қолган умрим тутказдим
Синовларга, дошимга.

Ватан номли изтироб
Бошимда оқ қор энди.
Кўзларимда намақоб,
Кўксимда виқор энди.

* * *

Ҳар кўрганим, кўрмаганимда
Мен истаган толе бўлсайди.
Бирга юрган, юрмаганимга
Шеърларимнинг боли бўлсайди.

Ҳар кимсанинг зийнати – субут,
Ҳар кимсанинг суянгани – юрт!
Юрт қизларин кўзларида ўт,
Йигитларин ёли бўлсайди.

Ҳар миллатдош – сўзимга меҳроб,
Ҳар қари-ёш – кўзимга суҳроб...
Дейман ихраб, ўйлайман ихраб:
«Юзларининг оли бўлсайди...»

Умрин узун кўрсам ёлқиннинг,
Сехрин фузун кўрсам талқиннинг,
Ёзганларим она халқимнинг
Таржимаи ҳоли бўлсайди.

* * *

Чикқандайман,
Тор кўчадан чикқандайман,
Кенглик нашъу намоларин уққандайман.
Умр боғим сўзонларин,
Хазонларин
Йикқандайман,
Битта қўймай ёққандайман.

Айтгандайман,
Хушим йўқ, деб, айтгандайман,
Етар, ғамда ишим йўқ, деб, айтгандайман.
Хайр, дея, дилгирларга,
Бенурларга,
Қайтгандайман,
Суруримга қайтгандайман.

Уққандайман,
Фурсат нима – уққандайман.
Чопаётир. Шитоблари юққандайман.
Надир излаб, фарах кўрдим,
Дарахт кўрдим.
Чикқандайман,
Бутоғига чикқандайман...

Кўргандайман,
Гулин илк бор кўргандайман,
Хўп ошқиниб,
Хўп тошқиниб тургандайман.
Гуллардаги ҳайратларни,
Ҳикматларни
Сургандайман,
Кўзларимга сургандайман.

Юргандайман,
Майса босиб юргандайман,
Борлиғимни ҳаяжонга бергандайман.
Ажойиб-ку! Ғаройиб-ку!
О, Гулчеҳра,
Киргандайман,
Ўн саккизга киргандайман...

ЧИҒАТОЙ, 2-ТУПИК

Ҳикоя

**Рауль
МИРҲАЙДАРОВ**

Бузаверадилар, кураверадилар... Бузаверадилар, кураверадилар...

Одамлар эскисини бузиб, янгисини куришдан чарчамас, бу баъзан тўхтамайдиган ишдек туюларди.

Шаҳардаги кўҳна – минг йилги илон изи кўчалар. Эгри-бугри, тупроғи кўпчиб ётган энсиз ва боши берк муюлишлар бирин-сирин йўқолиб борарди: худди шунингдек, баланд пахсали ички-ташки ховлилардан иборат маҳаллалар аста-секин ном нишонсиз ер билан битта бўлмоқда.

Ўтмиш абадиёт қаърига сокин, баъзан сурон кўтариб, масрур ва махзун чўкмоқда.

Ёши Худобагина аён асрий чинорларнинг бир зумда ерпарчин бўлишига ўзини анчайин керакли одам эканлигини ҳамиша кўрсатиб кўйиш истагида юрвчи кимсаларнинг мудрок, сабил кўзларининг ногаҳоний тушиб қолишигина сабаб бўлиши мумкин эди.

Мабодо сенинг ҳам ёшинг етмишдан ошиб кетган бўлса-ю маҳалланинг безаги, фахри ҳисобланган чинорнинг хотиранг қаъридаги қудратли, соя-салкин бериш учун атрофга бир текис чўзилган шохлари кўполлашиб, қуриёзган эса ёки қулоқ етмас танасининг каттик пўстлоқлари уваланиб кетган, боз устига ёнверига ўрмалаган йўғон илдизлари туфайли заранг, тошдек ер кўпорилай деб, дўнгалак ҳосил қилган бўлса, унутмагилки, энди сен ҳам ёш, қадди-қомати расо, самбитдек йигит эмассан. Аёвсиз умрнинг бешафқат тамғасидан биров қочиб қутулолган эмас. Аммо хотира қанчалик олис бўлса, у шунчалик чуқурроқ илдиз отади.

Икки арава рўбарў келиб, эси жойидароқ аравакаш ҳамкасабасини аяб, йўл бўшагасина наригиси ўтиб кетиши мумкин бўлган тор Чиғатой кўчаси бўйлаб юқорига кўтарилсанг, албатта шаҳар савдо бошқармасига қарашли омборларга дуч келасан. Эҳ-хе, аллазамонлар Жунаидхоннинг сўнгги айғоқчилари банди қилинган чоғларда, бу қарвонсарой обод, гуллаб-яшнаганди. Ўша-ўша дарича-тиркишсиз, доимо чанг-тўзонга беланган омборларнинг номи Қарвонсарой бўлиб қолган.

Шу кўчанинг истаган чеккасида туриб қарасангиз, айкаш-уйкаш уйлар аро бир жуфт минора кўзга яққол ташланарди. Чап томонидагисига ҳали гард ҳам юкмаган: тик, адл ва текисди. Дахрийлар авлодига мансуб одамларнинг кўпчилиги

Раул Мир ҲАЙДАР – 1941 йилда туғилган. «Эълон бўйича никоҳ», «Бахтнинг аччиқ шароби», «Ҳаммаси тамом... Сизга вокзалдан ёзаман», «Хитой императорининг қиёфадоши», «Ҳаммаси нақд» сингари асарлари нашр этилган.

ҳамда меров нигоҳлари қандайдир ёкимсиз, пуч сайёҳлар бу минорани ўн йилча олдинроқ – то гумбаз устига бир жуфт лайлак келиб қўнмагунга қадар биронта фабриканинг ёки шунчаки буғхонанинг мўркони деб юришарди. Лайлаклар учиб келгач, бу минора унча-мунча эмас, балки узоқ тарихга алоқадор минора экани ҳақидаги тушунча бирпасда чор атрофга аён бўлди-қолди.

Ўша қушлар келган қўқлам чойхонада ўтиришдан бўлак муҳим ва қизиқарлироқ иши қолмаган бир мўйсафид ҳам: «Ҳа-а, бу бежиз эмас, Худойимга тегишли нарсани дунёвий нарсадан ажралиб туриши учун бўлса кераг-ов», деб гап қилганди. Минора ҳамон ҳеч кимга ҳалакит бермай қад кериб турар, олис ўтмишнинг маҳзун бир қўшиғи – мўминларни бомдод намозига қақририш учун сўнгги марта тик зиналаридан кўтарилган муаззинни беш-олти кексаларгина эслаб қўярди.

Иккинчи минора эса аввал қандай бўлса ҳозир ҳам шундай: оддий, қўримсиз, кўзга унча ташланмасди. Замонлар ўтиши билан тагида тасмадек ялтираб жўшқин сой оқиб ётган жарлик томонга сезиларли даражада оғиб қолган эди. Қайсики ўзларини ўқимишли эканликларини писанда қилиб юрувчи кимсалар бу минорага «Қулаётган минора» деб ном тақаб Италиянинг аллақайси шаҳрида ҳам худди шунга ўхшаш минора борлигини эътироф қилдилар. Маҳалла эса уни оддийгина қилиб «Қийшиқ Мирзақарим» деб тилга оларди.

Халқ орасида бу минорани маймоқ Мирзақарим номли ўлгудек хасис, бўлмағур одам фисабилло пулига қургани, гарчи у шахс Маккаи Мукаррамага ҳаж қилган бўлса ҳам миноранинг ўша йилиёқ Қурбон хайитидан кейин оға бошлагани ҳақида узунқулоқ гаплар юрарди.

Сой томонга оғаетган мезана гўё алданган, ҳалол одамларнинг судхўрга таъна-тазаррусининг ифодаси эди гўё. Миноранинг шикаст-рехтасини тузатиш учун ҳожи қанчадан-қанча пул ваъда қилмади дейсиз, аммо барибир бу ишга қўл урадиган биронта зот топилмади. Бу миш-мишлар афсонага айланиб, ҳожининг босган излари тупроққа қоришиб кетганига анча замонлар бўлди ҳамки, минора ҳамон сойга қараб оғар, бироқ ҳали-вери қулайдиганга ўхшамасди.

Чигатой кўчаси бўйлаб йўл ҳаракатини бузганча ҳамма ёқни чангитиб юк ташувчи машиналар, ҳатто баъзан маҳалла болалари тинчини ўғирлаб, қирмизи ранг машҳур футбол командасига қарашли «Икарус-Люкс» автомобили шундоқкина нураган девор ёнидан оҳиста ўтиб қоларди.

Деярли ҳар куни жойини ўзгартирувчи ҳўппа семиз лейтенант шундай кезлар кўчанинг салқин жойларида яшириниб турар, ўзларича удабурро ва эпчил ҳайдовчиларни бозор томондан елиб чиқаётганларида тўхтатиб: «Оқоси, Чигатой кўчасида бир томондан юрадилар», деб гулдурак овозда насихат қиларди.

Бу кўчада эскилик билан янгилик, кечаги ҳаёт билан бугунги ҳаёт, ўтмиш билан келажак мана шу тариқа жипслашган ҳолда намоён бўларди...

* * *

Борис Михайлович Краснов илк бор 1959 йили бу маҳаллага келганди. У пайтлар уни оддийгина қилиб: «Боря, Борис», деб қақришарди.

Шаҳарга келгач, биринчи кунёқ тайинланган ерга кечикяпман, деган ҳаёлда ғизиллаганча Чигатой кўчасидан учиб бораркан у йўл-йўлакай ҳар бир нарсани хотирига михлаб қўйгудек атрофни кузатиб кетарди. Унинг юмшоқ, ҳароратли рангларга ўрганиб қолган ўткир, синчков кўзлари куёшнинг сарғиш нурларига чўмилган чинорни ҳам, минорани ҳам ва бошқа нарсаларни ҳам пайқаб улгурган эди.

Биринчи таассуротлар, навкирон шафқат, янги ва номаълум, илгари сираям татиб кўрмаган фавкуллода ўзгаришлар ёш, серғайрат инженернинг юрагига бир умрлик бўлиб нақшланиб қолди. Ҳатто у анча йиллардан кейин, улкан шаҳарнинг бутунлай бошқа қисмида яшай бошлаган маҳаллари эски шаҳарга келиб қолган чоғида туйқус ёшлик йилларидаги каби кўнгли бирдан ҳаприқди ва шу-шу ҳар сафар маъхум, масрур ўзгаришларнинг зариф ҳарорати ҳамда умид томирларидаги қонни киздириб юбораётганини сезади.

Иш жойида уни илик, самимий кутиб олдилар. Чигатой кўчаси бўйлаб одамлардан сўрай-сўрай бораётган Красновнинг бу пасткам, тор кўчалар, нураган деворлар бирон-бир корхона ва маъмурий ташкилот борлиги тасаввурига сиғмаган, ҳатто: менга янглиш манзил бермадимикинлар, деган шубҳали хаёл кўнглидан кечди.

Монтаж қилиш бошқармаси жойлашган бино жуда ғалати эди.

Краснов салкин саҳнида ола-чалпоқ шуълалар ўйнаган ҳовлини топганидан кейин орадан бир соат ўтгач, ўзига берилган алоҳида хона калитини олди. Шифти баланд, бағри кенг хонадаги жиҳозлар, тўсинлардаги нодир араб ёзувларини эслатувчи жимжимадор нақшларни кўздан кечириб туриб, у ажабсиниб ва ўзича ширин хаёлга берилар эди: «Шаҳризода... Ҳа, ҳа, худди ўзи...» деб қўярди.

Кунлар кетидан ҳафталар ўтди. Олисда, Краснов туғилиб ўсган тарафларда аллақачон экин-тикинлар йиғиштириб олинган. Шип-шийдам, хувулаган далаларга саҳарлаб киров тушар, ёкимсиз, зах, ёмғирли кунлар бошланган эди.

Бошқарма ҳовлисида эса ёз ҳарорати забтига олар, ток новдасида оғир узум бошлари осилиб турар, ҳамон қуёшнинг юмшоқ, сокин нурлари қуруқшаган япроқлар оралаб мўл-кўл сочилар ва бу ҳарорат, бу нурнинг чеки-чегараси йўқдек туюлади.

Шундай кезларда Краснов узок, совук ўлкаларда ишлаётган ҳамкурсларини эсга оларди, уларнинг иссиқ кийим-кечак, қулоқчин, ёмғирпўш олиш учун югуриб-елишларини тасаввур қилгиси келар ва беихтиёр: «Қанчалар иссиқ... Шундай эмасми?... Саҳрои Кабир худди...» деб шивирларди.

Унинг маоши ҳозирча юз сўм. Бу ойлик кўп ҳам, оз ҳам эмас, ҳуллас кун кечирса бўларди. Краснов бир куни қўйлаклари ситилиб, камзули тор келиб қолганини, пойафзалининг мутлақо яроқсиз аҳволда эканини туйқус пайқади ва ҳамон талабалик чоғидаги сингари ғариб аҳволда яшаётганидан кўнгли чўкди. Ундаги бу фавкуллода ўзгариш бўлим бошлиғининг хизматга ҳар куни кордек оппоқ қўйлак ва мардона яраклаган бошмоқ кийиб келиши туфайли юз бергандир балки; ҳарқалай Краснов унинг оройиши ва лўримлигини пайқаб қолгач, оёғига қараб «Инженер эмас, қўриқчининг ўзгинаси бўлибман-ку», дея ўкиниб қўйди.

Нафисламрини айтганда, Краснов жисмонан заиф, аммо руҳан тетик, иродали, ташқи маҳобатидан маънавий олами гўзал ва бардам авлод – урушдан илгари туғилган авлод вакили эди. У ўша кундан эътиборан кишлоқ одамларига хос ўжарлик билан пойтахт удумини ўзлаштириб бошлади. Даставвал ҳавас қилса арзигулик шижоат билан назарида хира, анчайин ночор туюлган маданий савиясини оширишга киришди. Иттифоқо, унинг ён дафтарчаси варақларида албатта бориб қўриши керак бўлган спектакллар номи, театрларнинг репертуарлари; шу ерлик одамларнинг кўпчилигига ҳали номаълум бўлган музейлар: табиат музейи, этнографик музей, ўлкашунослик, даҳрийлик, амалий санъат музейларининг манзили пайдо бўлди. Сўнг кўرғазма заллари, билим жамаияти, кутубхоналар, кинотеатрларнинг аниқ манзиллини ҳам талабалигидан хотира сифатида саклаётган дафтарчасига ёзиб қўйди.

Бу воқеалар бўлиб ўтган пайтда, Краснов Чилонзордаги ётоқда яшарди. Шаҳар шунчалар катта эканини ўша вақтда пайқаган, назарида асосан бир қаватли уйлардан иборат бу шаҳар эртанги ўзгариш – ўсиш қуналарини кутиб, жуда катта майдонда ясланиб ётгандек эди.

Бир йилдан бери у деярли ҳар куни Ҳадрагача троллейбусда қатнар, эрталабки бу қатнов унга гўё бир саёхатдек хуш ёқарди. Кўпинча у чанг-чунг ойна ёнидан кетмай, қандайдир мавҳум, узук-юлуқ хаёллар оғушида шаҳарни тамоша қилиб борар ва кондукторнинг эринчоқ овозда: «Бешёғоч... Қоратош... Олмазор...» деб эълон қилаётгани қулоғига чалинар, шунда у беихтиёр мусикавий, ғалати номларни ўзича такрорларди.

Бу номлар фақат оҳангдорлиги билан эмас, балки замирида бир сир яширингандек унинг эътиборини жалб этарди.

Ҳадрада у троллейбусдан тушиб, бошқа транспорт кутиб ўтирмас, чуқур сойни кесиб пиёда жўнар, ўшанақаси машҳур бозор оралаб, Чигатой кўчасига кириб боришни яхши кўрарди.

У шошилмасди, оёғи остида пиёз пўстидек муз қоплаган йўлка қирсиллар, у ер-бу ерда юпқа асфальт қатлами остида қолиб кетган тошлокни муттасил ҳис қиларди.

Саҳарларда ариқлар тўлиб, сув шалдираб оқарди. Ўнг тарафдан боғнинг ланг очик дарвозаларидан мусаффо тонг нафаси гуркираб эсар, панжарасимон тўсиқлар ортида қизғиш қум тўкилган кимсасиз хиёбонлар кўзни яшнатади. Бу сўлим боғда – шаҳар аҳолиси қанчалар турли-туман тилда сўзлашмасин, татарча калом тез-тез эшитилиб туришини Краснов яхши биларди. Сокин, хушманзара боғ шаҳардаги татарларнинг сеvimли масканига айланиб қолган, ҳайитлари, сайиллари ва байрамларини улар ҳамиша шу ерда ўтказардилар.

Борис бозорда ортикча ўралашиб юрмасди. Ҳар доим иккита пўрсилдоқ нон, бир бош узум ёки бир жуфт шафтоли, баъзан шарбати оқиб ётган нок, баъзан эса эҳтимол кўпинчадир, кизлар ёноғидек майин қантак ўрик сотиб оларди.

Кейин бозорнинг чеккароғидаги одам сийрак чойхоналардан бирида кўк чой ичиб, нонушта қилар эди. Краснов ишкибозлиги туфайли деярли ҳар куни бошқа бирон чойхонада тамадди қилишни яхши кўрарди. Аммо кизик, ҳамма ерда ҳам самоварчи нон билан пиёлани қўйиш учун бир хил кип-кизил гул солинган баркаш берар, Борис бунга негадир ажабланарди. Кўринишдан ўхшаш, ҳатто бир хил бўлгани билан бу чойхоналарнинг ўзига хос жиҳати борлигини Краснов жуда тез тушуниб етди. Чинданам баъзиларини асосан улкан шаҳар шовкин-суронидан гарангсиган деҳқонларнинг пайида бўлиб, атрофга ўғринча аланлаган, игна устида ўтиргандек бетоқат баққоллар эгаллагандилар. Улар совуб қолган чойларини тиззаларига яқин суриб шивирлаб гаплашар, деҳқонларга зимдан кўз югуртириб, гап пойлашарди.

Бошқа бирисида эса такаббур, шаллаки, тақир бош қассоблар йиғиларди. Уларга осон тутиб бўлмасди. Бир ярим пудли болта билан шундай гўшт майдалар эдиларки, нимтани суриш, кундага яхшилаб жойлашга улгурсанг бас!

Пешин бўлди дегунча самоварчининг жиянлари мўйлаби энди сабза урган болалар янги чойнак ва пиёлалар кўтариб, канора томон югурардилар. Қассоблар азалдан бозорнинг «казо-казолари» бўлиб келган.

Бир куни Борис козоқлар танда қўйиб олган чойхонада ҳам бўлди. У ерда козоқлар чойхонани бошларига кўтаргудек бақириб-чақириб ўтиришар, дам-бадам қийқириб қулишарди. Қозогистон ерлари ғарб томондан шаҳарга жуда яқин экани у вақтларда Красновга ҳали аён эмасди...

Бошкармада у зудлик билан ишга киришиб кетди. Бунинг сабаби, бир жихатдан, Красновнинг ихтисоси – металллар чириши бўйича инженерлиги бўлса, иккинчи жихатдан шу соҳа одамларига ўша пайтда, айниқса, Ўрта Осиёда талаб катта эди, кадрлар етишмасди.

Бу ўлкаларда химия саноати эндигина ривожланаётган, ҳаттоки улкан газгольдерлар, электролит ва ишкор цехлари, фосфот тузи ишлаб чиқарувчи заводлар куриш ишларини Чигатой кўчасининг гадоё топмас туپикларидан бирида жойлашган монтаж бошқармаси хал қиларди.

Киш кезлари бош инженер ўқтин-ўқтин Чирчик, Олмалик, Ангрен, Охангарон каби саноат шаҳарларидаги объектларни бориб кўришга, буюртмачилар билан ҳамда министрликда ўтадиган кенгашларга ўзи билан Красновни ҳам ола кетадиган бўлди.

Тез орада ишлаб чиқариш бўлимидаги олифта ҳам, ҳар доим ундан маслаҳат сўраб турадиган лаборатория қизлари ҳам, ҳатто хонаси келса отасига ҳам ишонмайдиган доғули, Мирғиёс ака ҳам Борис билан ҳисоблашадиган бўлиб қолишди. Омборчи эса янги бўёқларнинг хусусияти, эритувчи моддалар, кукунсимон рангларнинг ўзига хос жихатлари ҳақида лабораториядан эмас, албатта Красновдан кўрсатмалар оларди.

Шундай чоғларда хавфли моддалар, суюкликлар омборида тоқчалар ва жавонларни кўздан кечириб, Краснов ҳақида ўзича: «Унинг ҳар балога акли етади. Э-э-эй, ўқишда ҳам ўқиш бор экан-да», деб қўярди.

Охири ҳеч қутилмаганда уни «Борис Михайлович, Борис ака», деб қақирадиган бўлишди. Кишнинг замҳарир тонгларидан бирида эғнида янги пальто, қўйнида иссиқ нон Краснов ишга шошилди. Қараса, у кўзлаб келаётган чойхона – берк. У бир лаҳза тараддуланиб турди-да, қоровул билан чой ичарман, деган хаёлга келди. Ҳамиша – бутун киш давомида унинг хонасида човғум қайнаб турарди.

У Чигатой кўчаси бўйлаб, қўлтиғидаги янги узилган нон исини туйиб, кап-катта одам кўчада бир тишлам узиб еб кетишдан истиҳола қилиб бораркан, орқа томондан бировнинг қақирганини эшитиб ўтирилди.

– Ассалому алайкум, ўртоқ инженер. Бир пиёла қайноқ чойим бор, кининг.

Уч қадамча наридаги ланг очик эшик олдида – норғул, поча-пўстинли киши қўлини кўксига қўйиб кулиб турарди.

Борис у одамнинг елкаси оша ичкарига қаради. Димоғига писта кўмир ва аллақандай оҳорли буюмлардан, айниқса гиламлардан келадиган хид урилди. Бошкармадан бериқоқдаги бу чойхонани Краснов аллақачон кўз остига олиб қўйган, мавриди билан кирарман, деб юрарди. Бу чойхонанинг маҳаллага қарашли экани ҳам унга маълум эди. Шундай бўлса-да, у бироз иккиланди ва илдам юриб, самоварчи билан сўрашди-да, сўнг ичкарига кирди.

Шу-шу Борис бу ерга тез-тез келиб турадиган одат чиқарди, айниқса у кеч кузнинг жунжиккан тонглари ва қишда кўп қатнард.

Совуқ ёки лойгарчилик пайтлар, Эски шаҳар эндигина кўз укалаган чоғда твит пальтосининг энсиз ёқасини кўтариб олган Краснов ҳар доимгидек бозор оралаб югурарди. У ҳеч ерда тўхтамай, бирон нарсага алаҳсима, аллақачон таниш бўлиб қолган новвой ёнига етгач, иккита иссиқ нон олиб, яна одамларга туртиниб-суртиниб йўлида давом этар эди.

Тонг чоғи негадир бозорда файзли жимлик ҳукм сураб, саҳархез одамлар ҳам негадир паст овозда сўзлашар, ажабо пешин чоғи бозорни ларзага соладиган аравакаш ҳам ҳозир фавқуллода паст товушда гапирарди.

Шаркка хос синоат... Ажабо...

Деярли хар куни Сағбондан чапга бурилди дегунча Борис энг аввал чироклари порлаб турган чойхонани кўради. Тез юрганидан у терлаб кетади, манглайи, бўйини дам-бадам арғади, остонада тўхтаб, қўйнидан иккита нонни олиб ичкарига кадам кўяди. Сахарлаб чойхона кимсасиз бўлади. Чойнакларни артаётган Махсум ака унинг саломига бардам, кувнок оҳангда: «Салом алейкум, инженер, келинг, келинг», дейди.

Хира тортган улкан мис самовардан иссиқ уфуради, мижозлар йўқ пайтда эшик қаршисидаги биттагина қандил ёниқ бўлиб, чойхонанинг ичкарисиси нимкоронги бўлади; онда-сонда кўчадан ўтиб кетган машина фарасининг шуъласида деворлардаги тўқ қизил гиламлар кўзга ташланади.

Бироздан сўнг Борис новвот, парварда билан чой ичиб, Махсум ака билан гурунглашаётганда яна бир одам кирарди. У узун, кенг чопонига ўралиб Махсум акага бир-икки гап ташлар, сўнг Краснов билан ҳол-аҳвол сўрашарди: «Яхши ётиб турдингизми, ўртоқ инженер?...»

Уни маҳаллада шу ном билан атайдиганлардан ташқари ҳамма, худди Мирғиёс ака ўргатиб қўйгандек, сал иззатли урғу бериб мурожаат қилишарди.

Ўша вақтда инженерлик касби – ҳажвчи-юмористларнинг битмас-туганмас мавзуи ҳисобланмас, бир томони маҳалла одамларининг ҳурмат билан муносабатда бўлишлари Борис Михайловичга ёқар ҳам эди.

Ишга тез киришиб кетиб у ерда обрў-иззатини топганиданми ёки одамларнинг ўзига бўлган илиқ муносабати туфайли ҳаяжонланадими, ишкилиб кунлардан бир кун Краснов «...Шу ерда қоламан... Бола-чақа қиламан... Шу ўзбек тупроғида яшайман», деган аниқ, қутилмаган, аммо муҳим қарорга келди.

Колонхонадаги уйғурнинг сомсасидан келтириб, Борис Михайлович билан овқатланаётган Мирғиёс ака унинг юзидаги ўзгаришни пайкаб: «Борис ака, нима бўлди сизга?» деб сўраганди, Краснов ҳаяжонданми, омборчининг ташвишини кўрибми, бир лаҳза индамади, кейин атрофдаги одамларга кўз югуртириб чиқди, Мирғиёс акани ҳанг-манг қилиб:

– Уйланмокка аҳд қилдим, Мирғиёс ака... – деди.

Бу қарор эртагаёқ ЗАГС дан ўтиб келаман дегани эмасди, шаҳарда қоламан дегани эса: «Бола-чақа орттириб, жиддий уй-жойли бўлиб бир умрга...» деганини билдиарди.

Унинг севган кизи бор эди. У олисда, бир вақтлар Краснов ўкиган совук Сибирь шаҳарларининг бирида яшар, дарвоқе, киз ҳам институтни тугатиш арафасида эди.

Ўша шаҳарнинг чеккасида, кекса акас дарахтлари оғушидаги уйчага муттасил мактуб келар ва баъзан, бу мактублар «умидим» ёки очикдан-очик ҳаяжонли «азизим» деган калом билан бошланар эди. Краснов баъзан кизни қаллигим деб кўярди. Юрагида уйғонган уйланиш ва ўз оиласи билан шу ерда қолиш фикри унинг ҳаёт йўлини тубдан, кескин ўзгартириб юбормади, албатта, факат бир куни дафъатан шу чокқача атрофидаги жамики нарсалар, воқеа ва ходисаларни шунчаки кузатиб уларнинг моҳиятига тушунмай яшаб юрганини, энди эса ўша жамики нарсаларнинг ўзига хос ботиний оламини кўраётганини ҳис қилди.

Борис Михайлович қаллиғига ўз қарорини айтмади, факат кишки таътилда бир келиб кетишини илтимос қилди. Бинобарин у киз билан учрашишдан кўра, севгилисининг ўзи ҳануз янгилик ахтариб, кашф этишдан чарчамаётган юрагига борган сари чуқурроқ кириб бораётган шаҳарни қандай қабул қилиши, бу ўлка қандай таассурот қолдириши ҳақида ўйлар, ҳаяжонланар эди. Қиз келгач, ичига сиймай хатларида таъриф-тавсифини келтирган чойхонага ҳам олиб борди.

Бироқ киз унинг хаяжонини баҳам кўрмади, чойхонани тутиб кетган тарвуз хидини ҳисобга олмаганда кўп нарсаларга эътибор қилмади. Краснов унинг ўрда, Чорсуга ҳам, кўҳна чинорлар ва устини муз қоплаган ҳовузларга ҳам бефарқ, лоқайд бўлганидан қайғурди.

Аммо кизнинг тушунмаслигидан қайғуриш бир сония давом этди, холос. Қутилмаганда Краснов ёрининг чехрасидаги майин, таъсирчан ифодаларни кўриб, ийиб кетди. Ким билади, киз нимаси билан унинг ташвишли хаёлларини тўзғитиб юбордийкин?! Ёшлик чоғларида одам ҳамиша ўз севгани дунёга гўё унинг кўзлари билан қарашини истайди, ўрни келганда чинданам шундайдир деб янглишади. Кейинроқ оила қуриб, бирга ҳаёт кечири бошлаганида Борис ўзаро тушунмаслик, бўлмағур икир-чикирларга рўпара бўлавериб, ёшликдаги ёрқин кунларни, ҳатто тарвуз хиди тутган чойхонани ҳам эслайдиган одат чиқарди.

Охири киз совуқ, қор бўронлари ўйнаган шаҳрига, икки йилдан сўнг бир умрга қайтиб келиш умиди билан жўнаб кетди. Борис Михайлович эса ёш йигитлар учун фавқулодда муҳим қарорга келганига қарамай илгаригидай яшаб юраверди. Ҳатто у қонуний отпусчасини ҳам олмади.

У вақтларда на театр, на китоблар бугунгидек одамларни ўзига жалб қилмас, кассаларда истаган вақтда билет, керак бўлса, китоб ҳам топиларди. Краснов вақт-бевақт китоб дўконларини айланар, концертларга мунтазам равишда қатнаш эди.

Дарвоқе, маҳалладан орттирган ўртоқлари, чол-кампир яшайдиган уйда арзимас ижара ҳақи эвазига яшашни маслаҳат қилсалар ҳам унамаган Краснов ҳамон Чилонзорда яшарди. У яна ҳар кунги беминнат саёҳатдан воз кечишни ҳам истамасди. Гоҳо у сайр йўналишини ўзгартириб, Ҳадрадан чапга бурилиб, Чорсуга тушар, сўнг яна ўша бозор оралаб Чигатой кўчасига чиқарди. Шошма-шошарлик, шаллакилик сингари одагларни Шарқда ёмон хулқ деб санашларини тез фахрлаб олган Краснов ҳар бир нарсани меъёрида, кизиғида қилишга ҳаракат қиларди. Атрофдаги илгари пайқамай қолган нарсаларни энди синчковлик ва мароқ билан кузатадиган бўлиб қолди. Шаҳарнинг ўзига хос шовқини, чанг-тўзонли кўчалари, бўёқлари, одамларнинг кўпчилиги ҳамда мунтазамликни у чанқоқлик билан юрагига жо қилар, шу тариқа анови қарорини эслаб: «Мен шу ерда яшашим керак», деб дамо-дам ҳаёлан такрорлаб юрарди.

Ишга келаётганида эрталаб йўлда учраган одамлар билан қўлини кўксига қўйиб, очик юз билан саломлашар, уларнинг ҳам ўзига нисбатан самимий, дўстона муносабатда эканини ҳис қилиб, кўнгли қайноқ, қароғон туйғулардан гупириб кетарди. Рангпар, бедармон бухоро яхудиylаригина базўр бош ирғаб қўйишарди.

Краснов ёш эди. Шу сабабли яхудий қолларнинг истамайгина қилган ҳаракатлари кексалик улуғворлигими ёки чинданам қувватсизлик оқибатими – билолмасди.

Ҳаётда кўпни кўрган бу қоллар учун ишоранинг кучи сўздан кўра зиёда экани аён, ким билади дейсиз. У сокин яхудий қолларини яхши кўрарди. Зеро, оқ жужунча камзул кийган бу одамларни асосан баҳор ва кузнинг ҳароратли ойларидагина учратарди. Ёгингарчилик, саратон ва қаҳратонда Краснов уларни мутлақо учратмасди.

Уларни эрталаб парранда бозорида кўп кўрарди. Тирик товук ёки хўрозни сотиб олгач, бояқиш паррандаларни улар шундай сеҳр-жоду билан сулайтириб кўярдиларки, Краснов ҳайрон бўлиб, бунинг тағига ҳеч етолмасди. Дарвоқе, бундан атиги бир неча дақиқа аввал бутун бозорга эшитилгудек овозда қичқирган жангари хўроз тўши, биқинига яхудий қолнинг нимжон, ожиз бармоқлари тегди дегунча шилқиллаб, товуши ўчарди.

Аммо энг кизиғи шунда эдики, булар ҳар сафар деярли бир хил товук сотиб олишади. Краснов бу қарияларни Чигатой кўчаси бўйлаб итоаткор, шалвираган паррандаларни оёғидан кўтариб келаётган вазиятда узоқдан танирди.

Шаҳар билан яқиндан танишган сари маҳалла чойхонаси Краснов диққатини тобора ўзига жалб этарди. Бу ернинг ўз одатлари, қонунлари нималардан иборатлигини истаса бир кечада Мирғиёс акадан билиб олиши мумкин эди. Аммо у барчасини ўзи кўриб, ўзи ҳис қилиб ўргангиси келарди. Энди у, айниқса, ишлаб чиқариш бўлимидаги олифтаннинг лавозимига тайин этилганидан бери ишда ушланиб, окшом уйга қайтар, шундай чоғларда чойхонага кирмай қўймасди. Гоҳо гавжум чойхонани синчиклаб кузатар, сўнг очик дераза орқали кўча, айвонга назари тушар, челақларнинг тарақлагани, сувнинг сачраганини эшитар, димоғига иссиқ тупроқ ва кўкат иси уриларди.

У баъзан: «Махсус эркаклар клуби» деб чойхона ҳақида ўйлар ва ҳаёлига негадир инглиз клублари келарди. Аммо бу икки даргоҳ орасидаги фарқ осмону ерча эди. Англияда клублар фақат мумтоз ёки имтиёзли шахслар учун бўлиб, оддий фуқаронинг кириши ман этилар, бу ерда эса чойхона эшиклари ҳамма учун очик эди. Ундан ташқари, бу ерда одамохун, меҳрибон одамларга ҳурмат билан қаралар, аския, хушмуомалалик сингари фазилатлар кўпроқ кадрланарди.

Краснов ҳар окшом чангитмай резина ичакни чизиллатиб сув сепишдан роҳат қиладиган таксопарк директорини яхши танир; унинг чойхона учун беминнат яхшиликлари, кўмир олиб бергани борми, бир машина ўтин келтиргани борми, ё бўёқ топиб бергани борми — ҳаммасидан хабардор эди. У одам яна бу яхшиликни ҳар хил кўзлардан яшириб қилар, ундан кейин бунинг учун ҳеч ким ортиқча илтифот кўрсатмасди ҳам.

Кейинчалик унинг ўзи ҳам бошқармага раҳбарлик қилаётган чоғда чойхона учун кўп хизмат қилади, аммо одамлар илгари қандай муомалада бўлган бўлса, шундай оддий, самимий тарзда салом-алик қилаверардилар.

Қош қорайди дегунча Краснов шахмат доналарини қутисига соларкан, чойхонада ёш-ёш болалар пайдо бўларди, у болаларнинг юмшоқкина юзларидаги юввош ифода учун, оталари ёнига бориб уларнинг қулоғига нимадир деб тезгина қайтиб кетишлари учун яхши кўрар, туйқус юрагида ҳазин бир умид, эҳтимол истак қалқиб кетар, беихтиёр қачондир у ҳам бир-икки қўл шахмат ўйнагани ёки чойхўрлик қилгани чиққан кезлари ўзининг ҳам ортидан овқат пишиб онаси чақираётганини айтиш учун ўғли ёки кизи чиқиши ҳақида ҳаёл суриб ётарди.

Краснов бу маҳалла аҳлининг тўю ҳашамларида кўп қатнашар, илло бошқарма хизматчилари ҳам маъракаларга таклиф қилишарди. Шунинг учунми, бу болаларнинг қарийиб барчасини яхши танир, хатто қайси ҳовлидан чиқиб келганигача биларди.

Бир вақтлар обод, сўлим боғлар ўрнида барпо бўлган бу мўъжазгина ҳовлиларнинг файзи бўлакча, иссиқ, ёқимли эди. Азамат тут ёки ўриклар ҳамон ўша боғларни эслатиб тургандек кенг қулоч ёйган, баҳору ёз мўл-кўл, кўм-кўк, тоза баргларининг қуюқ сояси салкам бутун саҳнга етарди. Бу ҳовлилардаги бўйрадеккина ерга экилган намозшомгул, райхонлар қулф уриб ётарди. Болаҳонали, деразалари ичкарига қарата қурилган уйларда ҳаёт бегона кўздан ҳоли, ўз ҳолича, бир текис давом этар, ҳар қандай янгилик, фавқуллодда, одамни шошириб қўядиган бахт ҳам кўз-кўз қилинмас эди.

Ана шунга ўхшаш камсукумлик ҳамда тантилик чойхонада ҳам бор эдики, Краснов бун пайқамай иложи йўқ эди. Чиндан ҳам бу ерда унинг на жулдур камзули,

на йиртик бошмоғига қарайдиган одам топиларди. Ҳамма унинг шахсиятини, одамгарчилигини тан оларди, холос.

Орадан йиллар ўтиб, унинг қўли ишдан бўшамай чойхонага кам чикиб ўша пайтларни ўйлаб ўтирган чоғларида кўз олдига оқшомлари йиғилиб турадиган бир давра келарди. Сўнг мактаб директори, кинотеатр паттачиси, банк бошқарувчиси, қўли гул уста, шоп мўйловли инспектор, таксопарк директори, омборчи Мирғиёс ака, камгап қассоб, авиа завод чилангари ҳамда кунда-шунда одамлардан иборат бу давра анчагина хаёлини банд этиб юрарди. Ушбу тахлит мулоқот зўрлик билан бирлаштириш мумкин бўлмаган бу хил мажлис фақат чойхонадагина йиғилишини Борис Михайлович ўз тажрибасидан биларди. Балки атрофдагиларнинг туйқус ва шиддат ила мутлақо бошқача манфаат йўлидагина дўст тутинаётганларини қадамида учратаверганидан одам бу беминнат, озод, ахил давраларни эслармикин?!

Борис Михайловичга чойхонанинг ўз ахлоқ-қоидалари ҳам манзур эди. Масалан, чойхонага биронтасининг маст ҳолда кириб келиши у ёқда турсин, у ерда ҳеч ким очикдан-очик, ошқора ичмасди ҳам. Ҳатто ёши катта, мартабали одамлар ҳам ошдан олдин киши билмас чойнакдан култилладиб қуйиб, яширинча ичаётганларини бир неча бор кўрган Краснов хайратга тушарди. Беихтиёр унинг хаёлидан шишани дастурхонга қўйиб, бемалол гурунги қилиб, қадахларни уриштириб, ҳар ким ўз истаги, ниятини айтиб ичса, биров уришармиди, деган савол ўтарди. Дарвоқе, ҳеч ким буни тақиқламасди. Фақат андиша, хаё бунга йўл бермасди. Сут билан кирган жон билан чиқади, деганларидек ҳеч зоғ бу удумни босиб ўтмас, истамас, ҳар бири ўз урфи, удумига нисбатан чуқур ҳурмат, эътиқод кўзи билан қарар. Мабодо бу удум бузилдими – тамом, энди уни ҳамма вақт (айниқса ёшлар) бузавериши мумкин бўлган бир нарсага айланиб қолишини яхши тушунардилар. Яна ёшларнинг хулқ-одобини Борис Михайлович ёқтирарди. Бир куни чойхонага адашиб кириб қолган икки кишлоқлик йигитларнинг бир умр эсдан чиқмайдиган сабоқ билан кетганларини гувоҳи бўлганди.

Йигитларнинг бири дуч келган тоза кўрпачага ёнбошлаб, оёғини узатиб юборди. У деворга яқин ётгани туфайли, ҳеч кимга ҳалақит бермаётганини ҳис қилиб, бепарво ётаверди. Табиатдан зийрак Махсум ака киши билмас уларнинг тепасига бориб, мулойимгина бир нарса деди. Оёқларини кериб ётган йигитнинг иситмаси чикиб, ўрнидан дик этиб туришига икки оғиз калом кифоя қилганди...

Вақт ўтиб борарди. Борис Михайлович аллақачон фарзандли бўлган, уни энди якшанба кунлари атак-чечак қилаётган ўғли Павликни етаклаб юрган ҳолда боғда учратиш мумкин эди. Бинобарин, турмуши сокин ўзанга тушиб қолган, бир маромда давом этар, ишида ҳам, хаётида ҳам фавқуллодда ўзгариш рўй бермаслиги кундек равшан бўлиб турган чоғда апрелнинг охирилари – бодом барқ уриб гуллаган кезлари шаҳар аҳолиси бошига оғир мусибат тушди – зилзила рўй берди.

Зилзиланинг учинчи кунийёқ уни райкомга чақириб, Эски шаҳарда ташкил этилаётган курилиш бошқармаларининг бирига раҳбар қилиб тайинланганини маълум қилишди. Борис Михайлович аввалига ёшлигини, кейин эса қурувчи инженер эмаслигини рўқач қилди. Рози бўлишмади. Аммо бу партиянинг топшириғи, қолаверса, буйруғи, деб уни шаштидан туширишди.

Эски шаҳар зилзиладан деярли зарар кўрмаганди. Табиий офат асосан аҳоли зич жойлашган Қашқар маҳалласи ҳамда марказий районларга зарар етказган, у ерлардаги талафот катта эди. Орадан икки ҳафта ўтар-ўтмас қозоқ биродарлар жўнатган қудратли бульдозерлар Қашқар маҳалласини тамом бузиб ташлади ва ўша кунийёқ Краснов раҳбар бошқарма турар-жой бинолари куришни бошлаб юборди.

Мана, ўшандан буён қанча сувлар окиб кетди, аммо Краснов ҳамон бузади, куради, бузади, тиклайди.

Инсон оғир замонларда, мураккаб шароитда билинади, унинг матонати ва бардоши авваламбор амалга оширилган ишда синовдан ўтди.

Мажлислар, кенгашлар, йиғилишларда, партия комитетида Борис Михайлович кўплаб ўзи сингари ёш раҳбарларни кўрди, баъзилари билан яқиндан танишди, баъзилари ҳақида илиқ, яхши гаплар эшитиб ғойибона ҳурмат қилиб юрди. Истеъдодли ҳисобланган ҳамкасбларининг адоси йўқдек туюлаётган ишларни ярим йўлда чала ташлаб кетганларини кўриб, афсус чекди. Зотан, яшаш, халққа яхшилиқ қилиш, фойда етказиш учун истеъдод ҳамда ташаббускорликнинг ўзи камлик қилишини, одам боласига чидам, шижоат кераклигини у ўша йилларда тушуниб етганди.

Ишга боши билан шўнғиган Борис Михайлович баъзан ўзи севган ҳарорат, саранжомлик аста-секин, аммо қайтмас бўлиб силласини тарк этиб бораётганини ҳис қилар, эр-хотин орасидаги ўзаро тушунмовчилик кучаяётганини эса сира ҳазм қилолмасди. Хотини Борис Михайловичнинг нега, нима сабабдан тонг қоронғисида жўнаши ва ярим кечада ҳориб-чарчаб келаётганини билолмас, билишни ҳам истамас эди.

У дунёда бола-чақаси, оилани ҳамма нарсадан юкори кўядиган эрлар борлигини, улар ўз умр йўлдошларини севиб, ҳурмат қилибгина қолмай, анчайин уй-рўзгор ишларидаям хотинларига ёрдам беришлари ҳақида тинмай гапирар, ваъз айтар, ҳикоя қилар, шундай маҳалларда ҳамма вақт аксари ишбемас, оилада бефарқ, лоқайд эркакларга қарши исён кўтараётган ҳурматли аёллар улуғланаётган фильмлар, газета-журналлардан мисол келтирарди.

Унинг билгани «Бошқалар... бошқалар учун», топиб олгани «улар...» эди.

Хотинининг гапларига кулоқ соларкан, Борис Михайлович ҳамон тамом ўзга нарсалар ҳақида ўйларди. Бинобарин, у ҳақиқатан, олижаноб ишлар билан банд мингларча одамларни билар, тенг ҳуқуқлилик ҳақида ҳар қанча тўлиб-тошиб гапирмасинлар, барибир, биронта аёл бу эркакларнинг ишини уддалай олмаслигини яхши тушунарди. Ҳамиша, ҳар қачон, ҳар қандай замонда ҳам ўз имкониятларини чамалаб, буни тўғри ҳал этиб, зарур ишларга дадил, журъат билан қўл урувчи одамлар яшаб келгани ҳолда кейин ҳам яшашларини Краснов англаб етганди. Пировардида, у бундай ҳақиқий ва олижаноб ишлар доимо эркаклар зиммасига тушса керак, деган ҳулосага келарди.

Баъзан у ишларини ташлаб кетган дўстлари ҳақида ўйлар экан: «Балки уларнинг оиласи кўнғилдагидек бўлмагандир», деб кўярди ўзича. Бир ҳисобдан унга қийин эди. Фақат ишдамас, уйда ҳам ҳоли-жонига қўйишмасди, аммо, айниқса мана шу бугунги кунда шаҳар учун керакли одам эканлигини ахён-ахён бўлсин ҳис қилиш Красновга битмас-туганмас қувонч бахш этар, у ҳам эмас, бу ҳам эмас, шаҳарнинг эртанги куни ҳақида қайғуриб яшаётгани учун келажакда ўз номини ҳам тилга олажакларини ўйлаб, фахрланиб ҳам кўярди.

Чодирлар йўқолиб, ётоқхоналар аста-секин бўшаб, оғир кунларда бир-бирини суяган, азиз тутган одамлар шинам уйларга кўчиб ўтаётганларини кўриб, у беҳад қувонарди. Иттифокнинг турли бурчакларидан умумҳашарга келган қурувчиларнинг ҳам уй-жойли бўлаётганларидан шодланарди. Ўша йиллари ҳар бир ютуқлар шарафига уюштирилган ноғора базмларда янграган қарнай овозлари дилларни тўлқинлантирувчи ғалаба садолари сингари хотирасида қолганди.

Зилизла арафасида у Чигатой кўчасидаги бошқармага яқин хонадондан янги

уйга кўчиб кетганди, маҳаллада кам кўринарди. Гоҳо-гоҳо бирон-бир воқеа, масалан айтайлик, бошқарманинг бир йиллиги, биринчи массивнинг топширилганини «ювиш», ўзбек тупроғида грузин боласи ёки эстон кизининг туғилиши шарафига ош уюштирилар, шундай кезларда турли шахарлардан келган курувчи ошналари билан Борис Михайлович «ўзининг» маҳалласидаги чойхонасига ташриф буюрарди. Гарчи у Бодомзордаги машҳур чойхона, Бўзсув, Ўрдадаги сўлим, гавжум чойхоналарни билса ҳам, дўстларини шу чойхонага кистар, негаки у ерда ўзи ҳамда улфатларини алоҳида икром билан кутиб олишларига ишонар, боз устига ош дамлашда Махсум акага дуои пир текканлигини унутмаганди.

Эндиликда Краснов бола-чақаси билан Чилонзорда истиқомат қиларди. Бу атрофда чойхона йўқ эди, бир-иккита пивоҳона бор эди. У ерда ҳам совуқ кунлари ҳеч ким бўлмас, май ойдан бошлаб то кузгача эса яқинига йўлаш иложсиз эди. Дарвоқе, унинг окшомлари дилхушлик қилгани вақти ҳам бўлмасди. Баъзан кош қорайганда ишдан қайтаркан, йўл-йўлакай ажойиб дамлари, бўш пайтлари чойхонада шахмат ўйнаб бўлгач, дераза ёнида ўтириб, оиласи ва бир замонлар келиб туғилажак ўғли ҳақида узоқ, ширин ҳаёл сурганларини эслаб кетарди.

Мабодо, кунлардан бир кун ўз столи утида муқовасига «Чигатой кўчаси, 2-тупик» деб ёзилган қоғоз папкага кўзи тушмаганда ўтмиш балки Эски шахар, маҳалланинг чойхонаси, ўз ёшлиги ва йигитлик давридан бир эсдаликдек хотирада сақланиб қолармиди?!

Борис Михайлович бир неча ой аввал бевақт вафот этган шахар қурилиш бошқармасининг бошлиғи ўрнига тайинланди. Йўқса, ҳеч қачон бу қоғоз папка унинг қўлига етиб келмаслиги ҳам мумкин эди.

«Чигатой кўчаси, иккинчи тупик...» Шуни ўқиши ҳамона Сағбон кўчасининг бошланиш қисмидаги муюлиш, эгри-бугри Чигатой кўчасидаги транспорт катновини намойиш этувчи улкан қабарик кўзгу Красновнинг кўз олдига келди. Иккинчи тупикка кираверишда – бурчакда маҳалла чойхонаси жойлашган. Борис Михайлович столда дастурхондек ёзиғлик планга қарамай ҳар бир бино, дилига яқин азиз жойларни ҳаёлан эслашга ҳаракат қилди.

Деярли ҳар кунни Борис Михайлович папкани очиб, бузиш объектларини кўздан кечирар, пировардида афсус чекиб, ўйлаиб қоларди. Чунки маҳалладаги ҳамма нарсаси: «Қийшиқ Мирзақарим» ҳам, унинг ёнидаги минора ҳам, чойхона, монтаж бошқармаси жойлашган Аҳмаджон бойваччанинг иморати ҳам бузилиши, ҳатто маҳалланинг ифтихори – кўхна чинор ҳам кўпориб ташланиши керак эди. Демак, улардан тез орада ному нишон қолмаслиги аниқ. Собик қарвонсарой эса янги тушадиган йўлнинг қоқ ўртасида жойлашган бўлса-да, Борис Михайловичга унчалик таъсир қилмади, тўғриси, бу даққионусдан қолган қандахонага ачинмасди.

Шундан кейин у чойхонага бир неча марта борди, турли вазиятни пешлаб, маҳаллани кезиб чикди. Бир боришида бошқармага – бойваччанинг кўргонига ҳам кирди. Серхашам, бақувват, икки қаватли шоҳона кўшкни эслатувчи уйни кўздан кечираркан: «Шундай уйни нега энди бузадилар!..» дея боши қотди.

Уй шовкин-сурон гузардан четроқ, саккизинчи тупикда қад қериб турарди. Бино пештоқи, дераза панжарасининг дастағи билан ўйма нақшинкор эшикда «1911 йил» деган ёзув рақам этилганди. Ҳалигача поли, дераза ойналари ўзгартирилмаган сап-сарик махсус ғиштдан тикланган уйга зилзиладан шикаст етмаганди. Алҳол, бундай метиндек уйни бузиш осон эмасди. Ҳеч бўлмаганда ҳарбий бўлинмадан танк чақириш ёки портлатиш мумкин. Аммо нима учун? Нахотки бирон қори-қолга ярамаса!

Бино тарихий ёдгорлик сифатида сақланиши кераклигини Борис Михайлович илгари билмаган бўлса ҳам бунга энди ақли етарди. Бузавериб, куравериб бу соҳада унча-мунча тажриба орттирган, ҳозир, аини чоғда бу уйнинг бузилишини ҳеч калласига сиғдирилмасди. Ҳолбуки, бу мухташам бионинг қурилишида ғарб усули билан шарқона усулларнинг омукталлашиб кетганлигидан, меъморлар Ўзбекистон иқлимини ҳам назарда тутганликларидан ташқари бу бино тарихий ёдгорлик эди. Краснов салкин, бағри кенг, ёруғ хоналарни бирма-бир кезаркан, ўтмиш меъморчилигига таҳсин айтарди. Ўз вақтида деразалари кўчага қарата қурилган биринчи уй ҳам шу бўлса керак.

Эх-хе, бутун умри айшу-ишрат, Истамбул қаҳвахоналарида ўтган Аҳмаджон бойвачча деразалари кўчага қарата қурилган уйда яшаш билан тенгдошлари, улфатларига ўзининг ўқимишли, зиёли эканлигини қанчалар намоиш этмокчи бўлганлигини бу бино ҳамон кўз-кўз қилиб турарди.

Деразалар кўчага қарагани рост эди. Аммо уларга очиб-ёпиладиган панжара ўрнатилган бўлиб, ўша пайтда қандоқ бўлса, шундайлигича сақланиб қолган эди. Хонадаги темир жиҳозларнинг барига: «Одесса Леман!» деган ёзув зарб этилганди. Ҳа, анча олисдан келтирилганди бу жиҳозлар. Хусусан, ёғоч буюмлар тоқилар, тоқчаларнинг пешонасидаги кунгурадор безаклар, айлана зина, ҳар бир хона эшигига ишланган нафис, жимжимадор нақш Красновни ҳайратга солди.

Ҳориб-чарчаб чойхонага қайтгач, чой қақчириб Махсум ака билан бир чеккада узок, мириқиб суҳбат қуларди. Бу одам энди самоварчи эмасди, аллақачон маҳалланинг оқсоқоллари сафидан ўрин олганди... Гап орасида Борис Михайлович кириб-чиқиб турган одамларга зеҳн соларди. Мана ўша таниш участка милиционери кирди. У аллақимга бир нарсаларни тушунтирди, сўнг мамнун оҳангда илтифот қилиб чиқиб кетди. Бир одам Махсум ака ёнига келиб аввал ҳол-аҳвол сўради, кейин аҳолини рўйхатга олинаётган-олинмаётганлигини суриштирди. Хиёл ўтмай яна биров Махсум акадан депутат билан қачон учрашув бўлишини, шу кунларда қимнингдир қачон тўй қилишини, қачон оши эканини сўради. Шунда Борис Михайлович бирдан хаёлга толиб қолди. Беихтиёр маҳалла ҳаётида чойхона қанчалар улкан аҳамиятга молик жой эканини ҳис қилди.

Шу-шу Краснов маҳаллага яна тез-тез келиб турадиган бўлди. Ҳар сафар одамлар билан хайрлашиб кетаётган чоғида негадир юраги ачишар, қандайдир ғусса, ўткир оғриқ кўксини чангаллар, оқибатда кайфияти бузиларди.

Зотан, бу умидсизлик эмасди. Табиатан ишбилармон, серғайрат Краснов на бир дарслик, на бир кўрсатмаларда эслатилмайдиган янгиликни ўта таъсирчанлик билан сезмокда эди.

Миллий хусусият, маҳаллий об-ҳаво шароитини ҳисобга олган ҳолда яхши, сифатли уйлар қуриш даркор, деган эски, ҳаммага аён ҳақиқатни билиш учун шаҳар қурилиш бошқармасининг раҳбари бўлиш шарт эмасди.

Биринчи зилзиладан кейиноқ улар Иттифокдаги барча қурилиш комбинатларининг эҳсонини индамай қабул қилиб, истар-истамас уйлар қуриб ташлайверишганди. Чунки қилиқини қайраб останада қиш турар, шошилиш керак эди.

Аммо ҳар қанча тез, ошиғич ҳаракат қилган бўлмасинлар, ўша пайтдаёқ шаҳарнинг эртанги қиёфаси ҳақида қайғуришганди. Бир йил ичида уй қуриш комбинатлари қайта тикланди. Тошкентда биринчи бўлиб қисқа муддат ичида офтобдан сақлаш воситаларини тайёрловчи завод ишга туширилди.

Боғ ўртасига, дов-дарактларга беэён мактаб бино этган булғор қурувчиларидан

ибрат олиб янги уйлар курила бошланди. Бунгача озмунча кўхна дарахтлар, кўп асрлик чинорлар нобуд килинмади, дейсизми?!

Мана энди, айни чоғда – кадрдон маҳалласининг бузилиш плани столида турган бир пайтда Краснов ўзи учун шаҳар киёфасини бузиш эмас, балки асрлар давомида қарор топган, бугунги одамларнинг қон-қонига сингган турмуш тартиби-тарзини бузмаслик жуда муҳим ва аҳамиятлроклигини кашф этди.

Бу маҳалла аҳли мана шу кўчалар ўрнида қад кўтарган гўзал, қулай уйларга қачондир қайтиб келишларига у ишонарди. Аммо ўзаро муомала-муносабат ҳеч қачон илгаригидек бўлмаслиги ҳам унга аён эди. Чунки қулай, кадрдон масканлар йўқ жойда улар ўзларини анчайин қафасга тушгандек ҳис қилишлари турган гап эди. Краснов буни жуда яхши биларди.

«Гарчи талаб бўйича қутилган натижаларни бермаётган бўлса-да, асрлар давомида синовлардан ўтган уйни бузиб, қимлар учун ва нима мақсадда қажвахоналар, маданият уйлари, саройлар қурапмиз? Одамлар учун-ку, ахир!»

Борис Михайлович кўхна авлодга бир меросдек қолиб келаётган оддий чойхоналар бирин-сирин ер ютаётгандек қамайиб бораётганига илгари яхши аҳамият қилмаганди. Ҳозир эса ҳаммасини кўриб-билиб турарди.

Тўғри, зилзиладан кейин янги услубда қурилган чойхоналар ҳам бор. Бирок улар жуда оз. Бундан ташқари, уларнинг баъзилари гўзал, қимматбаҳо анжомлар билан безатилган, фақат сайёҳлар учунгина очиб қўйилганди. Шаҳар марказларидаги чойхоналар эса эртадан кечгача тирбанд эди. Ичкарига кириш учун навбат кутиш керак. Жой бўшабини кутсанг, чойхона чойхона бўладими?!

Шаҳарнинг турли қисмларидаги чойхоналарнинг пештоқларига негадир «Табаррук отахонлар чойхонаси» деб ёзиб қўйилганини кўрганда Борис Михайловичнинг пешонаси тиришарди. Ҳар бир кўчанинг ўз табаррук қариялари бор-ку, ахир?!

Ҳаётимиз саҳифаларидан азиз, салмоқли алланима бутунлай йўқолиб бораётганига у кўнгли бузилган ҳолда иқдор бўларди.

Кўлида папка билан маҳаллага ташриф буюрар экан, ҳужжатларнинг бузиш ва қуриш бўлимида ҳар сафар янги ўзгариш, янги қайдлар қолдирарди. Бир гал қайтишида эса ҳужжатлар муқовасига дона-дона қилиб «Янги нарсани шундай қуриш керакки, токи одам боласи ўтмишни афсус ва пушаймон билан эсламасин», деб ёзиб қўйди.

Олим ОТАХОН таржимаси

Олим ОТАХОН – 1951 йилда тузилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ТошДУ) филология факультетини тамомлаган. «Болалик қабутарлари», «Оқиом ҳаёллари», «Озод қушлар ҳақида қисса», «Адоқсиз кўчалар» каби асарлари нашр этилган.

Хуришид ДАВРОН

Сирларимни олиб неча тун ўтди

Самарқанд

Бир шивир мисоли Самарқанд
Бисмиллоҳ каби ложувард

Юлдузлар остида дунёнинг
Энг гўзал аёли мисоли
Соғинчим тимсоли
Сочлари шамолда ёйилган
Навбахор тоширган ёйикдай

Симобий либосга ўранган
Темур эркалашларига ўрганган
Улуғбек конидай сочилган
Кизғалдоқлардай очилган
Юлдузлар остида дунёнинг
Энг гўзал аёли мисоли
Дунёнинг энг гўзал шеърини
Болалик чоғимда кучоклаб
Онамдай эркалаб шивирлар
Самарқанд Самарқанд Самарқанд

Бир шивир мисоли мунгли дард
Бисмиллоҳ мисоли ложувард

Хуришид ДАВРОН – Ўзбекистон халқ шоири. 1952 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) битирган. Ижодкорнинг «Қадрдон қуёи», «Тунги боғлар», «Учиб бораман қушлар билан», «Қақнус», «Баҳордан бир кун олдин» шеърый тўпламлари, «Самарқанд ҳаёли», «Соҳибқирон набираси», «Бибихоним», «Кубронинг тушлари» номли қиссалари нашр этилган.

Болалик

Тунлари осмонга тикилар, аммо
Юлдузсиздир, ойсиздир само.

Баҳорда кўрмайди атиргулларни,
Эшитмас сайраган маст булбулларни.

Деразани ювган ёмғирни кўрмас,
Ҳолбуки, соппа-соғ, кўзлари кўрмас.

Оёғи остида қор ғижирламас,
Уйин айвонида қуш ғужурламас.

На шивир, на пичир, на ун, на титрок —
Унинг юрагига солар қалдиروق.

Кўксини пайпаслар фақат дамба-дам
Қалбини болалик тарк этган одам.

Бинафша

Бинафша мени чакирди
Қор эриган боғча четидан
Кимнидир чакирди
Юрагимнинг ичидан
Кел деди бинафша
Кул деди бинафша
Кўқарган боғча ичидан
Сен келмасанг
Сен кулмасанг
Мен сўламан деди бинафша
Кар кўрмисан
Гар кўрмасанг
Мен ўламан деди бинафша
Ай жоним бинафша
Юрагимнинг ховучида
Ҳаяжоним бинафша
Сўлаётир боғча четида
Кўру кар
Сакову гунг
Ёлғизликнинг ичида

Қайғум маним

Қайғум маним
Бир умрлик жўрам маним

Юрагимнинг ич-ичида хужрам маним
Ойнасидан ойнанинг нури тушиб турган
Қафасдаги булбулдайин учиб юрган
Қайғум маним

Қайғум маним
Туғилмишдан соямдайин ёнимдасан
«Ла илаҳа иллаллоҳ»дай ёдимдасан
Ҳар дам маним жонимдасан конимдасан
Йиллар ойлар кунлариму онимдасан
Қайғум маним

Қайғум маним
Онам тўккан кўз ёшларда кўрдим сени
Мозорининг бошларида кўрдим сени
Юрагимни тилиб-тилиб муз тигларинг
Кўшилишиб «Онам» дея сен йиғладинг
Қайғум маним

Қайғум маним
Унутайин десам кимни исмин айтдинг
Тарк этайин деганимни олиб қайтдинг
Ёнимдасан издиҳому ёлғиз пайтим
Навоийнинг девонида суйган байтим
Қайғум маним

Қайғум маним
Болалигим ташлаб кетди сен кетмадинг
Илк севгию шодликларим унутмадинг
Бамисоли кузадаги баргхазон
Бамисоли қорлардаги субҳи азон
Қайғум маним

Қайғум маним
Мусичадай деразамда кўниб турган
Онамдайин ҳамма гапга кўниб турган
Айни саҳар шамчирокдай сўниб турган
Юрагимга шабнамдайин иниб кирган
Қайғум маним.

Қайғум маним
Умрим бўйи хайр демай салом демай
Бўлди етар энди бари тамом демай
Тўйларимда бирон марта нон туз емай
Отамдайин қараб турган бир сўз демай
Қайғум маним

Қайғум маним
 Юрагимдан юрагим чиққан илк майсам
 Йиллар кетар ойлар кетар қарамайсан
 Белим букик сочим оқ сен қаримайсан
 Кунларимни сармаст этган қари майсан
 Қайғум маним

Қайғум маним
 Қайғум маним
 Бир кун келар ҳаётимнинг гули сўлар
 Мозоримнинг дунёдай кенг бағри тўлар
 Юрагимдан униб чикиб чечак бўлар
 Қайғум маним
 Қайғум маним

Чунки

Бу бола Машрабнимас,
 Нитшени севар.
 «Улисс»ни ўқийди,
 Чунки у
 «Ўткан кунлар»
 Ўтган кунлар дейди.

Мактабда дарс берган
 Акасининг жаҳли чиқади,
 Чунки у
 Нитшени билмас,
 «Ўткан кунлар»ни
 Кинода кўрган.

Кекса ота анграйиб қарайди
 Икки ўғлига,
 Чунки у
 Нитшениям,
 Қодирийнияам
 Ўқиган эмас.

Бир-бирин эркалар икки кабутар

Тонг билан оқшомнинг қоқ орасида,
 Паҳлавон Маҳмуднинг мақбарасида,
 Гўё ўқигандай ишққа қасида,
 Бир-бирин эркалар икки кабутар.

Ичанқалъа аро қанча кезмайин,
 Уларнинг товуши таралар майин:
 Дунёни сезмайин, дунни сезмайин,
 Бир-бирин эркалар икки кабутар.

Кўксимда уйғонди кексайган титроқ,
Ахир, сен менданда қанчалар йироқ,
Кўзларинг ёдимга солганча, бироқ
Бир-бирин эркалар икки кабутар.

Бу икки дунёнинг сурати эди,
Одаму Ҳавонинг сийрати эди,
Икки дил ишқининг қудрати эди,
Бир-бирини суйган икки кабутар.

Ё Лайли-Мажнуннинг руҳи эдими,
Ё Ошиқ Ғарибнинг оҳи эдими,
Ё кўкдан ишора – ёҳу эдими –
Бир-бирини суйган икки кабутар.

Уйғонди юрагим унутган хатар,
Кўринди мен сенга битмаган хатлар,
Менданда беҳабар, сендан беҳабар
Бир-бирин эркалар икки кабутар.

Ай, менинг омоним, менинг қурбоним,
Ахир, сен эдингку менинг дармоним,
Кўринди кўзимга мисли армоним,
Бир-бирин эркалаб турган кабутар.

Сочга оқ тушганда армон бефойда,
Бугун сен бошқаю мен бошқа жойда,
Аммо, ишқ боқий деб оний дунёда
Бир-бирин эркалар икки кабутар.

Неча ойлар ўтди,
Неча кун ўтди,
Сирларимни олиб неча тун ўтди,
Ҳамон кўз ўнгимда бир жуфт ишқ ўти –
Бир-бирин эркалар икки кабутар...

ЁЛҒИЗЛИК

I

Ярим тунда
Дунёнинг четида
Кичкина шаҳарда
Чироғсиз кимсасиз
Кўча бўйлаб
Борар Ёлғизлик
Дунё хавотирда
Ой хавотирда

Кичкина шаҳарнинг
Тўққизинчи қаватида
Хавотир билан
Ёлғиз қадамлар сасин
Кутар Ёлғизлик

II

Ярим тунда
Кириб келди
Ёлғизлик
Сочи оппоқ
Соқоли оппоқ
Киприги оппоқ
Ёлғизлик
Ойнага бир қараб
Юзини ўғирди
Ёлғизлик

Шоир

Бекор гап: шоирни жангчи атамоқ,
У ёлғиз одамнинг сўнгги алами.
Шоир – бу очуннинг капалак мисол
Энг чиройли ва энг ожиз одами.

*Қадижда кам сўзлашарди, ўз сўзларининг
орғидан етолмай қолишдан кўрқиншарди.*

КОНФУЦИЙ

Турсун АЛИ

Уйғоқ юрагимда тинмас кушовоз созим

* * *

Қалбимдан нимадир ситилди, кетди,
Ё фалакдан чатнаб учдими юлдуз?
Балки, ох-фиғоним кимгадир етди,
Тилимда ғимиллар ранги синиқ сўз.

Нечун кўзларимда қотган шудринг, мунг
Юраман дейману титрар оёғим.
Қайдан эшитилар товуши унинг,
Ёхуд овоз берди қай бир гуноҳим?

Атрофда мунғайган дарахтлар юпун,
Барглар дардларимдек тўзғиб сочилган.
Дунё мотам ютган кимсадек нечун,
Кулранг булутларнинг пинжи очилган.

Пода ҳайдаётган чўпондир шамол,
Тиркирар булутлар кўзёши тўкиб.
Кузининг сўнгги куни шудир, эҳтимол,
Юрагим дунёси қўяр энтикиб.

Ўн саккиз ёш дунё

1

Ажаб, сени севиб қолдим ман,
Ойдин ўйлар оғушида шод.
Юлдузларга кўлим чўзгайман,
Севги майин сипқориб қушод.

Турсун АЛИ – 1952 йилда тугилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тугатган. Шоирнинг «Зангори овоза», «Ёруғ кунлар», «Тун товуши», «Уйғоқ сукунат», «Гуллаётган юрак», «Қор шуъласи», «Сайланма» каби китоблари чоп этилган.

Кайдам, тақдир ўйинидир бу,
Ўруғ қисмат йўли эҳтимол.
Балки, қалбда уйғонган туйғу,
Кўзларимни айлаган хушҳол.

Сени севиб қолдим, азизам,
Ўн саккиз ёш дунё жилмаяр.
Ўн саккиз ёш эрурман мен ҳам,
Севги каби умрим узаар.

2

Бас, энди...
Бас, энди, кўришмаймиз ҳеч,
Энтикиб йўлингга чиқмасман сира.
Порлама ҳаёлим осмонида кеч,
Кўзларимда аксинг тортмоқда хира.

Юрагимда сўнар ишқнинг олови,
О, гуруллаб ёнган ўт мисол ўчар.
Сиқим кулга дўнар севгим меҳроби,
Рухимнинг овози йўқликка учар.

Бас, энди...
Бас, энди кўришмасмиз ҳеч...

3

Бас, энди...
Боргайман хузурингга мен,
Қошингда этурман тавба-тазарру.
Бир бор, бир бор, кечир, эй севгилим сен,
Сенсиз мени адо этар бу мубҳам қайғу.

Ўтиб ҳам кетгайман васлинг йўлида,
Бошимда йиғларсан балки ўкириб.
Сувратинг, сийратинг, ахир, қўлимда,
Менингла кетарсан қабрга кириб.

Бас, энди...
Боргайман хузурингга мен...

4

Деразанг ортидан ўтаман ҳар кун,
Рухимни тимдалаб учади армон.
Сен йўксанку, жоним, йўқдирсан нечун,
Гўё деразангни қоплаган туман.

Деразанг ортидан ўтаман у тун,
Кўнглимни қуршаган зимистон шарпа.
Хонанг ёришмаган, зулмат бус-бутун,
Борлиқни қора ранг қоплар бир дафъа.

Деразанг ортидан ўтаман бу кун,
Бир дилбар боқасан ойдек чарағон.
Кўзларингдан шодлик сочади ёлқин,
Кунларим фаровон, юрак ҳам шодон.

Деразанг ортидан ўтаман ҳар кун.

* * *

1

Тун уйқусиз кечмоқда,
Кипригимда аллақандай шивир.
Туманга чулғанган кеча ёришмаётганидек
Ёришмайди хира кўнглим,
О, бунчалар тунга ўхшар руҳим олами.

2

Уйқудан уйғондим,
Атрофимда одам йўқ, ажабо!
Тикилдим соямга ўқинчла.
Эй-воҳ,
Садокатнинг тимсоли эди у!..

* * *

Ватан, нурингдан яралдим, топдим мен камол
Онам этагида сенга ташладим қадам.
Отам этагида дунё кўрсатди жамол,
Тоғу тошларинг кезарман тўймайин ҳар дам.

Ер юзини танитганда устоз муаллим,
Йўлим маърифат офтобдек этди чарағон.
О, шеърят диёрига талпинди кўнглим,
Мўртгина қаламим чархлаб толмайин бир он.

Ватаним, қиёсингга шеър битдим озми-кўп,
Боғларинг сатрларим узра мен айладим жо.
Рангин майсаларингни эркаладим ҳўп,
Ойу юлдузингга қилдим тунлар илтижо.

Ватан, кўлларингда балиқ мисоли суздим,
Зангори ҳаволардан тўйиб олгайман нафас.
Қийғос очилган гулларинг ардоғин сездим,
Руҳимда булоқдек қайнаб тошгай эҳтирос.

Ватан, кучоғингда янграр туйғун овозим,
Томиримда кезар доғсиз аждодлар қони.
Уйғоқ юрагимда тинмас қушовоз созим,
Қўшиқларим эрур буюк кечмишлар шони!

Хаёлимдан кетмассан

«Хайр», дея уловдан тушдинг,
Яхши қолгин дедим охиста.
Қишки совук, изғир ҳавода
О, кадамлар ташладинг аста.

Қалбим ичра кезар маҳзунлик
Аллақайга кетгим келар жим.
Ох, менида енган хоргинлик,
Дил уйимга сиғмайди ҳеч ким.

Ёғаетган қор учкунлари
Қўмиб ташлар изларинг мутлок.
Олам дарди унутдир бари,
Хаёлимдан кетмассан бирок.

* * *

Теграмда эсадир август еллари,
Япроқлар титрайди сокингина жим.
Тилла ранг узумдан бол сўрар ари,
Юрагимда фарёд солгай аллаким.

Тепамда вижирлар севгим калдирғоч,
Эрта-кеч олисга учиб кетар у.
Асодир қўлимда саргайган оғоч,
Куз сари бораман дилимда кўркув.

Зеро, кузни севган, ох, дахо Пушкин,
Жувонмарг япроқдек умри узилган.
Дилгир юрагимда илохий тўлқин,
Тепамда турналар ипдай чўзилган.

**Абдурахмон
ИБРОҲИМ**

ИЛДИЗ

Ҳикоя

60

Дераза тагидаги каравот ожизгина ғирчиллади. Пойгакда картошка арчаётган Ойниса хола ишини кўйиб, тиззаларига таянганича ўрнидан кўзгалди.

– Яна оғрик турдимиз? – У кўрпа устидан эрининг оёқларини укалай бошлади.

Комил ота косасига чўккан кўзларини юмди. Ғижимланган қоғоздек заъфарон юзи бирдам ҳаракатсиз қолди. Кўпдан бери уста кўрмаган калтагина оқ соқоли чўққайиб турар, териси суягига ёпишиб, тирноғи сарғайиб кетган бармоқлари кўрпани мадорсиз чангаллаган, аёлининг укалашидан танаси оҳиста тебраниб, даври ўтган кўхна сим каравот аянчли ғирчилларди.

Бемор кўзларини очди – юзидаги беҳисоб буришиқларга жон кирди. Кампирига «бўлди етар» дегандек имо килди. «Ўзингга шукр!» деди нимжон овозда, сўнг деразадан ховлига термилди.

Кеч куз. Деразадан йигирма одимлар наридаги пастгина ошхона оркасида қулочга сиғмас қари ўрик дарахти кўкка бўй чўзган. Унинг тарвақайлаган шохлари, офтобда жилваланаётган сариқ-кизғиш япроқлари, Комил ота кўриши насиб этган бир бўлак осмонни эгаллаб ётар, ожизгина шабадада ҳам шатир-шутур барг тўкиб, ховли саҳни, чап бурчакдаги бостирма ва ошхона томига хазон кўрпа тўшар эди.

Комил ота ошхона томига тўш бериб дераза томон интилган ўрикнинг билакдек бутуғига тикилиб ётарди. Ана, ундаги сўнгги япроқ ҳам шамол билан олиша-олиша ҳолдан тойди, ҳавода бир-икки доира ясагач, ойнага ожизгина келиб урилди-да, кўздан йўқолди. Япроқ гўё унинг ҳузурига талпингандек туюлди-ю, вужудини ўртаб ётган соғинч дарди кўзғалиб, қалбида ҳазин бир энтиқиш пайдо қилди. У каравотни ғирчиллатмасликка тиришиб, тирсақларига таянган ҳолда аранг бошини кўтарди.

Томирлари яққол бўртиб турган олтинранг ўрик япроғи унга жуда яқин ерда – дераза раҳида аранг илиниб турарди. У барғни тузук кўра олмади, қўллари, бўйни, ётаверганидан тахтадек қотган елкалари толди, аста бошини ёстикка қўйди.

Ўрик ҳам қарибди! Дуркун, серҳосил, сернам шохларидан, бақувват танасидан сув қочибди. Унинг эса ахволи бу, худди ўзи сингари паймонаси тўлиб қолган дарахтга мўлтираб унсиз ҳасратлашиб ётгани-ётган...

Тоғорача кўтарган Ойниса хола ошхонага ўтди. Комил отанинг юраги баттар

Абдурахмон ИБРОҲИМ – 1950 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) битирган. Унинг «Ўйингга бўёдой тўлғур!», «Жийда гули», «Deraxadagi nigr» тўпламлари, «Мозийдан келган меҳмон» ҳажвий қиссаси ва «Бурунги болалар» романи чоп этилган.

эзилди. Мункиллаб колибди! Ахир, етти йилдан бери оёкларини кесакдай жонсиз бўлган касални оқ ювиб, оқ тарашнинг ўзи бўладими? Қийналиб кетди шўрлик! У эса на ўлиб буларга ором беради, на тузалиб!

Сув куйгандек жимжит ҳовлига ўнг тарафдаги уйдан бир-бирларини қувлашганича набиралари Ботир, Ҳасан ва Ҳусанлар чошиб чиқишди. Унинг ғамгин ажинлари ҳаракатга келди – юзи ёришди. Ерга урса осмонга сапчийдиган набиралари бир-бирини турткилай-турткилай кўча эшиги томонга ўтиб кетишди. Ўн икки ёшлардаги тўнғич набираси Ботир эса бостирмадан кетмон кўтариб чиқди-да, уй ёнидаги торгина йўлакдан томоркага юрди. Бу набираси ўзига тортди, дарсдан бўшади дегунча томорқада куймалангани-куймаланган. Отаси Анвар – давлатнинг ишидан ортмайди... Томоркага шу йили Ботирнинг ўзи илк бор памилдори ва бодринг экди. Даставвал кизарган олмадек памилдори, башмалдокдек бодрингни қувониб олиб келганида, у набирасини узок дуо қилган эди. Боғ, томорқа ишларига Худога шукр ҳаваси баланд, кўзи пишиб, укуви ҳам келиб қолди. «Дўда, энди нима қилиш керак, қачон чопилади, сув қуяйми? Хомток қилишни ўргатиб туринг, ўзим кесаман! Гилоснинг меваси олчадек бўлиб колибди, энди нима қиламиз?...» Ботир тушмагурнинг саволлари тугамайди...

У оёкларидаги огрикни унутиш илинжида ташқарига кўз тикди. Шамол кучайиб, ўрик баргларини яна ҳам узокларга олиб кетмоқда. Бу дарахт унга ёшлигини эслатар, хотираларга чулғаниб, эртаю-кеч унга термилиб ётар, қолаверса, бу – илк бора ҳовлига қадаган ниҳол эди. Ўшанда ўртадаги ошхона, бостирмалар йўқ, ҳовли, боғ, барчаси яхлит эди. Йиллар ўтиб ака-ука уйли-жойли бўлишди, ота-онаси қазо қилгач, овсинлар орасидаги гап-сўзлардан қочиб, ҳовли ўртасидан девор тортилди. Авжи ҳосилга кирган оқ қантак ўрик укасининг ҳовлисида қолди. Туробнинг хотини устмон эди. Мевасини ҳеч кимга едирмай бозорга олиб тушарди. Эҳ-хей, неча йил ўрик, туршак сотди, пулига олган нарсаларини Ойнисага кўз-кўз қилиб, баъзида ораларига совуқчилик ҳам солди. Лекин у буларга парво қилмас, ҳамон ўрикни ўзи парваришлар, бутар, ширасига эринмай дори сепарди. Факат... факат, тобора куч-қувватдан қолиб, қариб бораётган «дўстига» ачинар эди, холос!

Шу кейинги кунларда Комил ота ўзини бу дарахтга жуда ўхшаб кетишини англай бошлади. У ҳам ҳеч ерга силжий олмайди, бамисоли каравотга экилган. У ҳам гулламайди, мева тугмайди, уйдагиларига бир дунё ташвиш бўлиб ётгани-ётган...

Уйга Ойниса хола кирди.

– Совуқ шамол турди, – деди у, – устингизга чопон ташлайми?

– Ҳожати йўқ, – Комил ота таҳмонга қаради, – иложи бўлса...

Ойниса хола эрининг елкасидан кўтариб, бошига яна иккита ёстик қўйди. Энди унга дераза раҳи яққол кўринар, аммо бояги сарик япроқ йўқ, зўрайган шамол ҳовли юзидаги барглари бостирма бурчагига тўпларди.

У дарчадан кирган муздек, беғубор куз ҳавосидан баҳра олар экан, бирдан сергакланди, сийрак, лекин ўсиқ қошлари чимирилди, бошини хиёл кўтариб ташқарига кулоқ тутди. Қаердандир «шиғ-шиғ» этиб арра товуши эшитилар эди. У безовталаниб кампирига қаради, хонага ҳовлиқиб набираси кирди.

– Дўда, дўда, амакимлар ўрикни кесишяпти!

Комил ота дахшат ичида «ялт» этиб ўрикка қаради, турмоқчи бўлиб ногоҳон бир талпинди-ю, бемажол яна ёстикқа кулади. Азобданми, қаҳрданми бўғизидан ғайритабиий бир гулдираш отилиб чиқди.

– Дўда, айтинг, кесимасин! – Ботир унинг қалтираётган таёқдек қўлига ёпишди.

Ойниса хола набирасини ташқарига бошлади.

– Қани, юр-чи, яна нима ғалвани бошлади экан?

Бироздан сўнг тўнининг барини белбоғига кистирган укаси Туроб дераза қаршисига келди.

– Ўтин керакмиди ёки ўрнига иморат солмоқчимисан? – жahlдан қалтиради Комил ота.

– Вой ака-ей, – кулди гўлабир гавдали укаси унинг қазабини босиш пайида, – дарахтга теккан одамни жинингиз ёқтирмайди-да! Сиз касал бўлгандан бери қарайдиган киши йўқ, шира тушавериб ҳаммаёқни расво қилиб ётибди. Бугун лоп этиб арзон-гаровга саржинчилар оёғимни остидан чиқиб қолса бўладими?.. Қай тарафга ағдарсак енгилроқ, беэиёнроқ бўлар экан деб, сиздан сўрагани...

Кўрпа аёвсиз ғижимланди – қилтирик, нимжон бармоқлар муштга айланди.

– Уни саржинчиларингиздан сўранг, иним... Мен... Дарахт кулатмаганман... – Комил ота ундан юзини ўгирди.

– Биламан, сиз ўтқазгансиз, кўп меҳнатингиз сингган... Қариб-чуриди, мевасининг тайини йўқ...

Комил ота миқ этмай ётаверди. Туроб қўл силтаб чиқиб кетди.

Унинг кўксига кўрпа бетартиб тўлқинланар, қонсиз, буришиқ юзи кишида ваҳима уйғотарди. Ниҳоят ўзини пича босиб олди-да, юрак ютиб аста ҳовлига кўз ташлади. Ноҳақ қатлга маҳкум этилган дўстига қарагандек ўрикка мўлтирар экан: осмон, дарахт, уй, дераза живирлади ва бир-бирига чаплашиб хира тортди. Қовжираган лаблари унсиз кимирлай бошлади...

Барзанги йигит бир ўрам арконни елкасига илиб, дарахтга чирмашди. Комил ота шу топда уни йиқилиб тушишини жуда-жуда истар эди, лекин у йиқилмади, дарахтнинг айри шохига арконни маҳкам боғлади-да бир учини ерга ташлаб, ўзи қайтиб тушди.

Шаҳдам-шаҳдам тортилаётган арра товуши борган сари кучлироқ эшитилар, ўрик танасини эмас, унинг оёқларини, оёқларига қўшиб бағрини ҳам шавқатсизларча тилиб бораётгандек туюлар, тобора ўзини ёмон ҳис қилар эди.

Арра товуши ўчди, халқоб арқон таранглашди. Энди дарахт танасига кетма-кет санчилаётган болтаннинг шиддатли овози дарчадан ўқдек отилиб кира бошлади. Ўткир болта ўрик танасига ҳар гал зарб ила қадалганда унинг шохлари дир-дир титраб, куёш нурида кўзни камаштираётган сарик, пушти, кизил япроқлар хурқиб учган қушлар сингари дув-дув тўкилар, ва нажот истагандек унинг деразаси томон интилишар эди. «Нари қоч! Четга ўт!» деган шовкинлар кучайиб, дарахт бўйнига солинган сиртмоқ тортилди, у охишта оға бошлади...

Комил ота кўзини юмди. «Бир-икки тортдик! Ҳа, бир-икки тортдик!» Дарахт ғийчиллаб – ингради, қарсиллаб – дод солди, гурсиллаб қулади-ю, ерни, деразани титратиб, каравотни аламдан чайқатиб юборди. Баргларнинг шовуллаши, шох-шаббанинг синишидан ҳосил бўлган фарёд одамларнинг қувноқ кичкирикларини босиб, дарчага бош урди.

У кўзини очганда, бир даста гулдек дарахт ўрнида куюк чанг булути сузиб юрар эди... Унинг қайғу-қулфат қоплаган дардчил, қонсиз юзи янада сўлгинлашди, танаси бўшашиб, ёруғ оламда бошқа илнжи қолмагандек, кўзларини бемажол юмди... Қовоклари кўрғошиндек оғир, очишга мадори етмас эди. Очиб нима ҳам қилади? Энди суҳбатдоши, ҳамдарди – ўрик дарахти йўқ, у нотовонга шуни ҳам кўп кўришди!

У илма-тешиқдан илондек ўрмалаб кираётган арранинг бешавкат товушидан яширинишга жой тополмай узок тўлғаниб ётди. Хонага Ботир кирганини, бувиси билан пичирлашиб гаплашганини сездди. Дарвоқе, кеч бўлганга ўхшайди, ана, келинининг овози эшитилди:

– Ойи, ўрикни нега кесишди?!

Унинг кўзлари ярқ этиб очилиб кетди. Қош қорайиб қолган, ошхона томидаги барглари назарга олмаганда ўрикдан ном-нишон йўқ эди. Энди унинг кўзлари нимага бокиб туриб нурланади? Нахотки, қорачиғида шу ис босган тўсинларнинг акси қолса?..

Ўғли ишдан қайтганда, кенгайиб кетган қоронғи осмондаги беҳисоб юлдузлар кўздаги ёш каби милтиллаб бошлаган эди.

– Ада, амакимлар ўрикни кесишди! – деди Ботир йиғламсираб.

– Ия, ростми?! Пайкамабман-ку! – Ўғли севинчини яширмади. Ойниса хола лабини тишлаб «гапирма» дегандек бошини чайқади, ўғли ё тушунмади, ё тушунса ҳам парво қилмади. – Жа, зўр бўпти! Шуни баҳридан ўтинг деб, мен айтгандим-да!

Ботир бувасига қаради, Комил ота юзини тескари бурди... Ўғлининг чиқиб кетганига кўп бўлган, лекин овози ҳамон кулоклари остида жаранглар эди. «Жа, зўр бўпти!.. Жа, зўр бўпти!...» Бир маромда тақорланаётган бу сўзлар, баайни арранинг ўткир тишлари мисол қалбини чуқурроқ ўйиб кирар эди.

Тун. Хона ичи ташқаридан қоронғи, гўё зулмат қамалиб қолган-у, қутулиш умидида ҳар бурчакка бош ураётгандек туюлар, сукунатни Ботирнинг бир текис пишиллаши, аҳён-аҳёнда кампинининг хўрсиниши бузарди. Етти йиллик азоб бир бўлди-ю, бу тун бир бўлди! Кимлардир оёқларини ўтиндек аралаб, болтада чопиб қиймалаб чиқди. Аксига тонг ҳам азобланиб аранг ёришди. Тунда ўчакишган шамол томдаги окиш шиферда сарғайиб кўринар, яланғоч, тақир осмонга нимадир етишмас эди. Кун ёришиб ҳовлининг у ер-бу ерида ётган шапалоқдек-шапалоқдек сарғиш баргалар кўринди-ю унинг киртайган кўзлари баттар ғамгинлашди. Ҳатто, мана шу, кўл-оёқсиз бақатерак бариғлари ҳам шамол этагига осилиб истаган жойига бора олади, у бўлса...

Ошхона ёнбошидан мўралаб турган жимжилоқдек буток унинг хаёлларини тўзатиб юборди. Бу нима? Ўрикнинг синган шох-шаббасими ёки... У синчиклаб тикилди.

– Анави, ошхона биқинидаги шохми ё?..

Ойниса хола деразага қаради.

– Сизни хабарингиз йўқ, кеча Ботир нок кўчати ўтказганди, – деди у. – Вой, эсиз, сизга яхши кўринмас экан-ку! Келинг, ёстик кўяй.

Ботир ҳовлига тушиб тўғри кўчат рўпарасига борди. Шохчаларини авайлаб ушлаб-ушлаб кўрди. Сўнг ошхона тепасидаги бўм-бўш самога бир зум анграйиб турди-да, юз-кўл ювиш учун ҳаммом томонга ўтиб кетди.

«Нобоброқ ерни танлабди-да, Ботир тушмагур, – ўйлади Комил ота мурғак ниҳолга тикилиб ётар экан, – кўриниши тузук, битадиган кўчатга ўхшайди. Икки-уч йилда сиқилиб қолади, ҳали ҳам кенгрок, офтобрўя жойга олиш керак!»

Унинг кекса вужудини қайноқ ва қадрдон бир нарса куйдира бошлади. Қудратли бу оқим кўрпа устида беҳол чўзилган нимжон кўлларининг учигача илиқлик таратаётганини ҳис этди. Яхдек қотган қарахт оёқларига ҳам танасида мавжланётган бу иссиқ тўлқинни етиб боришини жон-дилидан истар экан, юрагининг энг тубида нозик бир ниҳолдек умидбахш орзиқиш ўйғонди...

– Бу кўчатни қаерга эккан маъкул?... – У деразадан кўриниб турган ҳовли саҳнининг ҳар бир қаричини аста кўздан кечира экан, қўлида чойнак кўтарган Ботир ошхонадан чиқиб у томонга кела бошлади. Хайриятм набираси бор, кўлтнғидан олиб, қаддини кўтаришга ёрдам беради!

Комил ота сабрсизлик билан набирасини кута бошлади...

**Фахриддин
ХАЙИТ**

Олам рангги мужассам бир гул

Изҳор

Умид – оғушимда уйғонган майса,
Севги – юрагимга санчилган найза,
Наҳор шабнам каби нурини қуйса,
Офтоб каби ҳар тонг кўтараман бош.

Сочларингни силар еллар нафаси,
Исмингни айтади шамоллар саси,
Райҳон ифориға йўғрилган насим,
Шивирлаб япроқлар этади талош.

Дилингни яйратар икки куш ракси,
О, адо бўлмайди муҳаббат баҳси.
Энг аввал, абадий сеvgига таҳсин,
Сўнгра, юрагингни тингла, қаламқош.

Ёмғирлар шитирлаб ёғади таниш,
Томчилар тупрокка ботаётган ниш,
Менинг саодатим, насибамдир ишқ,
Бир кун дардларимни соғинч этар фош.

Қишни оёгингга килиб пайваста,
Баҳордан қўлингга тутиб гулдаста,
Ёзни юрагингга жойлайман аста,
Кузда тўкиламан, пойингга хаста,
Ёнингга бораман бўлганча бардош.

Фахриддин ХАЙИТ – 1980 йилда туғилган. Ўзбекистон миллий университетининг журналистика факультетини битирган. Ижодкорнинг «Илинж», «Ҳар юракда бир Ватан», «Шоколадли туш» тўпламлари чоп этилган.

Намозшомгул

Намозшомгул – сарик, пушти, ок,
Олам ранги мужассам бир гул.
Офтоб сенинг чеҳранга мушток,
Сен окшомнинг эркаси буткул.

Юзларингни яшириб кундуз,
Куёшдан нур эмасан токи.
Шом чоғида, сўнг, очасан юз,
Тўкиласан осмондан ёки.

Шаффоф томчи дудоғингда хол,
Юлдузлардек гуллайсан кийгос.
Бош эгасан келинчак мисол,
Қаддинга кўрк турфа ранг либос.

Тўкилади харир кўйлагинг,
Яна безаб замин кафтларин.
Бу гулистон ичра дилбарим,
Сендек гул йўк: гўзал, камтарин.

Субҳ тушлари

Нақадар фарахбахш Жайхун соҳили,
Олтиндек товланар сув юзида нур.
Гўё, силаб турар куннинг кокилин.
Беором тўлкинлар чайқалиб масрур.

Баҳордан дараклар келтирар еллар,
Юлғунлар исига тўлар тўрт тараф.
Олис-олисларда оккушлар сузар,
Кезар бахт қушлари садафдай саф-саф.

Туртиб-туртиб ўтар боладек шўхчан,
Қирғоқда мудраган қайиқларни сув.
Оловранг қамишлар умидвор, ўйчан,
Олам саҳнасини тарк этар мангу.

Ҳарир патларига бериб оройиш,
Лайлак кум соҳилда турар исиниб.
Гужум новдалари этар намойиш,
Қайта яралишнинг фалсафасини.

Ошпок чағалайлар фалакнинг чархи,
Булутлар кўк узра парку елқандир.
О, Жайхун, кошингга севгидан сархуш
Мени субҳ тушлари бошлаб келганди.

Аёл ва ёлғизлик

Ташқарида тунд ҳаво,
хона ичи сокин, тинч.
Дод солади ҳар замон
ошхонада музлатгич.

Қоронғи тор йўлакда
осиғлик қолган «сафар».
Қиз зулфидек илғақда
ёмғирпўш ва шляпа.

Руҳингта ботар оғир
тўхтаб қолган миллари.
Тутиб туrolмас, ахир,
носоз соат йилларни.

Вакт сарф этар беҳуда,
ўйлар ҳамон сақлар кек.
Кун кечирар бу уйда
бир аёл ва ёлғизлик.

Вакт

Унинг қўли узун, димоғи баланд,
Боши, бўйи, эни, йўқдир бичими.
У қувонч, у соғинч, надомат, алам,
Асли, ҳамма муаммонинг ечими.

Унинг гарданида айланади ер,
Ҳукми билан битилади хулоса.
Тоғларни қаритар, боғларни ғажир,
Қилмас сира биров билан муроса.

Унинг изми билан азим дарёлар
Тоғиб келар аста ўз ўзанини.
Тўлдириб бўлмади йиғиб мисқоллаб,
Майда гаплар билан ризку рўзини.

Қадрига етгани тақдирлайди у,
Югуриб толмайди, билмайди кўним.
Эҳ, уни ёдимга солиб турар, хув,
Отамнинг сандикда тўзғиган тўни.

Мен ким ўзи

Мен ким ўзи – тулпроқдир аслим,
Ё шу хокда унган бир дарахт.
Шу дарахтнинг шоҳида, балким,
Сайраётган қушдирман: чаҳ-чаҳ.

Дарёдирман, тошиб ўзандан
 Оғушинга талпинаётган.
 Майсадирман, эрта-азондан
 Шабнам сочим тортиб уйғотган.

Мен – шамолман, ҳаловат излаб,
 Тин билмаган, ҳатто лаҳзалик.
 Мен – бургутман, қоялар узра
 Учаётган: мағрур, беҳадик.

Мен – ёмғирман, бағринга сингиб,
 Илдизларга бергувчи мадад.
 Мен – илдизман, вужудим билан
 Бахш этгувчи меҳру муҳаббат.

Бир зарраман, илғамас назар,
 Сенга содиқ яшайман бешак.
 Она юртим, пойингда хоксор
 Тупроқ бўлиш қанчалар юксак!

Ҳолат

Куз қабоғин солиб бирпасда
 кечар илиқ кунлар хайрини.
 Таҳликада каклик кафасда,
 шамол бошлар боғда сайрини.

Дарахтларнинг бағрига кўшиб
 тортиб олар тароватини.
 Бир лаҳзада олам увишиб,
 йўқотади ҳаловатини.

Булутларнинг қабоғидан сўнг
 тўкилади совуқ томчилар.
 Олмаларга беради фусун,
 анорларни олар чимчилаб.

Тин олади ғзабин тўкиб,
 куз пойига чўқар олам тиз.
 Сокин боғда эти жунжикиб
 ёрилади анорлар: чирс-чирс.

Таралади намиққан ҳаво,
 дарахтлардек қоламан ғариб.
 Дилбарим, кел, ё бағри алвон
 ёриламан анор сингари...

Илҳом ЎРМОН

Сукунат фалақдан тушаётгандек

Хаёлот боғи

Сукунатнинг овози бор,
Юрак билан тингланг сиз.
Ёлғиз қолиб, кириб кўринг,
Хаёлотнинг боғига.
Бу боғ аро хоҳи қувнанг,
Хоҳи тўйиб йиғланг сиз,
Бир дам ташланг ўзингизни
Истакнинг кучоғига.

Рухингиздан тўкилади
Ситаму дард, аламлар.
Етиб бўлмас орзулар ҳам,
Зумда бўлар ижобат.
Билмам, қандай яшар экан
Хаёлотсиз одамлар?
Бу оламда ёзолмаса,
Кўнглини беҳижолат.

Дилдан тилга чикмай қолган
Сўзлар тошга айланар.
Охир бориб улар бир кун
Ич-ичингни эзганда,
Аёв билмас азоблардан
Тану жонлар кийналар.
Ёруғ дунё каро бўлиб,
Яшамоқдан безганда,
Кириб кўринг, сайр айлаб,
Хаёлотнинг боғига.
Дадил ташланг ўзингизни
Истакнинг кучоғига.

Илҳом ЎРМОН – 1958 йилда тугилган. Қўқон давлат педагогика институтини битирган. Ижодкорнинг «Қалдирғоч қўшиғи», «Минг йил яшар эдим» шеърий тўпламлари нашр этилган.

Баланд тоғлар

Баланд тоғлар, баланд тоғлар,
Ортингизни кўрмоқ учун
Чўққилардан ўтмоқ керак.
Булутларни кучмоқ учун
Қояларга етмоқ керак.

Баланд тоғлар, баланд тоғлар,
Бўйингизни бўйлаб турган,
Пойингизда хайронлар кўп.
Ҳасратларин ютиб юрган,
Нозик дили вайронлар кўп.

Баланд тоғлар, баланд тоғлар,
Олислардан кўринувчи
Қор бўлсайдим бошингизда.
Лола каби интилувчи
Ёр бўлсайдим ёнингизда.

Баланд тоғлар, баланд тоғлар,
Чўққингизни забт этгани
Бургутдайин қанотим йўқ.
Ҳайқириқларим етгани –
Қайтган садо қилади дўқ.

Баланд тоғлар, баланд тоғлар,
Илдизлари қояларга
Чуқур ботган наъматак хуш:
Бош эгмайин сояларга
Кенг самога урган у тўш.

Баланд тоғлар, баланд тоғлар,
Чўққингиздан сакраб ўтган
Охуларга ҳавас қилдим.
Юксаклик не, чексизлик не
Эканини энди билдим.

Баланд тоғлар, баланд тоғлар,
Ортингизни кўрмоқ учун,
Тик қояга етмоқ керак,
Чўққилардан ўтмоқ керак...

Қуёш ботаётир

Қуёш ботаётир, нурлари синик,
Тинимсиз ишлаган деҳкондек ҳорғин.
Қунбўй илитгани – бўз тупроқ илик,
Ялангоёқ юрсанг, вужуд олар тин.

Қуёш ботаётир, уфқ қонталаш,
«Ёруғ кун келар» деб, қиламиз умид.
Қўнгил кўчасини кесиб ўтар ғаш,
Хаёллар туғилгай истакларга зид.

Қуёш ботаётир, фусункор осмон,
Сукунат фалакдан тушаётгандек.
Замин қўлларини чўзиб шу замон,
Қўк пари баридан тутаётгандек.

Қуёш ботаётир, нурини ютган
Борлиқни қаро тун қўйнига тортар.
Кимдир совға қилиб, кимдир унутган
Атиргул йўлакда ковжираб ётар.

Қуёш ботаётир, қонталаш уфқ –
Замину самонинг бўсасидан бу.
Бугунги кун учун офтобга қуллук,
Эрта туғилажак янги тонг – сулув.

*Шилминг ғариблиги – тафраккурминг
қашшоқлигидан.*

Ғайбуллоҳ АС-САЛОМ

«ОҚСОҚОЛ»

Ҳикоя

Жасур КЕНГБОВ

Тўра буванинг таъзиясига тўпланган издиҳом орасига сал кечикиб кўшилган одамга ҳамма ажабсиниб қаради.

– Қаранг, Ҳоди қориннинг боласи келди, – деди ёнимизда кимдир.

– Бугинанинг ҳам қорни каппайиб, оёғи алчанглаб, лаби осилиб, қўли қорнига етмай қолибди-ку, – деди Темир домла. – Анча ўсибди-да. Лекин мелисани бошлаб келгани ғалати бўпти. Тўй-азага унча-мунчага мелиса келмагич эди. Тинчликмикан? Ё ошна-оғайнисимикан?

– Йўғ-ей, отаси тенги мелиса-ку, – деди бояги кимдир. – Ҳозиргина машинада ўтиб кетаётиб кўрдим, мелиса пиёда келаётувди, Режабой уни қўярда-қўймай машинасига миндирди...

– Режабой деганлариям отасига тортибди-да, – деди яна Темир домла. – Ҳоди қорин ҳам ўзидан бир бош баланд, ярим поғона юкори мартабали одамни кўрса, дарров этагига ёпишарди. Ялтокланиб, айланиб-ўргиларди. Ўзига оғдириб олмагунча тинчимасди, курғур!

Қишлоқда ҳамма билади, Ҳоди қорин номи чиққан одамни «Фалончи менинг тутинган акам бўлади», «Э, у менинг жон дўстим-ку», «Нималар деяпсиз, ака, ўша кадрдоним ҳозир фалон жойда ишлайди, эл сўраб турибди», дея мактанарди. Бир пиёла чойини ичиб, Ҳоди қориннинг дўстига айланган «катта»лар сон мингта эди. – Олманинг тагига олма тушади. Кимдир Режабой етаклаб келган манави мелиса ҳам, эҳтимол, ўша «катта»лардан бирортасининг «акаси»дир! Темир домла кулимсираб қўйди.

Издиҳомга чорловчи Режабойни, унга ҳамроҳ мелисани ҳам тўрга – қари-қартанглар ўтирган, устига кўрпача тўшалган узун-узун темир стуллар томон бошлади. Стул икки катор терилган, уларда кексалар, оёғидан мадори кетган мўйсафидлар бир-бирига қунишиб ўтирган эди. Режабой ковок солиб, ўтиргичнинг ўртасини мўлжал олиб, ерга тикилганча, оғир-оғир кадам ташлаб борди. Чоллар бир-бирига қараб қолишди ва... ўртақда ўтирган икки бобой ошқора зарда билан туриб кетди. Режабой ожизона ҳурмат кўрсатиб, «Қўяверинг, ўтираверинг, бува, мен шунчаки, ёнларингизда тик турмоқчи эдим», деди. Туриб кетган чоллар унга гап қўшмади. Кимсан-нимасан, демади.

Жасур КЕНГБОВ — 1985 йилда туғилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг халқаро журналистика факультетини тамомлаган. Ҳикоялари турли тўплам ва марказий нашрларда чоп этилган. «Истеъдод мактаби» VII республика ёш ижодкорлар семинари иштирокчиси.

Хамманинг кўзи унда бўлди. Режабой ноилож ўтирмиш чоллар орасига чўкди. Мелиса ҳам сал хижолат тортиб ўтиргичдан жой олди.

Томоша! Бу холни кўрган ўрта яшарлар мийиғида кулди. «Ўл, бу кунингдан, Режабой», деди. «Сен тенгилар маъракада хизматда турибди, қара», деди. «Қари-қартаганинг орасида пишириб қўйибдими сенга. Раис бўлсанг, сидирға бўл-да», деди.

Боя ўтиргичдан туриб кетганлардан бири Муродилла тегирмончи эди. Нарирокка, ерга тўшалган гиламга – ёш-яланг орасига тизза қокди. Ёнидагилар шивирлашиб қолди.

– Хеч бўлмаса, таъзияда иззатталаблик қилмаса ўлармикан?! – деди бирови.

Тегирмончи жамоатга эшиттириб, ғазабини сочди:

– Итни сийласанг, тўрга ўтар, деганлар. Бори шу бўлса, нияям қилардик!?

Жаноза ўкилишига ҳали вақт бор эди. Бу ёқда азадор хонадон қариндош-уруғи марҳумни йўқлаб, овоз бериб турибди. У ёқда кўнгил сўраб келган издиҳом, ўзи билан ўзи бўлиб қолди. Пичир-пичир, шивир-шивир. Режабой ундай экан, Режабой бундай экан...

Азага борган одамнинг гап қопи тўлиб кетади. Тўра буванинг таъзиясида ўтгану тирикнинг гурунгида кўра, Режабойнинг «қилмиши» муҳимроқ мавзуга айланди.

– Бало экан бу бола, – деди бизга ёндош ўтирган Азимшер домла. – Туманга чой ташийвериб, охири ниятига етди. Иягида бир туки йўқ тирранча оксоқол-раис бўлиб олди-я...

– Ҳали сал ёшроқ эмасмиди оксоқолликка? – дея ўсмоқчилади қорамағиз бир одам.

– Гап ёшдами? – дейди мийиғида кулиб домла. – Ол қўлим деса, оксоқол бўлиш нима деган гап, ука. Кимга қачон чой ташишни ўргансанг бўлди...

Маъракадан келиб, уйда дастурхон ёнига ўтиргандик. Отам таъзия ҳақида гапира туриб, Режабойни эслаб кулди.

– Ер ютсин у оксоқолни! – деди энам.

Мен ҳайрон бўлиб турувдим, отам изох берди:

– Режабой каттамсиб кетган. Энанг ундан озроқ хафа бўлган.

Энам овқат сузиб келди. Жаҳли чиккани шундоқ кўриниб турибди.

– Бу Режабой дегани одаммас экан, – деди. – Яқинда шахарга борувдим. Уйга кеч тушган пайт қайтишимга тўғри келди. Қахратон. Қор этигимни кўмди. Изгиринда тургандим, кишлокқа қайтадиган улов келавермади. Бир пайт эски «Жигули» тўхтади. Ичида уч киши: икки йигитча ва болали аёл бор экан. Баъзиларини танийман. Олдинда ўтирган йигит тушиб, менга жой бўшатиб берди. Аёлнинг қўлидаги бола биғиллаб йиғлаб ётибди, совуқдан ранги кўкариб кетган. Ўриндикқа энди ўрнашгандим, ер ютгур ўша Режабой келиб қолди. Бир кулгили, бир кулгили кийиниб олган. Алламбало костюм-шим, шими калта, костюмининг енги учидан қўли кўринмайди. Бошида отам замонидан қолиб кетган шляпа. Бир қарич чиқар-чикмас калта галстук тақиб олган. Ўлгин-а сен. Министримдинг галстук тақиб. Фирт масхарабознинг ўзи-да. Илгари колхоз раислари шундай кийинарди.

Мен Режабойнинг афт-ангорига қараб, ичимда бир кулдим, бир кулдим.

Шопир Режабой билан қўшқўллаб кўришди. Бир нималарни гаплашди. Ҳайдовчи эътироз билдиргандай бўлиб унга ўқрайиб қолди. Режабой дўк урган

бўлди, ковоғини баттар солиб, ўзича гўдранди. Режабой энкайиб, музлаб қолаётган ойнадан бизга қаради. Мени аниқ таниди. Имлаб салом берсам, алиқ олмади, пинагини ҳам бузмади-я. Бўлмаса, танимай ўлибдими мени. Ҳамсоя бўлсак, яна...

Шуни ўйлаб тургандим, шопир келиб қолди.

– Опа, илтимос, тушсангиз, – деди.

– Нимага? – дедим хайрон бўлиб.

– Узр, опа, тушинг. Сизни опкетолмайман... – дейди.

– Ия, нега опкетолмас экансиз? Тинчликми ўзи?

– Тинчлик, опа, тинчлик. У ёғини сўраманг, илтимос.

У берган йўл пулимни узатди. Жаҳлим чикиб кетди.

– Ука, – дедим қаҳрим келиб. – Ўзи зўрға юрибман. Ҳолим йўк. Кеч тушди, уловдан қолсам, шу совукда нима қиламан? Энди бу туришда бошқа мошин келмайди-ку.

– Мениям тушунинг, опа...

– Ўзи нимага айнан менга тушинг деяпсиз? – дедим жаҳлим чикиб, зардам қайнаб кетди-да. Ўлай агар, бошқа пайт бўлганда, мошининг билан қўшмозор бўл, деб тушиб кетардим. Лекин кун адоғига етган, совуқ этимдан ўтиб кетаётганди.

Шопир индамади. Бир менга, бир Режабойга қаради. Режабой ковоғини очмай, жим турибди.

Шу пайт орқада ўтирган аёл хайдовчига ялинди:

– Ака, кўриб турибсиз-ку, опанинг ранги рўйини. Тоби йўк, жони яримта экан-ку.

Аёл ёнидаги йигитга бир нималар деди. Йигит машинадан тушиб, шопирнинг ёнига бориб, қайтиб келди.

– Опа, кўяверинг, мен қоламан. Жойимга ўтиб олинг, опам билан бирга кетасиз.

Ҳеч нарсга тушунмадим. Шопирга зарда қилиб, йигит айтган орқа ўриндикка ўтдим. Ана шунда Режабой келиб, олдинги ўриндикка ўтирди-ю, ҳаммаси равшан бўлди. Бу ўтакетган писмиқ, паст одам экан. Билмай юрган эканман. Худодан пиёда қочган экан.

Йўл-йўлакай анча вақт ҳеч ким гапирмади. Менинг зардам қайнаб, «давлениям» кўтарилиб кетди. Охири чидаб туrolмадим.

– Ишларингиз яхшими, Режабой ука? – дедим.

У томоқ қирди.

– Яхши! – деди. Сўрашгисиям келмади. Мен эса борган сари жаҳлим чикиб кетяпти.

– Бу томонларда нима қилиб юрибсиз? Башанг кийиниб?

– Ай, катталарнинг суҳбатини олиб кетяпмиз.

– Қайси катталар?

– Элнинг катталари-да... Бизам ўсадиган бўляпмиз-да энди.

У шундан сўнг яна анча вақт оғзига талқон солиб олди. Менинг эса кўнглим жойига тушмаётганди.

– Ўзи болалигингиздан аълочи эдингиз-да, ука, – дея гап билан чимчилаб олдим. – Мактабда ўқиб юрган пайтларингиздаёқ ўсадиган одам бўлишингизни сезгандим...

Режабой орқасига қараб, «Раҳмат, раҳмат», деди. Кейин билсам, ўша кун у оқсоқол-раис бўламан деб чоғиб юрган экан. Одам деган махлук бир кундаям шунчалик ўзгарадими, а? Раис бўлдим, оқсоқол бўла туриб мошиннинг орқасига ўтирмайман, деган-да у наймут.

— Ҳа... Қўлидан бит ўлмаган одамга амал бер-да, кейин томоша қил, — деди отам. — Сен-ку, сен экансан, тунов куни Чўлли бувани нима қилганини эшитдингми?

— Йўқ. Нима қипти?

* * *

Хуллас, ўша куни ажиб иш бўлди. Чўлли бува қишлоқнинг чапани чолларидан. Оқилнинг олдида оқил, тентақнинг олдида ўзини меровга солиб олади. Чолнинг жини бор дейишади. Бировга ҳақини бермайди. Манаман деган катталарнинг олдида эшакдан тушмай гаплашган. Шу одам идорага борибди. «Қуллуқ бўлсин, қуллуқ бўлсин!» деди эшикдан кира солиб. Чол ҳассасини қўлтиғига кистирганча, қўшқўллаб кўришгани яқинлашди.

— Келинг, бува! — деди тўрдаги столда ялпайиб, керилиб ўтирган Режабой.

— Болам, неварамга битта ҳужжат керак бўп қопти, ёзиб берасанми? — деди Чўлли бува.

Режабой биринчи марта одамзотни кўраётгандай, чолга тикилди. Ўрнидан ҳам турмади.

— Бува, пешиндан кейин кела қолинг, опкетасиз, — деди Режабой. — Мен ҳозир туманга кетаман. Жуда шошиб турибман.

— Ие, ие, Режабой ука, бир минутда ёзсанг бўлади-ку? Қанчаям вақт кетарди бунга?

Режабой ковоғини уйди. Чўлли буванинг мардлигини эшитган бўлса керак. Гапини бериб қўядиган чол эмас-да у. Раёйини қайтарганини тавбасига таянтиради. Шунини ўйладими, ноилоҳ кўнди.

— Майли, бува, — деди у. — Фақат билиб қўйинг: ҳурматингиз учун! Кечиксак, кечикибмиз-да туманга...

— Ие, яшанг, раис! — деди Чўлли бува. — Барака топинг!

Чол бир парча қоғозчани қўлига олгач, қўзғалди. Хайрлашиб, эшик томонга юраётганда Режабой:

— Чўлли бува! — деди.

— Ҳа, раис?

Режабой бош бармоғини кўрсаткич бармоғига ишқалаганча:

— Озроқ чўзмайсизми? — деди гарангсираб.

— Нимани чўзаман? — деди чол ҳам талмовсираб.

— Атаганингиз йўқми? Сизники табаррук-да, бува! Қоғоз ҳам пулга келади. Ўз киссамдан олмайман-ку...

— Ия-ия, ҳа... Шундай демайсизми, раис бува! — деди чол ва чўнтагини қовлаб, эски қўлрўмолчага ўралган, увадаси чиққан икки юз сўмликни чиқариб, раиснинг столига тантанавор ташлади: — Биздан ёрдам!

Чол раис тушмагур яна у-бу нарса сўраб қолмасин, дедими, хартугул, хайрни ҳам насия қилиб, илдамлаб чиқиб кетди.

«Эҳ, табаррук бўлмай ўл! — дея ўйлади Режабой. — Қурумсоқ... Тўрт юз минг пенсия олади-я... Ҳа, майли. Биринчиси-ку бу...»

Режабой пулни авайлаб олиб, мамнун ҳолда қўйлагининг чўнтағига солиб, устидан секингина уриб-уриб қўяр экан, ўзига-ўзи гудранибди: «Тишинг борида е, эгинг борида кий!»

Мевани пўсти сақлар, дейдилар. Режабой раисликка ўтирганига кўп ўтмай, пўсти заха еди. Бир куни Маҳмуд жандачининг беваси Режабойнинг олдида тўполол қилиб кирди.

– Раис бува, инсофингиз борми ўзи?! – деди йиғламсираб. – Боламнинг ҳақидан уриб қолмасангиз, кунингиз ўтмай қолдимми?

Режабой илкис қалқиб тушди:

– Ишингизни битирдим, тўғрими, янга? – деди. – Бола пули оляпсизми?

Маҳмуд жандачининг беваси шўрлик кўзёшини артиб, саволга тасдиқ маъносида бошини қимирлатар экан, ҳиқиллаб йиғлаб юборди.

– Ана! – деди Режабой. – Мен одамларга яхшилик қилай дейман! Лекин одамлар шуйтиб хизматга тухмат қилади! Ахир мениям тушунинглар! Ҳар икки куннинг бирида комиссия келади. Уларга едир-ичирни ўз киссамдан қиламанми? У ёққа бор, бу ёққа бор, буларнинг ҳаммаси харажат, агар билсангиз...

Режабой кўп гапирди. Охирида кизишиб кетиб, «дард»ини тўкиб солди. «Икки йил туманга қатнадим. Берган чойларимни чиқариб олишим керакми? А, айтинг, керакми-йўкми? Бўлмаса, бу ерда ўтиришимдан, бу бошоғриқлардан менга нима наф?»

Эшик орқасида навбат кутиб турганларнинг кўпи Режабойнинг хонасига кирмасдан, дардини айтмасдан, «Элимизнинг пушти куйганмиди, ё тухуми палағда бўлганми? Шунга қолган кунимиз курсин», дея жимгина чиқиб кетди.

Бу гап кишлоқни бир зумда айланиб чиқди. Тўрт одам йиғилса, мавзу – Режабой! Кечки овқат маҳалиям, тўй-маъракадаям оқсоқол «муҳокама»си. Эмишки, Режабой раис бўлгач, бутига тарвуз боғлаб олганмиш, ғоз юриш қилармиш. Янги бўлмасаям, хизмат машинасида юрганмиш. Ҳар куни идоранинг орқасига – кунгай жойга машинада келади. Бу пайтда раиснинг югурдаги – қирқдан ошган, юзи захил котиби уни кутиб турган бўлади. Машина тўхташи билан эшигини очади-ю, раис тушади, котиб билан қўл учида кўришиб, қўлтikka папкани кистиради ва пишқирганча идорага кириб кетади. Кишлоқ бекорчилари ҳар куни уни томоша қилиб, эрмаклайди. Биров кулади, биров пичинг қилади: «Отангнинг кети эшакнинг белини яғир қилган, сенинг бу юришинг нимаси», дейди.

Кулги бекорга эмас, албатта. Тунов куни Режабой хушидан кетиб қолгани ҳам бу кулгини авж олдириди.

Ҳар куни эрталаб машина тўхтагач, эшикни очадиган котиб кўринмади. Режабой кутди. «Бу гаранг одам бўлмади, бўлмади-да...» Хийла тажанглаб турди. Ҳайдовчининг ҳам сабри тугади. Ўзи тушиб эшикни очди. Режабой қўймади. «Ёпинг! – деди. – Ҳамма ўзининг ишини қилиши керак бу ерда!»

Ҳайдовчи ҳайрон қолиб, нари кетди. Очiq осмон остидаги хобхонаси – идоранинг серсоя боғидаги каравотига бориб ётди.

Режабойнинг жони ҳалқумига келди. «Бетамиз», «гаранг» котибдан дарак йўк!

Бу маҳалда кун кизигандан қизиб, қуёш олов пуркар, машина ойналари исикни икки баравар зиёда этиб, одамни жизганак қилаётганди. Қайсар раис худди ўзини ўзи синаётгандай, дами қайтсаям машинадан тушмай ўтираверди! Йўлдан ўтган-қайтган ҳайрон, «Қизиқ, Режабойнинг томи кетганми, «ҳаммом»да терлаб-пишиб нима қилиб ўтирибди?».

Хуллас, котиб келмади – Режабой тушмади. Исикда лоҳас бўлиб, хушидан кетди. Кимдир кўриб қолиб, югуриб борди. Боғдан ҳайдовчи ҳаллослаб келди, юзига сув пуркашди. Ўзига келган Режабойни қўлтиғидан тутиб, идорага олиб киришди. Кира солиб ўз хонасида ўтирган юзи захил котибни кўрди.

– Нимага жойингда эмассан? – дея ўшқириб юборди.

Сенсирашга ўрганмаган котиб, сапчиб турди:

– Жойиндаман!

– Нимага эшикни очмайсан?!

– Мен сенинг малайинг эмасман, Режа! Бундан кейин, керак бўлса, ўзинг тушасан!

– ...

Режабойнинг кўзи ола-кула бўп кетди-ю, ўзига келди. Лекин латифаси қишлокка тарқалди. Кейинчалик чоллар тўй-пўйга борса, эшагидан тушаётиб, бир-бирига: «Мулла Лапас! Нўхтани ушланг, тушиб олай», дея тегиштириб гапирадиган бўлди.

* * *

– ...Кўрмаганнинг кўргани шу-да, – деди энам бўшаган косаларни йиғиштирар экан. – Тўрт кунда босар-тусарини билмай, одамларни оёк учида кўрсатиб қолди ўзи.

– Боя Тўра буванинг таъзиясида яна бир қизик томоша бўлди, – деди отам чойдан ҳўплаб.

– Қандай?

– Буванинг жанозаси бошланаётган маҳал тумандан бир катта ҳаллослаб келиб қолди. Бир қарасам, Режабой тизилаётган сафдан отилиб чиқиб, югуриб кетди боягига қараб. Каттанинг машинасига етай деганда оёғи қоқилиб, қорни билан гурсиллаб йиқилди. Саф тортиб турганлар, азаниям унутиб, пикиллаб қулдик. Режабой сакраб туриб, уст-бошини қоқиб, машина эшигини очди. Катта ўнғайсизланиб тушиб келди. Ҳамманинг кўзи ўзида эканини кўриб, илдамлашди. Режабой орқасидан диконглаб эргашди. Катта сафнинг энг кейинига турди. У ерда асосан ёшлар бор эди. Шунда Режабой уни тирсагидан ушлаб, олдинга бошлади. Шунда Муродилла тегирмончи жеркиб ташлади:

– Ҳой Режабой! Нима бало, тувагингда сув ичганмисан? Таъзия – бу. Иззатингни билиб, жойингда тур қани! – деди.

– Эшак маслахатлашиб ханграмайди-да! – деди энам асабийлашиб. – Тегирмончи бошлади! Баттар бўлсин! Ўзиям унингиз бой бўлиб болтаси йўқ, гадой бўлиб – халтаси.

– Ай, кўявер. Бу дунё Режабойга ўхшаганларни кўп кўрган. Буям шу кетишда Хива хони Сориг Айғирхондай бўлади-ёв. Эшитганмисан ўзи шу хон ҳақида?

– Йўқ, у нима қаромат кўрсатган экан?

Отам мийиғида қулди.

– Эрталаб Хива тахтига ўтириб, кечкурун тахтдан ағдарилган, – деди.

– Нега?

– Уям Режабойга ўхшаб «оксокол»лик қилгандир-да.

ИБРАТСЎЗ

Эссе ¹

ҲАКИМ САТТОРИЙ

Инсоният ўз олдига бурунгига нисбатан анча юксак идеал қўяркан, аввалги идеалларининг ҳаммаси қуёш чиқиши билан хира тортган юлдузлардек сўнади ва инсон қуёшни кўриб турганидек юксак идеални эътироф этмаслиги ҳам мумкин эмас.

Лев ТОЛСТОЙ

Лев Николаевич Толстой. Шу ифодада бу улўф зотнинг бутун келбати намоён бўлади. Қайси маънода: олайлик, бирор аҳоли манзилига кираверишда унинг номи тахтачага ёзилиб, йўл четига осиб қўйилади. Шу белги бу жой ҳақидаги дастлабки маълумот бўлади. Мазкур манзилда олдин ҳам бўлганлар унинг паст-баландини яхши биладилар, тасаввурлари бор. Таассуротлар эса ҳар хил бўлиши мумкин: кимдир чинакам ҳайратда, оғзидан бол томади; кимгадир сувими, чивиннинг кўплигими ёкмаган – ҳуллас, баҳолар ҳар хил. Аммо, мабодо, шундай бўлиб чикса, яъни кимнингки йўли «Лев Николаевич Толстой» деган «манзил»га тушиб қолса, бамайлихотир мазкур жаннатий жойни айланиб кўрса, унга мафтун бўлиши, ҳатто ақлдан озиш даражасида севиб қолиши бор гап. Ҳали бирор киши ушбу даргоҳни ҳайратга тушмай тарк этмаган.

Албатта, гап Толстой ижодий мероси ҳақида кетмоқда. Рус халқи унинг ҳар бир сатрини кўзига суртиб жамлади ва ўттиз йил (1928–1958) давомида 90 жилдда нашр этди. Кейинчалик олиб борилган тадқиқотлар маҳсули сифатида яна 5 жилд қўшилди. Йиллар ўтиб, изланишлар шуни намоён этдики, буюк ижодкорнинг бисоти бундан ҳам салмоқли экан. Қолаверса, мафкура мезонларининг ўзгаргани ҳам баъзи табу қўйилган асарлари жамоатчиликка маълум қилиш мавриди келганини кўрсатди. Энди, айна кунларда рус илмий-бадийи жамоатчилиги даҳо ёзувчисининг 125 жилдлигини тайёрлаётгани ҳақида хабарлар тарқалди. Мазкур мажмуага олдин эълон қилинмаган асарлар билан бирга бирор роман ёки қисса,

¹ Эсседан парча.

Ҳақим САТТОРИЙ – 1953 йилда туғилган. Қариш давлат педагогика институтини (ҳозирги ҚарДУ) ва Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тугатган. «Ҳазрат Соҳибқирон», «Имзоли хатлар», «Маҳак тоғи», «Вақт манзаралари» сингари китоблари, «Согинч» романи нашр этилган. Лев Толстойнинг «Сергий ота», «Бечора Иван Ильич», «Крейцер сонатаси» қиссаларини таржима қилган.

хатто мақолаларнинг муаллиф томонидан рад этилган (яъни фойдаланилмаган) парчалари, муқобиллари, умуман, унинг калами нимага теккан бўлса, ҳаммасини йнгиб нашр этиш мўлжалланган. Шунингдек, изланишлар махсули сифатида баъзи шарҳлар тўлдирилади ёки энг тўғри ва тўла кўриниши эълон қилинади. (Маълумки, Мукамал тўпламларнинг 25-30 фоизи мутахассисларнинг изоҳлари, шарҳларидан иборат). Ҳали Лев Толстой билан боғлиқ барча маълумотлар эълон қилинмаган, масалан, миллатдошимиз, Убайдулла Асадуллаевич Хўжаевнинг 1909 йил 29 майдаги «Кўп ҳурматли Лев Николаевич»га ёзган хати ва унга жавоб ҳеч қаерда эълон қилинмаган. Бу ёзишмаларда зулмга жавоб қайтармай, муте бўлиб туриш фалсафасига (Толстой бундай қарашини «Уруш ва тинчлик»даги Платон Каратаев ва бошқа асарларидаги маълум образлар воситасида тарғиб қилган эди) эътироз билдирилган ва жиддий мунозара бўлган. Эътироф этиладиган қирраси шундаки, Толстой умрининг охирида, «Зулмга қарши туриш зулмдир», деган ғоясидан воз кечиб, зулмга қарши курашишни тарғиб этган, ишчиларнинг инқилобий чиқишларига хайрихоҳ бўлган. Нима бўлганда ҳам бу бебаҳо меросга заргарона муносабат таҳсинга лойик.

Энди муддаога ўтадиган бўлсак, ана шундай мўътабар обида юзасидан бирон янги гап айтиш қийинлигини тан олиб, сабъ-ҳаракатларимизни уммон соҳилида турган бир сайёхнинг ҳайрати, ўз-ўзига эътирофи эканини таъкидлаш баробарида ҳар бир мухлис бу мулк, бу хазина жозибасидан, тароватидан баҳраманд бўлиб юктирган таассуротларини бошқалар билан баҳам кўриб, «енгил ошиш» истагигина эмас (нафсиламрини айтганда, аслида шундай), балки ижод сабоқлари ва изтироблари юзасидан туғилган фикрларни мухлислар билан ўртоқлашишга интилиш тарзида баҳоласа ҳам бўлади. Зеро, буюк ижодкорларнинг ҳаёт йўли ибрат тимсоли бўлиши билан бирга, катта мактаб ҳамдир. Бир умр йўл бошиданок чалғиб, қибласини топа олмай тентирашдан, ўзининг оқимини бошқа ўзандан топиш машаққати адашганлар фожиасидан афзал-да. Қолаверса, кашф этилган чўққини узокдан кўриб, унинг маҳобатини ҳис этиш ҳам ўринсиз бир жойда нимадир тиклашга уринишдан фойдали. Мабодо, ҳамма ўз ишини билиб қилса, католиклар озайган, жожиали тақдирлар камроқ бўлармиди?

Издихомдан олға интилган одам атрофидаги оломонни итариб ташлагани, туртиб юборгани, хатто орқасига тепгани бор гап. Агар ҳамма бир тирқишга интилса ёки бир чўққини чамалаб йўлга тушган бўлса, ҳаётининг давом этиши тирқишдан очик ҳавога чиқиб олиш ёки чўққини забт этиб, унга байроқ кадашга тикилган бўлса, издихомнинг қутуриб гувлаши аниқ. Унда йўл топиб юриш учун, ўз изини очиш учун шунга жаҳд қилган одам кўп нарсани инкор этади. Талвасага тушади, ўзини йўқотади, мислсиз кийноқлар исканжасида қолади. Бундай вазиятга тушган аксарият махв бўлади-ю, аммо кимлардир мақсадга эришади. Ана шундай музаффарлардан бири сифатида Лев Толстой тан олинган. Унинг ғолиблик сабоқлари, албатта, ўрганилган ва қарийб икки асрки, бу жараён давом этмокда. Ҳатто айтилмаган гап қолмаганга ўхшайди. Лекин буюкликнинг моҳияти шунда бўлар эканки, худди уммонга канча чуқур шўнғиган сари нодир тошлар кўпроқ қўлга киритилгани каби, унинг меросига мурожаат қилинганда ҳам ҳар бир мухлис янги бир нарса инкишоф этиши мумкин, балки тайиндир. Жумладан, Лев Толстой шахсиятининг жозибадорлиги сирлари ҳали кўплаб тадқиқотларга манба бўлади. Ҳақиқатан, даҳо санъаткорнинг шаклланишидан тортиб, чекига тушган иссиқ-совуқ кунларни кечиришда тобланган «мен»и жуда мафтункор. Ҳамма ҳам иқтидор билан туғилади, дейишади. Шундан кейин эса уни тўғри йўналтириш

бир омад бўлса, самарали фойдалана олиш яна бир ютуқ экан. Ёзувчимизда бу жараёнлар қандай кечган? Бизда қандай кечади? Мулоҳазаларимизнинг доираси шу ўлчамларда чегара олади.

Лев Толстойнинг қанчалик зиддиятли умр кечиргани (балки ҳеч нарса билан қаноатланмай, истаганига эриша олмай, қарама-қарши туйғулар исканжасида яшагани)ни тасаввур қилиш учун ҳаётининг охирларида ёзган бир эътирофидан иктибос келтириш ўринли бўларди: «Мен кишанбандман: қўлларимни бўшатишни истайман, бироқ буни эплай олмайман, аламимдан бақираман ва ўқраб йиғлайман, бу шаллакилим ўзимга ҳам ёқмайди, аммо ўзимни тўхтатишга мажолим етмайди. Бошим устига кимдир энгашиб турибди, уни таний олмайман, булар ғира-ширада рўй бераяпти, аммо икки кишини эслайман. Қичкиригим уларга таъсир қилади: улар менинг ҳолатимдан безовта бўладилар, бироқ хоҳлаганимдек, мени бўшатмайдилар, мен эса яна ҳам қаттиқроқ шовкин соламан. Аслида, уларга шу (яъни, менинг бандилигим) керак экан. Шунда мени озод қилиш жоиз эмаслигини тушуниб етаман ва буни уларга тушунтирмоқчи бўлганим фойдасизлигини биламан-да, хоҳишимга зид равишда ўзимни тута олмай, овозимни яна кучайтиравераман. Мен ноҳақлик ва шафқатсизлик инсонларга хос эмаслигини сезаман, негаки улар ҳам менга ачинаяпти, бироқ тақдир уларга ҳам ўз ҳукмини ўтказган – насиб этгани ва раҳим-шафқат ўз йўлига. Мен эркинлик истайман, у ҳеч кимга ҳалақит бермайди, мен ҳеч кимнинг бошини ғурра қилмоқчи эмасман, мен заифман, улар эса кучли» («Менинг ҳаётим», 1878 йил). Ҳолбуки, ёзувчи умрининг бу палласида бутун жаҳон эътирофига сазовор бўлган, ўзининг бадий ихтиролари (унинг энг етук асарларини шундай деб аташ ўринли бўларди) билан мўйсафид Европани ҳайратга солиб улгурган эди. У шундай даражада эди, бироқ оддий рус мужиги янги «ислохот»лар исканжасида баттар эзилаётган, қолаверса, «жафокаш Рус» жамиятида катта бир портлаш (1905 йилги рус революцияси) етилиб бораётганди. Буюк инсонпарвар ва оташин ватанпарвар бундай вазиятда «жим тура олмас»ди. Унинг шахсий эркинлиги миллатининг умумий бахтидан ташқарида бўла олмасди. «Мен кейинги пайтларда ўз фаолиятимдан мамнунман, аммо ишларнинг умумий кетиши, яъни қўз олдимизда кечаётган очарчиликдан халқнинг азоб чекиши ҳар куни баттардан-баттар қийнайди. Шундай бемаза манзара: бир томонда жаннат, бошқа ёқда азоб: бизнинг дастурхонимизда кип-қизил резаворлар, сариёғ, бўрсилдоқ юмшоқ нон, яшил боғда навқирон хонимларимиз гоҳ салкин, гоҳ офтобда яйраб, ҳарир либосларда кезишади; у ёқда эса шайтон дўзахи – очарчилик ўз ишини қилаяпти, далаларни шўра босган, қурғоқчиликдан ер тарс-тарс ёрилган, эркак ва аёлларнинг товоилари қадокдан шилиниб кетган, молларнинг туёқлари шақирлайди, ҳаммасининг силласи қуриган, шамолда йиқилгудек, ҳайҳот, биз эса соя жойларда ҳарир либосларда гашт қиламиз, яна тансиқ таомларни лузуми билан келтириб туришибди» (А. Фетга хат. 1865 йил). Мана, Толстой шахсиятининг ёрқин ва ибратли бир қирраси.

Адиб Лев Толстой ҳақида гап кетганда, агар «ижодкор олами» деган истилоҳ ўринли бўлса, уни ҳар бир санъаткорнинг бадий тарзда яратган ўз мамлакати, ундаги аҳоли масканлари, турли киёфадаги фукарolari мавжуд юрт тарзида тасаввур қилинса, Толстойни «Адабиётнинг тугал қитъаси» деб аташ лозим бўларди. Битта «Уруш ва тинчлик» эпопеясининг ўзида қанчалик қўл етмас

марраларни забт этди. Замондоши, танқидчи ва файласуф И. Н. Страхов ўз вақтида хайратини шундай ифодалаган экан: «Қандай маҳобат ва қанчалик хушбичимлик! Бирон адабиёт бунақасини тақлиф эта олмайди. Минглаб тақдирлар, минглаб лавҳалар; давлат юмушлари ва шахсий ҳаётнинг воқе бўлиши эҳтимол бўлган жами оҳанжамаларининг энг теран таҳлили; тарих, уруш, уларнинг ер юзида содир бўлган барча даҳшатлари; янги туғилган чакалокнинг чинқириғидан тортиб тириклигига бир «ух» билан нуқта қўйишга маҳкум этилган мардумнинг охириги шивиригача инсон ҳаётининг бор тебранишлари ва изтироблари, қалб кечинмаларининг кенг қамровли манзаралари – ўз ўртоғининг чўнтагидан сўнгги чакасини ўмарган ўғрининг хижолати-ю, қахрамонликнинг олий намунасини кўрсатган баҳодирнинг ўқтамлиги ҳамда ички тозаланишнинг тўлғоқли манзараларлари... Санъатдаги бундай мўъжиза, яъни энг оддий восита (қоғоз ва қалам) ёрдамида яратилган бундай нодирлик ҳали дунёда бўлмаганди». Орадан бир юз эллик йил ўтди, таассуфки, жаҳон бадияти тарихида бундай асар бошқа яратилмади.

Толстой мўъжизасининг сир-асрорлари ҳақида кўплаб тадқиқотлар яратилган, фаразлар, тахминлар баён қилинган. Шубҳасиз, уларнинг ҳаммасида камида бир чимдим (балки кўпроқ) янги гап бор. Нима бўлганда ҳам бу сир кашф этилмай қолмоқда. Айтилган фикрлар, изҳор қилинган муносабатлар эса бадий ижоднинг табиатини тушунишда, ижодкор иқтидорига баҳо беришда ўлчовлар бўлиб қолмоқда, холос. Ўз пайтида пайдо бўлишиданоқ кескин фикрлари билан рус жамоатчилигини шошириб қўйган Николай Гаврилович Чернишевский Лев Толстойнинг илк қадамларини кузатиб, дастлабки ижод намуналарини таҳлил қилиб, фавқуллода тарзда унинг ёзувчилик иқтидори қирраларини аниқ кўрсатган экан. У Толстой ижодида намоён бўлган икки фазилатни таъкидлаб ўтган: биринчидан, руҳий ҳаётнинг сирли табиати юзасидан чуқур билим, руҳий жараёнлар, унинг шакллари, унинг қонуниятларини жуда аниқлик билан илғай олиш, қалб диалектикасини ҳайратланарли тарзда ифодалаш маҳорати ва, иккинчидан, ахлокий нуқтаи назари, ҳиссиётининг беҳад тозаллиги. Танқидчининг бу кашфиёти тўғри бўлганини кейинги давр тадқиқотчилари ҳам кўп таъкидлаганлар. Ҳақиқатан, Толстой асарларининг жозибаси кишини кўрқувга соладиган даҳшатли воқеаларда эмас, балки қахрамонлар ҳатти-ҳаракатининг ички мантиққа буйсунишида, вазиятнинг руҳий талқини билан қахрамонлар фаолиятининг уйғунлигидадир. Бундай вобасталик ўқувчини тез «занжирлаб» олади ва у ёзувчи иқтидорининг қулига айланади: асар воқеалари ичига тушиб қолади, ўзи маъқуллаган персонажлар тилида сўзлашади, уларнинг руҳий ҳолатини ўзиникидек қабул қилади, ҳуллас, улар билан бирга яшайди.

Иккинчи фазилат – санъаткор назарининг беҳад тозаллиги китобхонда мунаввар туйғуларни юктиради, мутолаа таъсири остида у ҳам покланади, маънавий жиҳатдан юксалади. Толстой асарларини ўқиб тугатгач, кўплаб китобхонлар ўзларига нисбатан талабчанликлари ортганлигини, оғизларига ахлоқсиз сўзларни олиш (масалан, сўқиниш)дан уяладиган бўлиб қолганликларини, шунингдек, юриш-туришларини назорат қилиб, ҳатто дазмолланмаган шимда қўчага чиқишдан истиҳола қилаётганликларини таъкидлашарди. Булар юзаки таъсирлар, шунингдек, ботинда ҳам сифат ўзгаришлари содир бўлиб, киши ўзини пурвиқор, марҳаматли, одобли, илтифотли, умуман, маданиятли тута бошлаганини ҳам сезади. Китобхонлар Толстой «адабий аҳолиси» феъл-атворидан қахрамонлик, ватанпарварлик, саховат, олижаноблик туйғуларини юктириб олишган. Ваъдага вафо қилишнинг мукофоти, ҳалолликнинг ҳузур-ҳаловатини ҳис қилишган. Шунинг учун ҳам ер юзининг

исталган нуқтасида уни миннатдорлик билан эслайдилар, ўзларининг устозлари, муаллимлари сифатида тан оладилар.

Афсуски, биз мутолаа қилган жами китоблар ана шундай ёруғ туйғуларни армуғон қилавермасди. Баъзи (ўзбек) қаламкашлар(и)нинг ёзганларида инсоннинг ботиний олами билан умуман ҳисоблашилмайди, масалан, воқеалар ривожига баъзилари таъқозо этса, персонаж кулади, умуман, шунга ўхшаган ички мантқиққа бўйсунмайдиган лавҳалар. Қаҳрамонларни теран руҳий ҳолатлар эмас, ёзувчи (бурнидан ип ўтказиб) бошқариб юради. Шу тўғрисида улар зарур бўлмаган ўринларда (ёки қутилмаган, яъни ўқирман руҳан тайёр бўлмаган думбул шаронгта) қаҳрамонлик содир этадилар, афсуски, бу саъй-ҳаракат ҳеч қимми ларзага солмайди. Аксинча, ўша юксак фазилатни хиралаштириб, уни моҳиятдан маҳрум этади, олижаноб туйғуни жўнлаштиради. Оқибатда, ўқиган кишида шундай фаолиятга майл сусаяди. Ёки бўлар-бўлмасга баландпарвоз гапларни тақдорлаб, оташин нутқлар сўзлаб, китобхон зеҳнига заҳа етказадилар, кишиларни юксакликка чорлаши лозим бўлган қанотли сўзларнинг оҳорини ва қадрини тушириб қўядилар. Буларнинг ҳаммаси йиғилиб, адабиётнинг инсон ҳаётига эстетик таъсирини сусайтиради, адабиёт ҳаммабоп юмушга айланиб қолади. Маҳсулот (китоб) ва истеъмолчи (ўқувчи) ўртасида кўринмас девор ҳосил бўлади. Яъники, китоб бир тарафда, китобхон бошқа тарафда «ўз ишини қилиб» юрибди-ю, қутилган мақсад – адабиётнинг, демак, китобнинг қарзи узилмаяпти – қадри юксалмаяпти. Баъзи ёзувчиларнинг инсоний, руҳий олами жуда ҳам мусаффо эмаслигидан ҳаётдаги қора нуқталарни «кўришади». Ёзганларида нуқул ур-йиқитларга, фахш воқеалар тасвирига, ахлоқсиз ибораларга (бир фильмда – сценарий муаллифи Ё. Тўйчиев – шундоқ ҳаммининг кўз ўнгига, синф хонасида ўқувчи ўз ўқитувчисига «Қисир сигир» дейди!) зўр беришади. Бир китобхон сифатида улар ҳам Лев Толстойдан ўрнак олсалар, «ижод» аталмиш мислсиз қудратнинг кучини «ўтин ёриш»га эмас, хайрли юмушларга, нурли мақсадларга сарфласалар, инсониятни эзгуликка, олижанобликка сафарбар қиладиган мавзуларда қалам тебратсалар, деб орзу қиламиз. Шундай йўл тутиб, Толстой бобо кам бўлмаган-ку, аксинча, у инсониятнинг ардоқли фарзандларидан бирига айланган.

* * *

Лев Толстой дунёга келганда (1828 йил 28 август) Россия оғир босинқирашдан уйғонган, яқинда бўлиб ўтган бир воқеа нафақат мамлакатни, балки бутун дунёни ларзага солиб ўтган эди. Мазкур юрт тарихида инқилобий ислохотчи сифатида шуҳрат қозонган Буюк Пётр вафотидан нақд юз йил ўтиб, 1825 йил 14 декабрда Петербургдаги Сенат майдонида исён содир бўлган, унинг тўлкини бутун Европани хушёр торттириб қўйган эди. Инсоният тарихида кам учрайдиган ҳодиса – ўзига тўқ, ҳар томонлама таъминланган ёшлар амалдаги тузум тартибларидан норози бўлиб, подшонинг жонига қасд қилгандилар. Кейинчалик декабристлар деб аталган бу ҳаракатнинг моҳияти тўқ кишиларнинг очларни ҳимоя қилиб майдонга чиқиши эди. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, афкор омма бундай ишга қўл уриш – ҳаётини гаровга қўйиб, эзилган халққа қўмакка келиш замирида нақадар ахлоқий юксаклик мужассам бўлганини тушуниб етган эди ва бутун дунё бу мамлакатда кечаётган воқеаларни қизиқиш билан кузатиб турганди.

Тарихан олиб қараганда, муқаддас китоб – Куръони Карим нозил бўлган юртнинг Переней ярим ороли (ҳозирги Португалия ва Испания)ни босиб олиши, бу ерда олти

юз йил давомида томир отган маданиятнинг маҳаллий тафаккур хазинаси билан қоришигидан ҳосил бўлган нодир хазина Европа мамлакатларининг чегарадош ҳудудларига, жумладан, Францияга ўтиб, янги кўлам касб этишидан юзага келган чўнг маданият атрофга ўз таъсирини ўтказа бошлаган, французлар кўлга киритган маданий ютуқлар таъсири 1812 йилдан анча олдин бошланган Наполеон юришлари билан оламшумул моҳият касб этаётганди. Жумладан, Наполеоннинг Россияга ҳужуми ўртадаги чегараларни пайҳон қилган, колоқ ва ғафлатда ётган мазлум юртда уйғониш, сергаклашиш кайфияти пайдо бўлган эди. Юзага келган ижтимоий фаолликнинг маҳсули сифатида Декабристлар ҳаракати юзага келдики, бу мамлакат тараққиётини, айниқса, ижтимоий фикр ривожини янги босқичга олиб чиқди. Худди қўй подасининг бўриларга ҳужум қилганидек кутиб олинган бу кўтарилиш, табиийки, қонга ботирилди: декабристларнинг кўплари осилди, Сибирга сургун қилинди ёки авахталарда чиритилди. Бундай қасоскорлик авомни ҳушёр торттирди, у душмани ким(лар) эканини билиб олди. Ва шу баробарида декабристлар байроқ қилган ғояларни ўрганиб, уларни ҳаётга тадбиқ этиш чораларини излай бошлади. Бу исёнкор йигитлар миллий қаҳрамон даражасида улуғланди. Ёзувчи Лев Толстойнинг ижодий борлиғи биринчи қадамидан охиригача ана шу манбадан нур олган.

Ўттиз икки ёшли княгиня Мария Николаевна Волконская граф Николай Ильич Толстойга турмушга чиққанда Сенат майдонидаги бухронга икки йил ҳам тўлмаганди. Тўй Тула областининг Крапивин уездига қарашли Ясная Поляна (маъноси — ясен-шумтол, поляна-дала, шумтол ўсган жой, шумтолзор) мулки (қишлоғи)да бўлиб ўтган эди. Никоҳ маросимини куёв томон ташкил қилган, келиндан тўрт ёшлар чамаси кичик бўлган қаллик ёшлигидан ҳарбий хизматга сафарбар қилинган, 1813–1815 йиллардаги чет эл юришларида қатнашган, энди отасидан мерос бўлиб ўтган мулкка эгалик қилиб, қолаверса, бойвучча келиннинг илтифоти билан қарзлардан қутулиб, бир мардумдек умргузаронликни ихтиёр этган йигит эди. У яхши тарбияланган, табиатан раҳимдил, ўша замон тартибларига зид равишда қарам деҳқонларга шафқатли помешчик эди. У тўйдан кейин истеъфога чиқди ва бутун фаолиятини қишлоқдаги хўжалиғига бағишлади. Ота Николай Ильич Толстой ўзидан яхши хотиралар қолдириб, Лев тўққиз ёшида вафот этди. Мутахассисларнинг таъкидлашича, бўлажак ёзувчи кейинчалик отасидаги фазилатларни адабий қаҳрамонларига кўчирган. «Уруш ва тинчлик»даги Николай Ильич Ростов айнан отасининг прототипидир.

Рус жамятидаги юкори даражали аристократлар сулоласига мансуб онаси Мария Волконская яхши маълумот олган, рус тилини чуқур ўрганиб, унда равон ёзадиган, бундан ташқари француз, немис, инглиз, итальян тилларини билган маърифатли аёл эди. Отаси Николай Сергеевич Волконский қизининг астрономия, космография, тарихдан ҳам чуқур маълумот олишини таъминлаган, амалий фанлардан ҳам етарлича сабоқ берганди. У санъатни нозик идрок этар, фортепьянони маҳорат билан чалар, чиройли суратлар чизар, эртақларни жуда ширали ҳикоя қилардики, бу эртақларни ўзи тўқиган бўларди. Ёзувчининг болалик хотиралари сирасида онаси ҳақидаги таассуротлар энг ёрқин эди. Афсуски, у икки ёшга тўлганда тақдир уни бу бахтдан мосуво қилди — онаси қутилмаганда вафот этади. Бола тез жудо бўлган бу меҳрни бир умр унута олмайди, унинг оғушида ҳаёлан яшаб улғаяди ва ўзининг шох асаридаги асосий қаҳрамонлардан бири Мария Николаевна Болконская киёфасида онасининг суратини қисман мужассамлаштиради. Шунингдек, Николай Сергеевич Болконский ҳам қизини етук қилиб тарбиялаган бобоси тимсолидир.

Агар гап ёзувчининг болалик йиллари ҳақида кетар экан, бир инсонни эсламаслик мумкин бўлмайди. У ўзининг ҳаётий маслаҳатлари, насиҳатлари билан ўсмир Толстой дунёкарашида кучли таъсир этган. Бу ота томонидан узок қариндошларидан бири Татьяна Александровна Ергольская бўлиб, у болалигидан етим қолган ва бувиси томонидан хонадонларига келтирилиб, тарбияланган эди. Қиз ўзининг қатъий, чўртқесар феъл-атвори, тўғри сўзлиги билан оиладагиларнинг ҳурматини қозонганди. Афтидан, қиз ва Левнинг отаси ўртасида сирли муносабат – муҳаббат бўлган, аммо у Николай Ильичнинг моддий аҳволини яхшилашини кўзда тутиб, бой ойимчага уйланишига монелик қилмаган. Онаси вафотидан кейин отаси шу ишни амалга оширишга ҳаракат қилган – Татьянага уйланмоқчи бўлган экан, аммо ўзи ва мазкур оила орасида шаклланган тоза муносабатларга путур етмаслигини кўзлаб, Татьяна Александровна тақлифни рад этган. Ёшлигида жуда гўзал бўлган ақлли, тадбирли бу аёл ёлғиз ўтди. Лев Толстойнинг энг яқин дўсти ва маслаҳатчиси бўлиб қолди. Ҳар қандай масалада таъмасиз, чин юракдан, унинг камолини кўзлаб, доно маслаҳатларини аямади. Қолаверса, фақат аёллар дунёсида рўй бериши мумкин бўлган энг интим масалаларни ҳам сир тутмай ошкор қилар, бу сабоқлар ёзувчининг аёл дунёсини тўлароқ ва теранроқ ҳис этишига ёрдам берарди. Ростдан ҳам, Толстой асарларида бўй кўрсатган аёллар тимсоли ўз мантиғи, табиийлиги билан жозиба касб этади ва эсдан чиқмайдиган бўлиб қолади. Асарларининг кўп ўринларида эркакларга зарур маслаҳатлар берган персонажларни гавдалантирган (масалан, «Крейцер сонатаси» кассасида кекса аёл бўйдоқ йигитга жўяли йўл кўрсатади), бу қиз-ўртоғининг таъсири бўлса, ажаб эмас.

Лев оилада тўртинчи фарзанд эди, ундан олдин акалари Николай, Сергей, Дмитрий туғилганди. Кейинги зурриёт – Мария охиргиси бўлди, айнан уни дунёга келтириш чоғида она вафот этди. Акалар ва сингил бой хонадонда тўқис камолга етишди, бироқ биронтаси ҳам келажакда Лев даражасида қайсидир жихати билан ёрқин из қолдирмаган. Уларнинг энг етуғи Николай бўлди чамаси, у ҳам касаллик билан тез вафот этиб кетди. Мариянинг ҳаётидан эса, албатта, атоқли рус ёзувчиси Сергей Иванович Тургенев билан боғлиқ хотиралар эса қоларли бўлгандир. У ота томонидан қариндошларидан бири Валерян Толстойга узатилган эди, турмуши татимай, ажрашиб, ҳаётини монастырда ўтказган.

Мана, ниҳоят, муҳокама майдонида Лев Николаевич Толстой жаноблари қолар экан, унинг ҳаётига тафаккуримиз заррабини орқали қарашда давом этамиз.

Гўдакликда унинг зийрак бўлгани, хотираси кучли бўлганини таъкидлаш янгилик эмас. Асосийси – уни қуршаган муҳит, шу муҳитнинг даражаси. Албатта, муҳитни тасаввур қилишда ёзувчининг автобиографик асарлари энг тўла, ишончли далил. Уларни бир қур кўздан кечириш шундан гувоҳлик берадики, оила ҳаёти гарчи ўша замонда қарор топган рус дворянлари турмуш тарзининг узвий бир қисми бўлса-да, ўзига хосликлари (умумийликнинг яқкаликлари тарзида) мавжуд бўлган. «Болалик» кассаси уй муаллимининг эрталаб соат еттида болаларни уйғотиш лавҳаси билан бошланади. Ҳали ширин уйқу оғушида бўлган гўдақлар унинг немисларга хос шиддатли овозидан хушёр тортадилар, болага эса оромни тарқ этиш малол келади. Тарбиячининг қилиғи ёқмайди, ичида ёмонлай бошлайди. «Атайлаб менинг бошим устидаги пашшага қўл кўтарди. Ахир Володя (асарда исмлар ўзгартирилган. Ҳ. С.) тарафда ҳам пашша бўлади-ку. Йўқ, Володя қатта, мен

ҳаммадан кичикман, шунинг учун мени менсимайди». Нафратга тўлиб турганда муаллим унинг каравотига яқинлашади, чўнтагидан ширинлик чиқариб тутлади, бошини силаб эркалайди ва ҳаммага қарата, «Туринглар, вақт бўлди. Ойиларинг аллақачон кутаяпти», дейди. Энди бола бундай муомаладан эриб кетиб, бошини кўрпага чуқурроқ буркаганча, ўзини кулгидан аранг тийиб, ўйлайди: «У қанчалик меҳрибон, бизларни жондан яхши кўради, мен аҳмоқ эса у ҳақида қандай ҳаёлларга бориб ўтирибман!» Болаликка хос беқарор хулосалар, алдамчи туйғулар ифодаси. «Ўсмирлик»да эса оиланинг узок сафарга отлангани асарга калит бўлган. Энди дунёқараш ҳам, атрофдаги одамлар ҳам ўзгарган. Бола улғайган. Ҳатто унга вино ичиш таклиф қилинади. «Ёшлик»нинг илк саҳифалариданок ҳаётга теранроқ назар ташлаётган, муттасил улғайишда бўлган гражданиннинг кечинмалари ўқувчини теранроқ мушоҳада юритишга ундайди. Ўзига «Мен ёшликнинг бошланиши нима деб биламан?» тарзида савол қўяди ва тенгдоши билан ўртасида пайдо бўлган муносабатни мулоҳаза қилади. Ҳар қандай одамда ўзини ахлоқан юксалтириб бориш истаги пайдо бўлар экан, кечинмаларини ким биландир баҳам кўриш зарурати юзага келади. Энди муносабатлар ўткинчи, муваққат эмас, доимий тус олиши лозим. Шу ўринда ёшлик бошланади, деб хулоса қилади у.

Умуман, ҳаёт манзараларини сарҳисоб қилганда, биз «муҳит» деб юритаётган (бу сўзнинг «атмосфера», «аура» ва бошқа ажнабий сўзлардан муқобиллари бор, яхлит олиб қараганда эса «келажак улғайадиган оғуш, кучок» маъноси истифода этиляпти) воқеликнинг бир неча муҳим қирралари кўзга ташланади. Буларнинг асосийси – тартиб. Оилада ҳам, турмушда ҳам, ҳаётда ҳам тартибга қатъий амал қилишган. Иккинчи бир жиҳат – болалар, умуман, оила аъзолари билан табиат кучоғида кўпроқ бўлишга, болаларда табиатга, шу орқали яшаб турган заминга, унинг катта муқобили сифатида ватанга муҳаббат ҳисси сингдирилган, табиат гўзаллигидан баҳра олиш орқали ҳам гўзалликни қадрлаш, ҳам гўзалликни асраш руҳида тарбия берилган. Оила кадриятлари сифатида болаларга муносабатда, умуман, турмуш тарзида диний маърифатга катта аҳамият қаратилгани кишини хушёр тортирадиган ҳол. Бизнинг бир неча авлодимиз даҳрийлик замонида яшади, диний руҳ, тарбия йўсини тақиқланди, бадном қилинди, ҳатто унга нафрат билан қараш қарор топди. Толстойлар, умуман, октябрь тўнтаришидан олдинги халқлар ҳаётини сарҳисоб қилсангиз, оилада диний билимларга алоҳида эҳтиёж сезилганини, диний китоблар ўзгача қадрланганини, диний арбобларга меҳр, иззат-хурмат юқори даражада бўлганини кўриш мумкин. Болалар диний маросимларга олиб борилган, диний арбоблар хонадонларга таклиф қилиниб, махсус маросимлар ўтказилган, алоҳида бир бола (агар зарурат туғилиб қолса) ёки болалар билан диний ходимларнинг учрашувлари, суҳбатлари ташкил қилинган...

Албатта, булар масаланинг юзаки, жўн тарафидек туюлиши мумкин, аммо мурғак қалбга нима қандай таъсир қилишини боланинг ўзи ифодаб билмайди; бу сирни катталар эса қашф эта олмайди, яъни ўзига бир вақтлар ташқи таъсирлар қандай кўзғалиш юзага келтирганини энди тиклай олмайди. Шундай бир воқеага гувоҳ бўлдик: 10-11 ёшли болалар ўйиндан чарчаганми, чуғурлаб суҳбатга зўр беришарди. Уларнинг қўшни хонадан баралла эшитилиб турган овозидан қулоқни бекитиш иложи йўқ, гўдақлар эса «ички сир»ларининг ташқарига чиқиб кетаётганини сезишмас эди. Улар шовкин билан бир синфдошларининг отаси кимлигини муҳокама қилишарди. Бундай ёқимсиз ҳол катталарнинг қайси «хизмат»и эвазига юзага келган? Улар яна нималарни муҳокама қилишади? Шарҳи оддий – болажонлар катталардан эшитганларини бола тасаввури ва зехни билан

муҳокама қилаяпти. Агар бу ҳолатни тарбияга зид эканини эътироф этсак, унинг сабоғи ҳам жуда жўн: болаларнинг олдида ҳар хил нарсаларни гапиравермаслик шарт экан.

Шу тарздаги «мухит» (худди шундай, бола-Толстойнинг ҳам тенгдошлари, гаплашадиган «ғийбат»лари бўлган) болаларимизнинг келажагига қандай таъсир қилади? Гапнинг нафсиламрини айтганда, фарзандларимиз ҳар куни – эрталабдан то уйкуга ётгунча қандай гапларни эшитади? Шу ҳолатни – оиладаги аҳволни – гап-сўзлар нималар атрофида айланишини кўз олдимизга келтирайлик. Кимнингдир кимматбаҳо машина олгани ёки тўй қилгани, олий ўқув юртига пул билан киргани, энди «сессияни ёпиш» учун «домла»ларга ташиётгани (она ҳаромхўрларни тинмай қарғайди, ота ер тепиниб сўкинади), яна боғча опанинг айтганлари ва қилганлари – умуман, катталарнинг ибораси билан айтганда, эшитса, «илон пўст ташлайдиган» гап-сўзлар. Эшитганлар орасида кимнингдир ўз кучи билан олим бўлгани, ҳалол йўл билан уй қургани, умуман олганда эса ҳақиқатнинг рўёбга чиққани ҳақида хабарлар кам бўлади. Демак, шундай мухитда улғайган фарзанд эсини шундай тартибларга мослаб таний бошлайди, яшашнинг бошқа йўлини кўрмайди. Мана, мохият! (Шукроналар бўлсин, зехнимиз уйғониб, болаларимизнинг хотинчалиш бўлиб тарбияланаётгани, уларнинг «шабқўр» – ўз келажагини кўра олмай қолаётгани ва бошқа салбий иллатлар ҳақида очик гапира бошладик. Тўғри ташхис касалликни даволашнинг ярмига тенглигини ўйласак, нохуш ҳолларнинг илдизлари ҳақида гапириш ҳам вазиятни ўнглаш учун комплекс чоралар қўллашда аскотади). Катталарнинг ибрати беиз кетмайди – бу оддий ҳақиқатни эсдан чиқариб бўладими?

Толстойлар, умуман, маърифатли оилаларда болалар билан катталар ўртасидаги муносабатлар катъий тартибга асосланган. Бундай муносабатларнинг икки томон учун ўзгармас талаблари бўлган. Жумладан, катталар ҳар жиҳатдан ўзларини ўрнатган сифатида тутганлар, шу даражадаги камолотга интилганлар («Ўзим учун эмас, зурриёдим учун китоб ўқийман» дегандек). Унинг белгилари сифатида гувоҳ бўлдик – она, Мария Николаевнанинг бир неча тилларни билиши, санъатдан, ижодкорликдан хабардорлиги; асранди кизнинг маънавияти... Бизда бу омилларнинг ҳар бирини таққослашга имкон бор. Бугун оилаларда миллий руҳдаги маданият шаклланди, мактабгача тарбияга давлат даражасида аҳамият қаратила бошланди, демак, имконият пайдо бўлди. Энди ғафлатда қолмаслик даркор, холос...

*Кўлга тушгани эмас, обдон танлаб-сара-
лаб ўқинг. Дид ва тафаккурингизни тар-
бияланг.*

ТУРГЕНЕВ

Наим КАРИМОВ

«АЙ ЧАРХ, ЭТТИНГ ОРТУҚ ЖАБР БУНЁД»

XIX аср охири – XX аср бошларида ҳозирги Ўзбекистонда янги адабиёт майдонга келди. Бу адабиёт жадид адабиёти деб аталди. Тарихий-маданий давр тақозоси билан туғилган жадид адабиёти мумтоз ўзбек адабиётининг энг яхши анъаналарига содиқ қолган ҳолда унинг мазмун ва моҳиятини янгилаб берди. Маҳмудхўжа Бехбудий асосчиси, Абдулла Қодирий, Фитрат, Чўлпон ва Таваллолар йирик намояндалари бўлган бу адабиёт эрк, ҳуррият ва миллий тараққиёт ғоялари ҳайқариб турган асарлари билан мудроқ халқни уйғотиб юборди.

Аммо кўп ўтмай, Петербургдаги инқилобий пўртаналар ва улар билан бирга рус большевиклари ҳам Туркистонга етиб келдилар. 1917 йил кузида большевиклар Туркистонда ўз ҳокимиятларини ўрнатишлари билан жадид адабиёти намояндаларини сиқувга олдилар. Куни кеча Фитрат ва Чўлпонларнинг шоғирдлари бўлган ёшлар янги, инқилобий давр талаби билан дастлаб «пролетар адабиёти», кейин «совет адабиёти» деб ном олган янги адабиёт намуналарини яратишга мажбур бўлдилар. Ғайратий ана шу тўлқинда ўзбек адабиётига кириб келди.

Ғайратий Шоабдурахим Шоабдуллаевнинг адабий таҳаллуси бўлиб, 1902 йили Тошкент шаҳрининг Дегрез маҳалласида туғилган.

«Тошкентда Хадра деган жой бор, – деб ёзган эди Ғафур Ғулом қаламкаш дўстининг 60 йиллиги муносаби билан ёзган мақоласида. – Ана шу ерни марказ деб билиб, оёқлари ярим километрли паргор қўйиб, бир доира чизсангиз, Эски Кўрғонтеги, Кўғирмоч, Дегрез, Говкуш ва Девонбеги маҳаллаларини ичига олган доира ҳосил бўлади. Шу маҳаллаларда Ойбек (Мусо), Зиё Саид, Ойдин опа, Ғайратий (Абдурахим), академик, фан доктори Аскарлов¹, фан доктори Нажмиддинов², Аббор Ҳидоятлов, мен ва бошқалар туғилганмиз.

Дегрез маҳалласини айтиб берай. Тожиқларда «дек» дегани «козон», «рез» дегани «қуйиш» маъносини билдиради. Яъни козон қуёвчи дегани. Бу ерда косиб металлурғлар яшар эди. Булар ўз замонасининг эҳтиёжи учун муносиб бўлган омор

¹ Аскарлов Аббар (1902–1978) – Ўзбекистон Фанлар академиясининг муҳбир аъзоси (1943), шифокор.

² Нажмиддинов Турсун (1901–1972) – тиббиёт фанлари доктори (1944).

Наим КАРИМОВ – Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги, 1932 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. Олим ўнлаб китоб, юзлаб мақолалар муаллифи.

тиши, ҳовонча, дўнгалак темир, чўян қозон ва шунга ўхшаган нарсаларни қуяр эдилар»³.

Нафақат суронли давр, балки тақдир ҳам Ғайратий дунёга келган илк кунларидан бошлаб унинг бошига янги-янги қулфатларни солди. Туғилганига бир ҳафта тўлар-тўлмас онаси вафот этади ва у Ойимхон исмли аёл қўлида тарбияланади. Ойимхон ая маърифатли аёллардан бўлгани учун Шоабдурахимнинг саводини чиқаради, унга ўзбек халқ эртақларини айтиб, халқ китобларини ўқиб бериб, бўлажак шоирда адабиётга ҳавас уйғотади. Отаси Шоабдулла ака фарзанди ўн ёшга тўлгандан кейингина уни ўз бағрига олиб, тарбияси билан шуғулланади.

«Ёш чоғимда онам вафот этган, – деб ёзган эди Ғайратий қўлёзма таржимаи холида, – қўшни маҳалладаги Ойимхон исмли бир аёл мени ўз тарбиясига олади. Бу аёл фозила ва мактабдор отин бўлгани учун ўқиш-ёзишни ўргатиб, яхшигина саводхон қилиб, 1914 йилда Дегрез мадрасасига ўқишга беради. Мадрасада араб, форс адабиётини кунт билан ўргана бошладим.

1917 йил Октябрь революциясидан сўнг мадрасалар ёпилиб, унинг ўрнига қисқа муддатли таълим-тарбия курслари очилди. Мен ҳам шу курслардан бирига кирдим. Икки йиллик курсни тугатгач, 1919 йилда 16-тўлиқсиз ўрта мактабда ўқитувчи бўлиб 1923 йилгача ишладим. Адабиётга бўлган ҳавасим мадрасада ўқиб юрган чоғларимда бошланган эди. Кейинчалик кунт билан ҳавасни давом эттирдим»⁴.

Яна Ғайратийнинг болалик чоғларига қайтсак. Атоқли адабиётшунос Лазиз Қаюмов берган маълумотга қараганда, Ғайратийнинг отаси «ўз даврининг машхур иморат усталаридан бири бўлиб, саводли бўлгани учун адабиётга қизиққан ва фарзандида ҳам адабиётга ҳавас уйғотган. Бўлажак шоир 1912-1915 йилларда бошланғич мактабда, 1915-1916 йилларда эса «бироз муддат» мадрасада ўқиган. «Шу йилларда у, – деб ёзади олим, – Шарқ классик адабиёти ва, айниқса, Навоий, Муқимий, Фуркатлар ижоди билан танишади»⁵.

Ғайратий ҳаётининг шу илк даври билан танишар эканмиз, яна бир манбадан иктибос келтиришга эҳтиёж туғилади. Бу манба шоирнинг укаси Анвар Абдулланинг акаси ҳақидаги «бир шингил хотира»сидир.

«Отамиз Шоабдулла Шоикромов, – деб ёзади у, – ўқимишли кишилар, шоирлар даврасида суҳбат қуришни севадирган, хуштабиат одам бўлганлар.

Ҳақиқатан ҳам, акам, домла Ғайратий айтганларидек, Дегрез маҳалласидаги ҳовлимизда Камий, Хислат, Мискин ва Роик каби шоирлар ва ҳатто (мен кўрганларим) Абдулла Қодирий, Зиё Саидий, Собир Абдулла, Мумтоз Муҳаммадий, Туйғун ва бошқа ёш шоирлар даврасида суҳбатлар бўлар эди.

Бизлар отадан уч ўғил ва беш қиз дунёга келганмиз.

Акам Ғайратий ўн етти ёшларида Дегрез маҳалламиздаги Мусавой деганнинг кизига уйланганлар. Янгамиз Комилахон ўз давридаги мактабларда ўқиган – саводхон аёл эдилар.

Акам Ғайратий Комила кеннойимиздан фарзанд кўрмаганлари учун 30-йилларда Шафоат исмли қизга уйланганлар.

Шафоат кеннойимиздан икки қиз дунёга келган: Фотима ва Зухро қизларига Ғайратий Ўлмас ва Сўлмас деб ном қўйдилар.

Бу даврда Комила кеннойимиз ҳам бизнинг Дегрездаги ҳовлимизда бирга яшар

³ Ғафур Ғулом. Мукамал асарлар тўплами. XI жилд. Адабий-танқидий мақолалар. – Т.: Фан, 1989 – Б. 369.

⁴ Иктибос қуйидаги манбадан олинди: Мамажонов С. Ғайратий. – Т., 1973. – Б. 12-13.

⁵ Қаранг: Қаюмов Л. Социалистик ҳаёт куйчиси / Ғайратий. Танланган асарлар. – Т.: Ўзбекистон, 1962. – Б. 3.

эдилар. Ўлмасни Комила кеннойм, Сўлмасни Шафоат кеннойм ўз тарбиясига олишди. Қизларни икки аёл ажойиб аҳиллик ва меҳр билан тарбия қила бошладилар. Лекин афсуслар бўлсинки, бир ёш-бир ярим ёш бўлгач, ҳар иккала қиз ҳам кетмакет бевақт вафот этди.

1933-34 йилларда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг саъй-ҳаракати билан шоирлардан Уйғун, Ғайратий, Эминжон Аббос, Ҳасан Пўлатларга ҳозирги Тошкент кандолат фабрикаси яқинидан жой ажратиб берилди.

Акам Ғайратий билан Шафоат кеннойм (шу хонадонларида) уч қиз ва икки ўғил фарзанд кўрдилар»⁶.

* * *

Накл қилишларича, Шоабдулла отанинг Дегрез маҳалласидаги хонадонида Хислат, Мискин каби шоирлар иштирокида ўтган ўтиришларнинг бирида Шоабдурахимнинг шеърий машқлари ва ғайрат-шижоатини кўрган шоирлар унга «Ғайратий» деб таҳаллус беришган.

Дегрез маҳалласи ўтган асрнинг бошларида Эски шаҳарнинг маданий ўчоқларидан бири бўлган. 1918 йили шу маҳаллалик Йўлдош ҳожи деган бойнинг ҳовлисида Маннон Уйғур раҳбарлигида Карл Маркс номли театр труппаси ташкил этилган. Ғайратий шу йилларда санъат ва адабиётга қизиққан ўртоқлари билан бирга мазкур труппа спектакллариини завқ билан томоша қилган. Ашхобод фронтидаги «гастрол»дан қайтган Ҳамза ҳам ўша кезларда Тошкентга келиб, Маннон Уйғур ва унинг труппаси билан ҳамкорлик қилган.

1921 йили «Қизил байроқ» газетасининг 18 февраль сонида ёш шоирнинг «Болалар ҳафтаси» деган илк шеъри босилиб чиқади.

Шу даврда ёш ўзбек шоирлари олдига Россиядаги М. Безименский ва А. Жаров сингари комсомол шоирлардан ўрганиш вазифаси қўйилган эди. Ғайратийнинг пролетар шоири бўлиб ўсишини истаган Зиё Саид унга: «Нега шу шоирларга эргашмайсан? Мана, Татаристонда бир шоир чиқипти, оти Фатҳий экан. Демьян Беднийга эргашиб, Демьян Фатҳий қилиб олибди таҳаллусини. Сен фамилиянгни ўзгартирмасанг ҳам майли, лекин уларга эргаш!» деб маслаҳат берган.

Ғайратий рус комсомол шоирларига ҳам, В. Маяковскийга ҳам эргашмади. Унинг ўз устозлари бор эди. Шулардан бири ва асосийси Чўлпон эди. Аммо адабиётшуносликда худди шу масалада бир-бирини инкор этувчи фикрлар юради.

Таникли адабиётшунос Салоҳиддин Мамажонов Ғайратийнинг 70 йиллиги муносабати билан 1962 йилда чоп этилган рисоласида бундай ёзган: «Партиянинг чақиригига «лаббай» деб жавоб берган Ғайратий миллатчилар билан юзма-юз туриб баҳслашиб, ҳатто уларнинг конкрет бир шеърини назарда тутиб, унинг темаси ва шаклини олиб, мунозарали шеър ёзди ва миллатчиларнинг бўҳтонларини шафқатсиз равишда фош этиб ташлади... У Чўлпоннинг «Бузилган ўлкага» шеърининг ҳам сарлавҳаси, ҳам мазмунига ва ғоявий йўналишига, идеалига зид қўйилган «Тузалган ўлкага» шеърини яратади... Бундай йўл – иктибос ва мукаллимд йўли ижодий амалиётда қўп учрайди ва ёзувчининг ғоявий ниятини ифодалашда қўл келади...

Ғайратий Чўлпон шеъридаги баъзи мисраларни келтириб, унинг йўналишини ўзгартирган бўлса-да, шеърнинг асосий қисмини ва ўқ томирини революциядан кейин жамоли ўзгарган ўлкани улуғлаш ва унинг душманларини фош этиш ташкил қилади»⁷.

⁶ Анвар Абдулла. Акам Ғайратий. Бир шингил хотира. – «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1993 йил 26 ноябрь.

⁷ Мамажонов С. Ғайратий. – Т., 1973. – Б. 23-24.

Чўлпоннинг «Бузилган ўлкага» шеъри 1921 йили Андижонда ёзилган. Шоирнинг бу шеърини ўқиган китобхон большевиклар давлатининг шу йилларда Фарғона водийсида олиб борган хунрезликларини, яъни аччиқ ҳаётини ҳақиқатни катта эхтирос билан тасвирлаганини кўради. Чўлпон шу аччиқ ҳақиқатни шундай жиловсиз поэтик куч билан тасвирлаганки, бу шеър нафакат ўтган асрнинг 20-йилларида, балки 90-йилларида ҳам большевиклар давлатини айбловчи адабий ҳужжат ўлароқ жаранглаб турган. «Ўша йилларда, – деб ёзган эди атокли адабиётшунос Озод Шарафиддинов, – Фарғонада минг-минглаб одамлар очлик ва зўравонлик туфайли ҳалок бўлган. Буни кўпгина расмий ҳужжатлар ҳам тасдиқлайди. Шундай экан, шоир шу аянчли аҳволдан қалбида жўш урган аламларини шеърга солган бўлса, ўлка бошига қора кўланка солиб турган булутларни тарқатишга ундаб, фарёд чеккан бўлса, буни аксилинкилобчиликка ёки миллатчиликка йўйиб бўладими?»

Лекин шу ҳақиқатни 90-йилларда ҳам айтиш осон бўлмаган. Шунинг учун Озод Шарафиддинов давом этиб ёзган: «Аммо бу ўринда яна бир фактни ҳисобга олмоқ зарур. 56 мисралик катта шеърнинг бирор жойида «Фарғона» деган сўз тилга олинган эмас. Бинобарин, шоир шеърда Фарғонани эмас, Шарқнинг бошқа бирон ўлкасини назарда тутган ҳам бўлиши мумкин. «Бузилган ўлкага» шеъри билан очиладиган «Булоқлар» тўпламининг илк саҳифасида «Жаҳон фотиҳлари чанғалида эзилиб ётган Шарқ ўлкаларига бағишланади», деган ёзув бор. Бундан ташқари, Чўлпоннинг бу давр шеърлятида, умуман, Шарқ мавзуи етакчи ўрин тутди. Шунинг учун «Бузилган ўлкага» шеърини Шарқ мавзуидаги шеърлар силсиласида текширган маъқул»⁸.

Бугун биз бу шеърнинг ҳар бир ҳужайрасидан 20-йиллардаги Фарғона водийсининг қонли нафаси уфуриб турганини аниқ сезамиз. Шундай экан, совет давлатининг адабиёт оламидаги ишончли кишилари ўша йилларда матбуотда бу шеърга қарши шеърлар, Чўлпонни аксилинкилобчиликда айбловчи мақолалар билан чиқиши ҳеч гап эмас эди. Балки Ғайратий шундай ишончли кишилардан бирининг топириғи ёки маслаҳати билан бу шеърга қарши «Тузалган ўлкага (Чўлпонга жавоб)» шеърини ёзгандир. Қандай бўлмасин, 1926 йилда, орадан беш йил ўтгач, у шундай шеърни ёзган.

Ғайратий, айтиб ўтганимиздек, Чўлпон билан яқин ва самимий алоқада бўлган. Ҳатто оғзаки манбаларга қараганда, Чўлпон ўсиб бораётган ёш шоирнинг ижодий йўлида яшил чироклар ёниб туриши учун ундан ўзи шундай шеърни ёзишни сўраган. Ҳатто Ғайратий шу шеърни ёзганидан сўнг уни ўзи таҳрир қилиб ҳам берган.

Таваллудининг 70 йиллиги арафасида Салоҳиддин Мамажонов билан қилган суҳбати вақтида Ғайратий «1925 йили бўлса керак» (кекса шоир сўзи), Чимкентга боргани ва у ерда Чўлпон билан тасодифан учрашиб қолганини айтган. Чимкентга истироҳат қилиш, қимиз ичиб даволаниш ва «тугамаган ишларини ёзиб битириш» (Чўлпон сўзлари) учун Чимкентга борган шоир тошкентлик шогирдини кўриб қувониб кетган ва унга биттадан шеър ёзишни таклиф қилган. Ғайратий шу воқеани эслаб, суҳбатдошига бундай деган: «У менга мурожаат қилиб, «Кел, шу ерда биттадан шеър ёзиб, «Қизил Ўзбекистон»га юборамиз, – деди. Мен «хўп», дедим-да, «Баҳор севинчлари» деган шеър ёзиб, уни Чўлпонга бердим. У бу шеърни таҳлил қилгач, ўзи ҳам «Эй булут» деган шеър ёзди. Ҳар иккала шеър ўша кезлари «Қизил Ўзбекистон» газетасида ёнма-ён босилиб чиқди» (ўша рисола, 24-бет).

Ғайратийнинг 1925 йили эмас, балки 1924 йил 2 июнда Чимкентда ёзилган «Севинч» шеъри «Туркистон» газетасининг 12 июнь сонидида босилган. Чўлпон «Ай

⁸ Шарафиддинов О. Чўлпон. – Т., 1991. – Б. 29.

булут» шеърининг эса шу газетада босилган-босилмагани номаълум.

Шоирнинг укаси Анвар Абдулла «бир шингил хотира»сини давом эттириб, ёзган: «Мени қўлимга қалам олишга мажбур қилган бошқа бир гап ҳам борки, у ҳақда эндиги кунларда бир-икки оғиз сўз дегим келади.

Бу ҳам бўлса, домла Ғайратийнинг Чўлпон билан бўлган адабий-иждоий мулоқотлари ҳақидаги сўз. Акамнинг айтишларига қараганда (буни ўз оғизларидан бир неча бор эшитганман), Чўлпон билан бир неча марта иждоий сафарларга боришган. Акамнинг шундай сафарлар тўғрисидаги айрим ҳикоялари кулогимда қолган. Бир куни Чўлпон ва акам Фарғонадан Шохимардонга бричка аравада (похол хашақлар устида) ёнбошлаб суҳбатлашиб кетишаётган экан.

– Тепамизда бир ховуч ивирсиқ булут келиб, бир-икки илиқ томчи ташлаб ўтди, – деб ҳикоя қилган эди акам. – Шунда Чўлпон булутга қараб, бир шеър тўқиди. Шеърнинг мазмуни шундай:

Яна нега мени қитиқлайсан!

Ҳа, ўша сен ахтарган баҳор ўша менман!

Домла бу шеърни ёддан билар эдилар. Бу шеър қоғозга туширилмаган бўлса керак»⁹.

Ғайратий Чўлпон билан бирга Фарғонадан Шохимардонга бричка аравада суҳбатлашиб борган бўлиши мумкин. Аммо бу воқеа Чўлпон ижодида бирор из қолдирмаган. Лекин икки шоир тепасига «бир ховуч ивирсиқ булутнинг келиб, бир-икки илиқ томчи ташлаб ўтгани Чимкентда бўлган воқеадир. Чўлпон бояги «Ай булут» шеърида худди шу воқеадан таъсирланиб, бундай сатрларни ёзган:

Талалар-қирларда, адирнинг ёнида,

Ҳар турли ёввойи кўкатлар қўйнида

Ухлаган йўлчини нимага уйғотдинг?

На учун кўзингдан садафдек ёш тўкдинг?

Бевафо бир этак қўлингдан чиқдим

Ё гўзал масканинг илонга ин бўлди?

Ё эркин кўнглингни тириклик сиқдим

Ё севган гўдагинг бўрига ем бўлди?..

Ҳар ҳолда мен каби бир саёқ телбасен,

Юзингга ҳеч қайда бир эшик очилмас...¹⁰

Чўлпоннинг маҳоратини қарангки, саёқ булутдан тўқилган «бир-икки илиқ томчи» унда ва унинг лирик қаҳрамонида шундай маъносона бир кайфият уйғотган ва у ўзи билан булут ўртасида шундай мунгли яқинликни топиб, шу кунларда ўзини эзиб-янчиб юрган кечинмаларни усталик билан юзага чиқарган.

Ғайратийнинг кизи Дилбар Абдуллаева ҳам отаси ҳақидаги хотирасида («Тошкент окшоми», 1989 йил 19 декабрь) устоз билан шогирд ўртасидаги масалага тўхталиб: «Дадамнинг «Тузалган ўлкага» шеърининг баъзи сатрларига Чўлпон қалам теккизиб берганлиги (тузатишлар киритгани) – бу аниқ ҳақиқат».

⁹ Анвар Абдулла. Акам Ғайратий. – Ўша манба.

¹⁰ Чўлпон. Асарлар. I жилд. Шеърлар. Мансуралар. Шеърини хатлар. – Т., 2016. – Б. 207.

Анвар Абдулланнинг акаси ҳақидаги ёдномасида тилга олинган бошқа бир воқеа биз учун, айниқса, муҳим.

Миллий жаҳолат ва қоқоқлик кўринишларига қарши ўт очиб, халқни уйғонишга қақирган, хуррият ва тараққийпарварлик ғояларини куйлаган Чўлпоннинг 10–20-йиллардаги шеърларида ижтимоий мавзулар устуворлик қилади. Лекин унинг суронли 1919 йилда ёзилган «Гўзал» шеъри адабиёт шинавандаларига қанчалик завқ-шавқ бағишлаб келаётган бўлса, чўлпоншуносларни шунчалик ўйлантириб, баҳсларга тортиб келади.

Қаранг, қандай гўзал сатрлар билан бошланган бу шеър:

*Қоронгу кечада кўкка кўз тикиб,
Энг ёруғ юлдуздан сени сўраймен.
Ул юлдуз уялиб, бошини букуб
Айтадур: «Мен уни тушида кўрамен.
Тушимда кўрамен – шунчалар гўзал,
Биздан-да гўзалдир, ойдан-да гўзал!»*

Анвар Абдулла шу шеърнинг яратилишига оид бир воқеани хотирлаб ёзади: «Домланинг яна бир ҳикояси ҳамон хотирамда. «Фарғонанинг кўчаларида кетаётган эдик, – деган эди акам. Тўсатдан Чўлпон мени имлаб, ёнимиздан ўтаётган бир қизни кўрсатди.

Биз меҳмонхонага келгач, Чўлпон хаёли суриб ўлтирар, нимадандир маҳзун кўринар эди. Мен: «Нега хафасиз?» деб сўрадим. Чўлпон:

– Бояги қизга! – деди.

Мен:

– Сизга бир нарсa дедими?

Чўлпон:

– Бир нарсa деса, йиғлармидим?!

– Негa бўлмаса хафасиз?

Чўлпон:

– Унинг гўзаллигини тасаввуримга сиғдирилмай хайронман! – деди.

«Чўлпон ана шундай кўнгли бўш, беғубор шоир эди», – деб кўшимча қилди домла».

Чўлпоннинг «Гўзал» шеъри ана шу паричеҳра аёл билан тасодифий учрашув таъсирида ёзилган. «Чўлпон бу шеърдаги Гўзал образида истиклолни тасвирлаган», деган гаплар ўткинчи енгил-елпи гаплардан бошқа нарсa эмас.

«Тузаланган ўлкага» шеърининг яратилишида Чўлпоннинг иштироки борлиги ҳақида қанчалик оғиз тўлдириб сўзламайлик, Ғайратийнинг 20-йилларда ёзган шеърларида Чўлпон ва «чўлпончилик»ни «фoш этиш» тамойили йўқ эмас. Шундай шеърлардан бири «Кўпиклар» деб аталади. Бу шеърнинг «Буржуа миллатчиларига» бағишланганлиги қавс ичида қайд этилган. Шеърда бундай сатрлар «кўпириб» туради:

*Лойқа сув кўксидa пуфакдек оқиб,
Қаерга борасиз, енгил кўпиклар?
Бир чўп, бир хасга илашмак билан
Йиртдилар юздан сирли уртуклар...*

...Ховлиқиб, кўпириб, бирдан учасиз,
Дарбадар бўлиб йўққа кўчасиз¹¹.

Балки Чўлпон ушбу шеър бағишланган «буржуа миллатчилари» рўйхатига кирмас. У ҳолда Ғайратий «буржуа миллатчилари» деганида кимни назарда тутган? Ахир 20-йилларда «буржуа миллатчилари» дейилганда, биринчи навбатда, Фитрат билан Чўлпон назарда тутилган-ку. Мабодо бу шеърдаги «буржуа миллатчиси»ни Чўлпондан бошқа одам деб тахмин қилсак, пролетар шоирининг «Эй қалам» шеърдаги қуйидаги сатрлар кимга қаратилган?

*Шу эркин ҳаётнинг тўлқини
Туганмас жилвага кирганда,
Кўринган амални саробдек,
Чақнаган тилакни хароб деб,
Бўлдинг сен бўш ҳаёл тутқуни...*¹²

Санъатшунос олим Сирожиiddин Аҳмедовнинг аниқлашича, «Қалам» – Чўлпоннинг тахаллусларидан бири. Ғайратий мазкур шеърга «Эй қалам» сарлавҳасини қўйибгина қолмай, сарлавҳа тагига қавс ичида «Чўлпоннинг талвасасига» деган сўзларни ҳам ёзганки, бу ўша ағдар-тўнтар йиллардаги Ғайратийнинг ғоявий тебранишлари билан боғлиқдир.

Биз юқорида «пролетар адабиёти» деган ҳодисани тилга олган эдик. Адабиётнинг шу «тур»ини ривожлантириш учун 20-йилларда Москвада Бутунроссия пролетар ёзувчилари уюшмаси (ВАПП), Тошкентда Ўзбекистон пролетар ёзувчилари уюшмаси (ЎзАПП) ва унинг вилоят бўлимлари ташкил этилган. Бу ташкилотларга аъзо бўлган ёзувчилар заводларда ишлаши, ишчилар ҳаётини мукаммал ўрганиб, шу мавзуда асарлар ёзиши лозим эди.

«Ўзбек совет адабиётида, – деб ёзган эди Ғайратий «Муаллифдан» деб номланган таржимаи ҳолида, – ишчилар образини яратиш мақсадида 1928 йилдан 1931 йилгача «Тошсельмаш» заводида маҳалладаги ишчи ўртоқларим билан ишлаб, ижод этдим. Завод газетаси қошида адабий тўғарак ташкил қилиб, ҳаваскор ёшлар билан машғулот ўтказиб юрдим. Заводдаги ҳаёт, зарбдор бригадаларнинг жонбозлиги ижодимга илҳом бахш этди»¹³.

Шундай заводларда ишлаган ёзувчилар пролетар адабиёти вакиллари ҳисобланиб, улардан «янги ҳаёт»ни қуйловчи ёзувчилар билан бирга «буржуа миллатчилари» ҳисобланган эски ижодий зиёлиларга қарши курашиш талаб этилган. Ғайратийнинг «Эй қалам» сингари шеърлари ана шу даврнинг талаби билан ёзилган, десак тўғри бўлади.

Ғайратий ўзбек пролетар адабиётининг таниқли вакили сифатида талайгина шеърлар ва дostonлар ёзди. У ҳатто 1934 йили Ғафур Ғулом, Раҳмат Мажидий, Ойдинлар билан бирга СССР ёзувчиларининг Москвада ўтказилган биринчи съездида иштирок этди. Съезд делегати сифатида Максим Горькийнинг уйидаги

¹¹ Ғайратий. Танланган асарлар. – Т., 1962. – Б. 32.

¹² Ўша асар. – Б. 47.

¹³ Қаранг: Ғайратий. Шеърлар. – Т., 1965. – Б. 6.

ижодий суҳбатда қатнашди. Съезд қарорларига биноан пролетар ёзувчилари уюшмалари ва бошқа адабий ташкилотлар тугатилиб, ягона Ёзувчилар уюшмаси тузилди. Шу ҳол Ғайратийнинг пролетар ёзувчилари сафидан чиқиб, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон ва Уйғунлар сафига келиб қўшилишига сабаб бўлди. У шу даврда «Онамга хат» (1933) ва «Жинаста» (1935) дostonларини ёзиб, китобхонлар ўртасида катта доврўф қозонди. Ҳатто унинг номи ва асарлари уйғур халқининг тарихий ватанида машхур бўлди.

«Онамга хат» дostonида – сарлавҳадан кейин – шоирнинг бундай бағишлов сўзлари битилган: «Хитой бойлари ва инглиз империалистлари қўлида инграган Қашқар камбағал меҳнаткашларига атаб ёзим».

Ғайратий С. Мамажоновнинг бу дostonнинг яратилиш тарихи тўғрисидаги саволига жавоб бериб, куйидаги воқеани нақл қилган: «Мен, – деган шоир, – 1932 йилда Фрунзе (ҳозирги Бишкек – Н.К.)дан 60 км нарироқдаги Тўқмоқ деган шаҳарга борганим. Бир кун тоғам бир ўртоғининг уйига меҳмонга олиб борди. Ўртоғи Қирғизистоннинг янги ташкил бўлган колхозида ишлар экан. Ўшанинг уйида бўлажак қаҳрамоним Тўхташ деган болани кўриб қолдим. Кейин гап чиқиб, колхоз аъзоларидан бири тоғамга: «Ўртоқ Султон Орифжонов, мана шу Тўхташ деган бола колхозимизга яқинда Қашқардан қочиб келди. Колхозимизда Қашқардан қочиб келиб, ишга жойлашганлар кўп. Мана шулар қаторида қабул қилдим. Бу боланинг бошидан ўтган воқеа жуда қизиқ экан. Бир бойнинг қўлида экан, у бойнинг ўғли бу болани қиморга ютказиб қўйган экан. Шунинг учун ҳам қочиб, бу ерга келган экан. Энди мен шу болани ўқишга юбормоқчиман», деб қолди. Мен ҳайрон бўлдим. Бола мени жуда қизиқтирди. Ўзи билан гаплашдим. «Мен Қашқардан қочиб келганман, хўжайиндан. Дадам хўжайиннинг қўлида ўлиб кетган. Ҳамма: «Шу Андижонга борсанг, яхши бўлади. Бу ёқ томонни Андижон деяр экан. Чегарадан ўтиб, Андижонга борсам, деб шу ёққа келиб қолдим... Ҳозир колхозда ишлаб юрибман», деди» (ўша рисола, 44-бет).

Шу ғаройиб воқеани эшитгани ва Тўхташни ўз кўзи билан кўрганидан кейин Ғайратийда шу воқеа асосида асар ёзиш нияти туғилади. Унинг 20 – 30-йиллар ижодидаги энг машхур асари – «Онамга хат» дostonи шу тарзда майдонга келади. Бу асарнинг мавзуи ҳам, қаҳрамонининг машаққатли тақдири ҳам шу давр адабиёти учун айни муддао эди. Шу ҳол Ғайратийнинг асар устида жўшиб, қаҳрамоннинг рухий оламига кириб, завқ билан ишлашига сабаб бўлди. Асарнинг шеърлат муҳлисларига манзур бўлиши шоирни яна уйғур халқ ҳаётидан олинган «Жинаста» дostonини ёзишга илҳомлантирди.

Иккинчи жаҳон уруши бошланганда Ғайратий кўплаб шеърлар, дostonлар ва хикоялар муаллифи, 30-йиллар ўзбек шеърлатининг кўзга кўринган вакилларида бири сифатида танилган эди. У уруш бошланиши билан, бошқа қаламкаш биродарларидек, халқ ва армияни курашга сафарбар этувчи шеърлатни ёза бошлади. Унинг шундай шеърлатрида бири ва биринчиси Ҳамзага назира сифатида ёзилган бўлиб, у бундай сатрлар билан бошланган:

*Ташлагил қадам олға, ўзни марду майдон қил,
Қонталаб фашистларнинг икки дийдасин қон қил.*

*Бизни ким писанд қилмай, яъни қилса жаллодлик,
Тор-мор этиб барини, қора ерга пинҳон қил...*

Ғайратий ватанпарварлик ғоялари чақнаб турган шундай шеърлатни ёзибгина

қолмай, Ўзбекистонга эвакуацияга келган қаламкашлардан бирини ўз бағрига олди. Уйининг ярмини унинг оиласига бўшатиб берди. Бир бурда нонини шу «етим» оила билан бирга баҳам кўрди. Лекин ўзини «улуғ оға» деб ўйлаган ва уй эгасига шу мақомда муносабатда бўлган қаламкаш ва унинг хотини «иззатга – тухмат» деганларидек, Ғайратий билан жанжаллашиб ва уни миллатчиликда айблаб судга берди. Ёзувчилар уюшмасидаги шундай жанжалларга суяги йўқ келгинди кимсалар унинг ёнини олиб, Ғайратийнинг «миллатчи» сифатида қамокқа олинишига муваффақ бўлдилар.

С. Мамажонов Ғайратий ҳаётининг шу мудҳиш кунлари ҳақида бундай маълумот берган: «Ғайратий маҳорат чўққиси сари дадил кадам ташлаб кетаётган бир пайтда Иккинчи жаҳон уришининг энг оғир йилларида, 1942 йилнинг май ойида англашилмовчилик туфайли (эҳтимол бунга ҳам машъум уруш сабабдир) у ёзувчилар сафидан чиқарилади» (ўша рисола, 78-бет).

Ғайратийнинг шоғирдларидан бири Сайёр «Ғайратий сандиғидаги хазина» («Тошкент окшоми», 1989 йил 18 ноябрь) деган мақоласида шу воқеани эслаган, ammo унинг моҳиятига етмай, устозига нисбатан фақат ачиниш туйғуларинигина ифодалаган кўринади. Шоирнинг кизи Дилбар Абдуллаева Сайёрга шу номдаги мақоласи муносабати билан жавоб-мақола ёзиб, унда, жумладан, бундай деган:

«...Ғайратий ўз замонаси ноҳақликлари қурбони бўлди. Бу даврда унинг инсоний ва ижодий тақдири заволят топди. Шунинг айтиш зарурки, бу давр фақат ўзбек зиёлиларининг эмас, балки бутун мамлакат миқёсида ҳам ўз овозига эга бўлган йирик ёзувчи ва шоирлар бошига ҳам қулфат солди... Отамизнинг ижодий ва шахсий тақдири уруш арафасида ва ундан кейинги йилларда мамлакатда, республикада ҳукм сурган ва Ёзувчилар уюшмасида ҳам ўз ифодасини топган муҳитнинг натижасидир.

Шоир Ғайратий 1941 йилда республикага вақтинча кўчиб келган ва бизнинг хонадонимизга жойлаштирилган москвалик С. Родовнинг худбин мақсадни кўзлаб НКВДга «миллатчи» деб ёзган тухмати натижасида ҳибсга олинган. Бу тухмат асоссиз эканлиги аён бўлгандан кейин қамокдан бўшатирилган, бироқ ўша давр тақозоси билан кечагина «Онамга хат», «Жиноятчи» («Жинаста» демоқчи – Н.К.) поэмалари ҳақида оғиз тўлдириб гапирган сафдошларининг кўпчилиги ундан юз ўтгирган.

1934 йилда биринчилар қаторида СССР Ёзувчилар уюшмаси аъзоси бўлган отамиз 1941 йилда (аниқи: 1942 йилда – Н.К.) бу ижодий ташкилотдан чиқарилди, асарлари узоқ муддат давомида матбуотда босилмади»¹⁴.

Шу машъум воқеа Ғайратий рубоби торларининг чок-чок узилишига сабаб бўлди. У озодликка эришганидан сўнг Тошкент вилоятининг Ўнқўрғон туманидаги мактаблардан бирида ўқитувчи бўлиб ишлашга мажбур бўлди. Уруш йилларида кишлоқ мактаблари ўқитувчисиз қолганлиги учун Маориф халқ комиссарининг буйруғи билан шаҳар мактабларидаги айрим ўқитувчилар кишлоққа сафарбар қилинган эди. Шунда менинг ҳам отам Ўнқўрғондаги Ғайратий хизмат қилган мактабда директор муовини ва физика ўқитувчиси бўлиб ишлаганлар. Ўша йилларда бир воқеа содир бўлган. Ғайратий намоз ўқимаганлиги учун кишлоқдаги мутаассиб кимсалардан бири шоир яшаётган ижара уй бекасига уни кофир деб ёмонлаган. Ва уни уйга киргизмасликни буюрган. Уй эгаси ҳам эшикни шартта қулфлаб олган. Ғайратий шу уйнинг болаҳонасида яшагани ва ўзи яшаётган уйга қира олмгани учун бундай тўртликни ёзган эди:

¹⁴ Абдуллаева Д. «Ғайратий сандиғидаги хазина». – «Тошкент окшоми», 1989 йил 19 декабрь.

*Ғайратий уйга киролмас,
Қўлда нарвон бўлмаса.
Деразадан ошиб тушолмас,
Белда дармон бўлмаса.*

Балки бу тўртликнинг давоми бордир. Аммо болалик чоғимда эшитган шеъримнинг факат шу сатрларигина ёдимда қолган.

С. Мамажонов Ғайратий билан суҳбатда ундан: «Шу воқеа сизнинг ижодингизга қандай таъсир қилган?» деб сўраганида, шоир бундай жавоб берган эди: «7-8 йиллар ижоддан қолиб кетдим. Ҳалиги руҳан эзилиб кетганимдан ҳатто ёзган нарсаларимнинг ҳам мазаси бўлмади...» (ўша рисола, 78-бет).

Ғайратий ижодий умрининг иккинчи палласида Фурқат, Завқий ва Ҳамза каби шоирлар ҳаётини яхши билгани учун улар ҳақида дostonлар, «Узоқдаги ёр» кассаси, ўнлаб ҳикоя ва шеърларни ёзди. Лекин йил сайин, ҳатто кун сайин ривожланиб бораётган адабиётга Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов сингари ёрқин истеъдод эгалари кириб келаётган давр фониди унинг асарлари катта акс садо бермади.

Давр унинг юрагидаги шоирлик ўтини совуқ нафаси билан ўчириб улгурган эди.

Аммо Ғайратий мавжуд тарихий ижтимоий-маданий шароитда ўз имкониятларидан фойдаланишнинг икки муҳим йўлини топди. Бу йўللardan бири ва ғоят самаралиси ёш адабий авлодни тарбиялаш эди.

Урушдан кейинги йилларда Тошкентда иккита Ўқувчилар саройи бўлиб, улардан бири Янги шаҳарда, иккинчи эса Эски шаҳардаги Н. Островский номида Ўқувчилар саройи эди. Ғайратий иккинчи саройдаги адабиёт тўғрагига раҳбарлик қилишни ўзига ор билмай, аксинча, шу тўғаракнинг аъзоси бўлган мактаб ўқувчиларини ўз бағрига олди, уларда адабиётга меҳр уйғотди, уларга бир неча йил мобайнида адабиётдан сабоқ бериб, уларни бадий ижоднинг сеҳрли оламига олиб кирди. Ҳали олий ўқув юртларининг филолог талабалари Фузулий номини этишмаган пайтларида у тўғарак аъзоларини Фузулийнинг бадий оламига олиб кириб, озар шоири ғазалларига катта қизиқиш уйғотди. Ҳали «Чўлпон» номини айтиш мумкин бўлмаган вақтда тўғарак аъзоларига Чўлпон ҳақидаги хотираларини сўзлаб, уларни буюк шоир шеърларининг сирли қатламлари билан ошно этди. Кейинчалик ана шу Ғайратий мактабидан Эркин Воҳидов ўсиб чиқди. Унинг Сайёр, Тўлқин, Анвар Исроилов, Анвар Эшонов, Тамилла Қосимова ва бошқа тенгдошлари устоздан олган билимларини ижодий меҳнатлари билан оқлай олдилар. Ғайратий бу шоғирдлари тимсолида яшашда ва ижод қилишда давом этди.

Ғайратий танлаган иккинчи йўл – хотиралар ёзишдир. Ғайратийнинг Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдулла Қодирий ва бошқа ёзувчилар ҳақидаги хотираларисиз бизнинг бу улуғ ёзувчилар тўғрисидаги, 20 – 30-йиллар адабиёти тўғрисидаги билимимиз саёз бўлиб қолган бўлурди.

Ҳамза «Ўзбек совет адабиёти»нинг ягона асосчиси ҳисобланган йилларда уни билган ҳам, билмаган ҳам у ҳақида хотиралар ёзаверди. Бу хотираларнинг катта қисмига ишониш қийин. Лекин Ғайратийнинг 1927 йилнинг куз кунларидан бирида Тошкентдаги музика мактабида Ҳамза билан бўлиб ўтган учрашув ҳақидаги хотирасига ишонмаслик мумкин эмас. Ғайратийнинг учрашувда Домла Ҳалим ва Ҳожи Абдулазизнинг ҳозир бўлгани, Ҳамзанинг кечикиб келгани, кечани профессор Мироновнинг очгани ва қўқонлик шоирнинг «Қорасоч» номи «оригинал опера» асари устида ишлаётгани ҳақидаги сўзларига ишонмаслик мумкин эмас.

«Эртасига эрталаб, – деб ёзган Ғайратий, – театр директори Мухиддин Қори Ёқубов билан Ҳамза меҳмон бўлиб турган Заргарлик маҳалласидаги артист Олим Қосимовнинг уйига бордик. Ҳамза театрдаги музика усталаридан Ҳайит охун, Абдулқодир найчи ва бошқаларга яқинда ёзиб тугатган ўзининг «Қорасоч» операсидан «Сайёра», «Отин бувижон» каби арияларни ўргатаётган экан. Узок суҳбатлашиб ўтирдик. Музика машғулотида сўнг якка танбурда лирик бир куйни завқ билан чалиб берди»¹⁵.

Ғайратий Ҳамзадан ҳам кўра Абдулла Қодирийни яхши билган. У 1924-1925 йилларда Эски шаҳардаги 1-сонли босмахонада мусаххих бўлиб ишлагани учун ўша вақтда нашр этилаётган «Ўткан кунлар» романининг «Кутилмаган бахт» деган боби йўқолиб қолгани, шу туфайли нашр иши ёзувчи томонидан тўхтатиб қўйилгани сингари воқеаларнинг тирик гувоҳи бўлибгина қолмай, адиб билан бирга Қўқонга ижодий сафар билан ҳам борган. Уни шахс сифатида, тарихий романни ёзиш машаққатларини бошидан кечирган ёзувчи сифатида, «Муштум» журнаlinesи «гуллатган» бекиёс ҳажвчи сифатида билган замондошлардан бири ва биринчиси Ғайратийдир. Унинг Кумуш сағанасидаги қабртошга ёзилган шеър тарихига оид хотираси менда, айниқса, катта таассурот қолдирган.

«...Абдулла акам, – деб ёзган Ғайратий, – «Ўткан кунлар»нинг охириги бўлимини ёзиб битириб, «Муштум»даги ўртоқларга ўқишга берган эканларми, ҳар ҳолда бир кун идорадаги баъзилар Кумуш қабрига битилган шеър ҳақида Абдулла акамга эътироз билдиришди. Абдулла акам олдинги вариантыда қабр тошига Фузулийдан бир байтни кўчирган эканлар:

*Ҳамроҳим эдинг бу йўлда, эй моҳ,
Ҳамроҳни ташлаб кетарми ҳамроҳ?*

Улар бу байтни ўзгартиришни, ўз асарларига ўз шеърлари бўлса яхши жаранглашини маслаҳат беришди. Маслаҳат Абдулла акамга маъқул тушди шекилли, кўп кун ўтмай:

*Ай чарх, этдинг ортуқ жабр бунёд,
Кўзим ёшиғ, тилимда қолди фарёд.
Ҳаётим лозазоридин аюрдинг,
Ёқиб жоним, қулим кўкка совурдинг*

шеърини ёзиб келдилар»¹⁶.

Ғайратий берган бу маълумот, биринчидан, улуғ адибнинг Фузулий ижодини яхши билганидан, иккинчидан, Фузулийдан қолишмайдиган шеърлар ёза оладиган шоир бўлганидан шаҳодат берса, учинчидан ва, энг муҳими, бизни Қодирийнинг Кумуш ўлимини тасвирлаш жараёнидаги рухий ҳолати билан таништиради.

Афсуски, мен Ғайратийнинг яна қандай адабий хотиралар ёзганидан беҳабарман. Лекин шу нарса аниқки, у қаттол замон туфайли ўзи севган, порлоқ хотираси олдида ўзини қарздор ҳисоблаган буюк Чўлпон ҳақида бирор хотира ёза олмай, армонда кетди.

¹⁵ Ҳамза замондошлари хотирасида. – Т., 1979. – Б. 111.

¹⁶ Абдулла Қодирий замондошлари хотирасида. – Т., 1986. – Б. 15-16.

МАРҒИЛОН. НАРГИС КЎЧАСИ...

Нодира
СОДИҚОВА

Ҳикоя

Бўёғи кўчиб кетган қатор эшикларни бирма-бир очиб-ёпиб, эндигина иккинчи қаватга кўтарилаётган эдимки, кадамим сустлашди – назаримда, охириги хонада жуда таниш алланимага нигоҳимни уриб олгандек эдим. Вақтим тигизлигини баҳона қилиб (гарчи вақтим у қадар тигиз бўлмаса-да) йўлимда давом этавердим. Юқори қаватдан, ниҳоят, керакли одамни топиб, мўлжалдаги юмушни битириб қайтиб тушаётганимда ҳам худди шундай қилишга чоғлангандим-у, лекин иложи бўлмади – биров қўлимдан ушлаб тортди гўё ва ярим соатгина аввал мўралаб ўтганим – йўлак адоғидаги хонага беихтиёр қайта бош сукдим.

Одийгина хона, қўшниларида деярли фарқи йўқ – эски-туски ёзув столлари, қалин-қалин папкалар тахлаб ташланган ойнасиз шкафлар... Деворлар яланғоч, деразалар пардасиз... Бу ердаги одамларнинг туси ҳам хонанинг ўзи каби сарғайиб-уникиб кетгандек эди гўё. Ҳар гал «ёзув-чизув идоралари»нинг мана шундай хоналарига кириб қолиб, эринибгина қоғоз қоралаётган ё машинка чиқиллатиб ва ё шунчаки эснаб ўтирган ходимларнинг тажанг, зерикарли киёфаларига кўзим тушганида, уларнинг бари қорни оч ё уйқуси келаётган, хатто боши ёки тиши оғриётгандай бўлиб туюларди ва, рости, ўзимнинг ҳам қорним очиб, уйқум келиб кетарди баъзан... Кимдир, «Хўш, хизмат?» дегандай томоқ кирди. Боядан бери гап-сўзсиз, нуқул аланг-жалаң бўлаётганимдан ўнғайсизланиб, гўё эшикни ёпишга чоғланган кишидек ортга тисарилдим. Кўзим эса кетар жафосига ҳамон олма-кесак терарди. Ҳануз диққатни тортгудай ҳеч нимани илғамагандим, лекин, барибир, хонада нимадир бор эди – кўрмасам ҳам, борлигини сезардим...

Бундай ҳолатни илғари ҳам бошдан кечиргандим... Талабалик йиллари бизни олийгоҳдан сабзавот теримига, Ғазалкентга олиб чиқишганди. Бир куни кизлар билан кийим-кечакларни чайгани анҳор бўйига тушгандик. Қирғоққа чўкканимизда, туйқус, рўпарадаги уйлар оралаб нимадир кўзимга алланечук таниш кўриниб кетди. Атрофга аланглаганим сари шуурим таранглашар, гўё яна озгина, озгинадан сўнг ниманидир топиб оладигандек ва ўша нимадир қайсидир олис хотирани қоронғиликдан тортиб чиқарадигандек эди... Ва шундай бўлди ҳам – кўзим бир-бирига ўхшаш қатор уйчаларнинг қизил ту누ка томлари оша-оша,

Нодира СОДИҚОВА – 1972 йили тугилган. Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тугатган. Ҳикоялари матбузда чоп этилган.

ўттиз қадамча наридаги темир кўприкка, кейин ола-була шлагбаум, ундан сўнг шлагбаумчи чолнинг қари чинор остидаги эски кулбасига тушдию... Хотирамда бир нима «ярк» этди... Эсладим... Шу ўртада бир қариндошимизнинг далаҳовлиси бўларди. Уйдагилар билан бу ерга тез-тез келиб турардик... (Ўша қариндош билан кейинчалик узоклашиб кетганимиз, шекилли – бу атрофга қадам босмаганимга ўн йиллардан ошганди, ҳар қалай). Кўз ўнгимда ғира-шира манзаралар жонлана бошлади... Хув ўша кўприк остида тўлиб оқаятган анҳорнинг ям-яшил сувиға қараб ваҳмим келгани... Шлагбаумчи ўрис чол, тепакал бошидан кишин-ёзин дўппи аримайдиган, хиёл қориндор, хушчақчақ қариндошимиз, унинг қора-кура болалари... Далаҳовлидаги кичкинагина ҳовуз, наҳанг шаклидаги чўмилиш балони... («Наҳанг» ҳали ҳам «тирик» – болоҳонанинг эски-тускилар сақланадиган бурчагида чанг босиб ётарди). Бир гал айнан шу соҳилда кабоб пиширганимиз, «емайман» деб хархаша қилганимда, қариндошимиз, «Бўлмаса, мен еб қўяман», деб «қўрқитгани», кейин онам сихдан чиқариб тутаятган гўштни негадир шоша-пиша оғзимга солганим... Онамнинг ўша пайтдаги калта, гулдор кремплин кўйлагигача хотирладим... Одамзот ўзи кўниб ўтган ерларни узок йиллардан сўнг ҳам қандайдир ички сезги ила таниб ола билиши менга ниҳоятда сирли туюлганди ўшанда...

Эшик ёнидаги стол эгаси яна томоқ кирди. Унинг норози тикилиб турганини кўриб эшикни ёпишга шошилдим. Ўша чоғ ниҳоят оқариб кетган полга, сўнг ҳалиги томоқ қирганининг лой илашган ботинкасига тушди ва бирдан... Кўзимдан ўт чиқиб кетди – топдим! Ахир бу оддийгина кўтарилма – болаларнинг бўйи етсин учун кўпинча бошланғич синфлар хоналаридагина доска тагига қўйиладиган бир энлик «минбар»... Мактаб бўйича фақат бизнинг синфда бор эди шунақаси!

Эшикни зичлаб ёпдим утқишни ушлаган кўйи туриб қолдим... Атрофимни қоплаган пуштиранг туман оралаб кизғиш-тиллари халқачалар живирлай бошлади – йигирма йил аввал дарсга кечикиб келган кезларим худди шу эшик ортида, муаллиманинг тошдек ниҳоятга рўбарў бўлишдан кўриб, дир-дир титраб туришларим ёдимга тушди... Ҳамон утқишни ушлаганча ортага ўғирилдим... Бу ғира-шира йўлакда ҳали-ҳануз ўша олис болалик руҳи кезиниб юргандек эди...

Ташқарига чиқиб юрагим туз сепгандай ачишиб кетди. Бир пайтлар қандайин файзли эди-я, бу ерлар... Боя бу ерга қираётиб, бетон иморатлар қуршовида пастаккина кўриниб қолган мана шу эски, эндиликда бир неча майда-чуйда идоралар жойлашган бино, йигирма йил аввал ўзим ўқиган мактаб экани ҳаёлимнинг кўчасидан ҳам ўтмаганди. Атроф шунчалар ўзгариб кетган... Таниб бўлмайди-я. Биз ўқиган маҳаллар бу икки қаватли мактаб биноси ён-веридида энг баланд, энг кўркли бино эди. Теварагида эски-эски уйлар, дарвозаси қаршисида эса мўъжазгина чойхона бўларди... Танаффусларда бошимизга кўтариб кий-чув қиладиган мактаб ҳовлиси, ҳовли этагидаги ажиб беҳизордан асар ҳам қолмабди... Манави ерда беш тийинлик циркуль учи билан қириб ёзилган «дастхат»ларга тўла ёғоч ўриндиқлар бор эди. Яна жажжигина мармар фаввора... Ҳалиги синфхона-чи? У қадар катта ҳам эмас экан – ичидаги бор бўлса бир ўнганча одами билан у жуда тикилинч – тирбанддек кўринганди кўзимга...

Биз эса қирқ иккита эдик.

Бизга синфхона бағоят кенг ва ёруғ бўлиб туюлганди...

...Парталардан янги бўёқ иси анқирди... Синф сув қуйгандек жим – кейинчалик фақат диктант пайтларидагина чўқарди бундай жимжитлик... Мактаб ҳовлисидаги тантанали нутқдан сўнг ота-оналаримиз бизни «1^б» деб ёзилган байроқча кўтариб олган ўртабўй, икки ўрим сочи ерга тегай-тегай деб турган аёлга топширганларида

гала-говур қилиб турган болалар бирдан жимиб, кўркиб-писиб қолгандик – аёлнинг чехраси бизга ниҳоятда қаҳрли кўринган, эҳтимол, ўша ондаёқ барчамизнинг кўнглимизда ўзига нисбатан ғалати бир итоаткорлик уйғотганди.

– Мана шу хона – синфимиз, – деганди бизни эргаштириб келган аёл йўлак адоғидаги хонага етганда. – Дарсларимиз ҳар куни шу ерда ўтади. Адаштирманглар.

Муаллиманинг овози унутиб бўладиган овозлардан эмасди. У доим юмшоқ товушда, дона-дона қилиб сўзлар, лекин ифодаси ҳар вақт катъий чиқарди.

Синфга киргач, муаллима ҳаммамизни ўғил бола-киз бола қилиб парталарга жойлаштирди. Фақат кўзойнак таққан битта кизчага шерик етмади.

– Сен ҳозирча бир ўзинг ўтира тур, – деб муаллима уни биринчи қатордаги партага ўтқизди (кўзойнаги боис, шекилли). Мен ва юзини сепкил босган шеригимга кўзойнакли кизнинг ортидаги парта тегди. Сўнг муаллима синф журнаlinesи очиб, йўқлама қила бошлади. Бирма-бир туриб-ўтирдик.

– Миркомилов Исмоил, – шу исм айтилганидагина ҳеч ким жавоб бермади.

– Миркомилов Исмоил! – тақрорлади муаллима синфга кўз югуртираркан. – Борми шундай бола? – Яна ҳеч кимдан садо чиқмагач, журнални четга суриб, ўрнидан турди. Доска ёнига келиб, қўлларини қовуштирди ва бирдан бу тийрак кўзли аёлнинг овози ўзгача жиддий тус олди:

– Болалар, бугун биз сизлар билан биринчи дарсимизни бошлаймиз. Биринчи дарсимиз...

Худди шу пайт эшик тарақлаб очилиб, синфга ўзидан ҳам каттароқ папка орқалаган, жингалак сочли, қоп-қора, пак-пакана болакай ботинкаларини дўпиллатиб кириб келди. Кирдию муаллимани кўриб таққа тўхтади. Бир зум дум-думалок кўзларини пирпиратиб турди-да, сўнг бийрон овозда сўраб қолди:

– Бу «1^б»ми?

– «1^б», – деди муаллима болани бошдан-оёқ кузатаркан. – Ўзинг ким бўласан?

– Миркомилов Исмоил! – деди бола алоҳида урғу билан, гўё жуда муҳим хабарни айтиётгандай.

– Хўш, Миркомилов Исмоил, нега кеч қолдинг?

Қоровой айбдорларча ер чизди.

– Бир ўзинг келдингми?

– Ойимла билан! – яна жонланди у.

– Ойинг қанила?

– Уйга кеттила.

– Нега синфгача опкириб қўймадила?

– Э-э, ман нима, кишкина бохча боламамми?

Муаллима кулиб юбормаслик учун лабини тишлади.

– Майли, қатта бола, иккинчи кеч қолмагин. Хўпми? – Сўнгра ҳалиги кўзойнакли кизнинг ёнига ишора қилди: – Манави ерга ўтир, сенинг жойинг шу.

Бироқ қоровой «манави ер»га ўтиришга шошилмади. Бир муаллимага, бир пешонасига битилаётган шеригига қараб олиб:

– Ман ўтта ўтирмийман, – деди.

Юзига ўзгача жиддий тус берган муаллиманинг капалаги учиб кетди.

– Ия, нега ўтирмас экансан?

– Ўтиргим кемиёпти.

– Қатта ўтиргинг кевотти, бўмаса? – мийиғида жилмайди муаллима.

– Маву чиройли қиззи ёнида, – бола қўлини бигиз қилиб мени кўрсатган заҳоти юрагим қинидан чиқиб кетаёзди.

Энди муаллима кулгисини тия олмади.

– Бу чиройли киззи шериги бор, – деди ёшланган кўзларини арта-арта.

– Ўша шериги машўтга ўтирсин, – деди болакай кўзойнакли кизнинг партасини кўрсатиб.

– Қизик бола экансан-ку, – муаллима дарров жиддий тортди. – У ўзини жойида ўтирибди. Сан ҳам ўз жойингга ўтир.

– Ўтирмийман!

Боланинг бетгаҷопарлигидан бу гал муаллиманинг росмана жаҳли чиқа бошлади.

– Ўтирасан, – деди у эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда. – Ўтирасан.

Болакай билан муаллима бир неча дақиқа бир-бирларига тикилиб қолишди... Уч йил давомида бизга сабоқ берган бу талабчан муаллиманинг мана шу тарзда тикилиб қарашларидан ҳар гал жоним товонимга сидирилиб тушгудай бўларди. Лекин жингалаксоч болага бу ҳам таъсир қилмади. У хўмрайганча ортга чекиниб, муаллиманикидан-да қатъийроқ овозда:

– Ўтирмийман, – деди. – Ўтирмийман дидимми, ўтирмийман. Йўмаса, бу махтабга бошқа кемийман. – Бола «гап тамом, вассалом» дегандай баҳайбат папкасини кучоклаб олди.

Муаллима шифтга бокиб, оғир «ух» тортди. Бу ўжар билан тортишиб обрў топмаслигини сездими ё шунчаки гапни кўпайтирмай тезроқ дарсини бошлагиси келдими, ишқилиб, сал ўйланиб тургач, менинг сепкилли шеригимга олдинги партага ўтишни буюрди. У ҳали ўрнидан кўзғалмасидан, жингалаксоч пилдираб келиб «қани, тезроқ жойини бўшат» дегандай тепасида туриб олганди. Сепкилли елкасини қисганча олдинги партага ўтди, кўзойнакли киз бурнини жийириб, мен томон ўқрайиб қараб қўйди.

Муаллима, ниҳоят, дарсини бошлади. Зўравон шеригим муаллимани жуда диққат билан, берилиб тингларди. Уни роса сергап бўлса керак деб ўйлагандим, йўк, танаффусга қадар менга қайрилиб ҳам қарамади. Кўнғироқ чалиниб, муаллима ҳаммани шерик-шериги билан қаторга тиза бошлаганида қоровой шартта қўлимдан ушлади-да, қаторнинг бошига судраб кетди. Муаллима унга бир норози қараш қилди-ю, лекин ҳеч нима демади.

Ҳовлига чиққанимиздагина менинг митти шеригим илк бор гап қотди, яна қанақа гап денг:

– Сан ййишга нима опкелдинг?

Онам исмим ёзилган алоҳида сурп халтачага нон, ҳовлимиздаги узумдан бир бош солиб берганида. «Омийман, ҳаммани олдида ййишга уяламан», деб хархаша қилгандим. Мактабга егулик кўтариб келиш жуда хижолатли ишдек туюлганди менга. Лекин миттивойнинг сўровидан кейин бунинг уяларли ери йўқлигини сезиб, кўнғилм анча жойига тушди.

– Узум... – дедим.

– Узумми?! – қувончдан ирғишлаб юбораёзди у. – Ман узумми росали яши кўраман. Қанақа узум – оқми, қорами?

– Қизил...

– Қизилиям яхши. Ман варақи сомса опкегамман. Кўп. Яна адам кирк тин берганла, ҳали уйга кетвотканда марожни об ййивуз. Бўптими?

Бу паканагина боланинг кўли очиклиги дарҳол менга ҳам «юкди».

– Манда иккита канфет бор, – дедим шоша-пиша, – сан канфетти яхши кўрасамми?

– Канешна, – деди бола менинг ҳам гапга қўшилаётганимдан суюниб. – Ҳали қотта танаффусда ййивуз. Хўп? Сани отийн нима?

– Нодира... – дедиму юзим ловуллаб ёниб кетди – исмимдан уялардим, назаримда, у жуда ғайриоддий ва худди «трактор» дегандай кўпол талаффуз қилинади.

Қоровой узок ўйланиб қолди. Мушкул бир ниманинг устида бош қотираётгандай кўзларини қисиб туриб:

– Нодира бўса, яхши, – деди, ниҳоят. – Нодирага хиш қанақа лақам йў. Мастур бўсайн, албастр дийишади, Ақи бўсайн – қоки, Сурайёни сарё, Марҳаматти самакат... – Бола бирпасда қатор-қатор лақабларни тахлаб ташлади. – Бохчада ҳаммага ўзим лақам қўярдим, – деди гердайиб. – Мани отим Исмоил. Мангаям хиш қанақа лақам йў.

Кўнғироқ чалинди, ҳаммамиз яна саф тортиб синфга кирдик. Исмоил билан дўстлигимиз шу тарзда бошланди...

Аввалига Исмоил ҳам, мен ҳам унча яхши ўқимадик. Лекин чоракнинг охирида онам дарсларимга жуда қаттиқ турди, натижада иккинчи чоракка келиб синфнинг энг аълочи ўқувчисига айландим. Муаллимамиз ҳадеб мени мактайверишларига Исмоилнинг сал ғайирлиги келдими, бирдан у ҳам дарсларга зўр берди. Мен каби тез ўқишга уриниб жумлаларни чала-чулпа, нотўғри талаффуз қилар, муаллима қайта-қайта тўғрилаб ўқишга мажбурлайверганидан қора терга тушиб кетарди. Ёзувда-ку Исмоил қаттиқ оқсарди, фақат учинчи чоракнинг ўрталарида зўрға «4»га илинганди. Лекин ҳисоб дарсида Исмоилнинг олдида тушадигани йўқ эди. Бериладиган масала-мисолларни ҳам бир зумда ечиб ташлар; муаллима бирор саволни ўртага ташлаб, «Қани, ким жавоб беради?» деганида бошқа ўқувчилар ўтирган жойларида қўл кўтарсалар, Исмоил кўтариғлик қўли билан муаллиманинг столига етиб қоларди. Бироқ Исмоилнинг муаллимамиз кўпроқ мактаб, ҳаммага намуна қилиб кўрсатадиган томони унинг жуда тартибли, озодалиги эди – ёқа-енглари доимо оппоқ юрар, папкасида барча керакли нарсалар – чизғич, ўчирғич, босма қоғоз, циркуль, рангли қаламлар, сиёх тортилган кўшимча ручка, ҳатто бўргача ҳамма вақт тахт турар, китоб-дафтарларининг топ-тоза жилди, ручкасининг эса ғилофи бўларди. Биз дафтар бетларининг четига ҳошия чизишимиз шарт эди, Исмоил ўзи кийишқ чизиб қўйишдан кўрқиб, менга ҳошия чиздириб оларди. Синфимизда ёнида дастурўмол олиб юрадиган ягона ўғил бола ҳам ўзи эди, шекилли.

Ўғил болалар кўпинча қизлар билан дўстлашишни эп кўришмайди, ҳатто улар билан гаплашишни уят деб билишади – балки, бошқа болаларнинг масхаралаб қулишидан чўчишар. Қизлар ҳам шунга ўхшаш. Масалан, менинг ўзим ҳам баъзан Исмоил иккимиз тушлик қилгани буфетга бирга кирганимизда бошқа болаларнинг масхараомуз қараб турганини кўрсам, жуда ёмон уялиб кетардим – гарчи буни сездирмасликка уринсам-да. Лекин Исмоил буларга сира эътибор бермасди. Қор ёға бошлаганида болалар қорбўрон қилмаслиги учун мени катта йўлгача кузатиб қўядиган бўлганди...

Болаликда қиш ўзгача эди, назаримда – қор кўпроқ ёғармиди, киш ҳам узокроқ давом этармиди-ей... Бизнинг уй шундоқ катта йўл бетида жойлашганди. Мактабдан қайтаётиб уйимиз мўрисидан бурқиб чиқаётган тутунни кўрар ва ҳозир иссиққина уйга киришимни ўйлаб, ич-ичимдан ёкимли жунжикардим. Уйга киришим билан онам дарров кийимларимни алмаштириб, печка ёнига ўтқизарди. Синглим Винни-Пух суврати бор папкамни жуда яхши кўрарди – папкани ерга қўйган заҳотим севиниб эмаклаб келар, ўзича чуғурлаб уни у ёқдан-бу ёққа ағдариб кўрар, очишга уринар, бир иш чикмагач, яна чуғурлаб қаерларгадир эмаклаб кетарди. Кейин учовимиз ўтириб тушлик қилардик... Ё Парвардигор, қандайин осойишта, фароғатли дамлар эди... Ўша печка, катак-катак қалин дастурхон, шиша сариёғ

идиш... Тўқ сариқ ранг оғир дарпардалар бор эди. Уларни икки ёнга суриб қўйиб, деразадан қор ёғишини томоша қилардик. Қор тингач, дадам чопонига ўраниб олиб қор қураб, дум-думалоқ митти кучугимиз унинг атрофида айланиб вовуллар, қорга ботиб-ботиб қоларди.

У кезлар байрамларда ҳам ўзгача тароват бўларди. Мен ҳаммасидан ҳам Янги йил байрамини яхши кўрардим. Бизни аввал каттакон арча яратилган залга олиб кириб Янги йил томошасини кўрсатишган, кейин кўғирчоқ театри... Охирида қорбобо ҳаммамизга совға улашганди. Арча ўйинчоқлари тасвири туширилган қоғоз халталардаги совға бир дона олма, бир дона апельсин, вафли, беш-олтита ёнғоқ, попуқлар ва битта кичикроқ шоколад конфетдан иборат эди. Исмоил икковимизнинг сабримиз чидамай совғаларни йўлда очиб кўргандик... Уйга келиб, кечгача фақат байрам ҳақида танмай гапирганимни эслаймман. Нималарни гапирганим? Нималарни шунча узок ҳикоя қилиш мумкин эди...

Кишининг охирларида мен шамоллаб қолиб, ўн кулларча мактабга боролмадим. Ташқарини томоша қилиб ётишим учун каравотимни дераза қаршисига қўйиб беришди. Гоҳ учкунлаб, гоҳ паға-паға бўлиб ёғаётган қорни кузатганча мактабни, синфдошларимни ўйлар эканман, яқинда рўй берган бир воқеа тез-тез эсимга тушиб, таъбимни хира қиларди...

Касал бўлмасимдан бир ҳафта бурун она тилидан диктант ёздик. Икки кун ўтиб муаллима баҳо қўйилган дафтарларимизни таркатганида ҳар галгидай оғзимнинг таноби кочиб дафтаримни очдим... Сўррайиб турган бахайбат «икки»ни кўриб, эсим чиқиб кетди... Диктантда атиги битта, бир донagina, лекин кечириб бўлмас хато ўтганди. Дахшат... «Владимир Ильич Ленин»нинг ўрнига... «Дладимир Ильич Ленин» деб ёзиб қўйибман... («В» билан «Д»нинг бошланишидаги ўхшашлик чалғитди, шекилли.) Муаллима доскага чиқариб, бутун синф олдида роса пўстагимни коқди (ўшанда баъзи кизларнинг бундан ошқора севинганлари, «ажаб бўлсин» дегандай менга кош учуриб-учуриб қўйганларини эсласам, ҳали-ҳали ижирғаниб кетаман). Йўғламоқдан бери бўлиб турарканман, бу аянч аҳволимни, ҳар қалай, Исмоил кўрмаётганига шукр қилардим – ўша кун у тиш олдиргани бориб, дарсга келмаганди.

Томошанинг каттаси эса мактабдан қайтишда юз берди...

Мендан анча олдинда югуриб кетаётган иккита синфдош қизга кўзим тушганди. Сал туриб бундоқ қарасам, кизлар тўғри уйимиз томон кетишяпти! Ниятларини пайқадиму, ғазабдан кичқириб юборишимга оз қолди – улар «икки» олганимни онамга «суёнчилаш» учун ошиқшарди!

Мана бунақасини сира кутмагандим... Тўғри, мени ёқтирмасликлари ва бунинг сабабини ҳам билардим – уларнинг бири – хув ўша кўзойнакли киз, азалдан менда «хусумати» бор, иккинчиси ҳам синфнинг энг қолоқ кизларидан – мен эса «аъло»чи эдим, лекин энг муҳими – уларга рогатка отиб, сочларидан тортадиган «хулиган» болалар Исмоил туфайли менга «чурк» этишолмас ва бу, албатта, кизларнинг ғашига тегарди. Бир мартагина қоқилганимдан бу даражада қувонишлари, бу ҳам етмагандек, ўлганнинг устига тепгандай иш қилаётганлари... Тишимни ғижирлатиб, ортларидан чопдим. Қорга думалатиб, тепкилайдиган вазоҳатим бор эди. Бирок кизларга етолмадим... Катта йўлдан ўтгунимча ярамаслар аллақачон эшигимга борволиб, жон ҳолатда дарвозани мушшлашаётганди. Йўлдан югуриб ўтдим қўлларим шалпайиб тушди – дарвоза очилиб, онам пайдо бўлди, чақимчилар дарров бирлари олиб, бирлари қўйиб, кош-кўз, оғиз-бурунларини бараварига ишлатиб, завқу шавқ билан «хушхабар»ни етказиша бошлади... Мен томон тез-тез

голибона қараб олишарди. Лекин шу пайт ҳеч қутилмаган воқеа содир бўлди: онам кўлини белига тираб, бирдан қизларни шунақанги қарғаб берди, шунақа қувиб солдики! Дастлаб анграйиб қолган чакқонойлар тирақайлаб қочишга тушишди, мен севинганимдан турган жойимда сакраб, чапак чалиб юбораёздим. Қандай ажойиб иш бўлди, қандай ажойиб онам бор-а, боплади уларни, роса боплади! Энди мени қанча уришса уришаверсин!

Лекин онам мени уришмади. Фақат нега «икки» олганимни сўради. Сабабини айтдим. Икковимиз қотиб-қотиб қулдик...

Эртасига Исмоил чақимчиларнинг таъзирини берди. Танаффусда обдан қорбўрон қилди. Сўнг ҳафсала билан лақаб ёпиштирди – кўзойнакли кизга «телескоп», бошқасига лабининг устида билинар-билимас «мўйлаб»и бўлгани учун «Чапаев». Бу лақаблар мактабни битиргунларига қадар Исмоилдан «эсдалик» бўлиб қолаверди...

Деразага тикилиб хаёл сура-сура бир пайт қарасам, ойнага бурнини тираб Исмоил турибди! Кўлида менинг бақалоқ кучугим. У кучукни кўрсатаб нималардир дерди, лекин нима деётганини яхши илғолмасдим – қулоғимга узук-юлук чалинган сўзлардан кучугимни мақтарди, чоғи – коп-қора тугмачадай бурнига чертиб кўрар, кўзига тушиб ётган «соч»ларини тўзғитиб-тўзғитиб ташлар, панжасидан сиқиб, ўзича «саломлашган» бўларди... Ошхона тарафдан онам кўринди. У хайрон бўлганча Исмоил томон юриб келарди. Кейинчалик онамнинг айтишича, «Хей бола, сан кимсан?» деб сўраганида, «Ман Исмоилман», дебди. «Қанақа Исмоил?» деса, бирам хафа бўлиб кетибдики... Мен ҳақимда уйидагиларга гапириб берган, «Исмоилман» деса бўлди – дарров танишади деб ўйлагандир-да. Шунинг учунми, онам уни уйга бошлаб кирганида бироз тумтайиброк турарди. Томоғимга ўралган қават-қават докани, қаравотим ёнидаги дориларни кўриб раҳми келди, шекилли, авзойини ўзгартирди.

– Манави яхши бола сандан хабар огани кепти, – деди онам унга пўстинини ечишда кўмаклашаркан. – Қандоғ яхши ўртоғинг борақан-а, ман мактабда ўқиган кезим касал бўганимда даже қиз ўртоғларим келиб кўришмаган. – Онам Исмоилга стулча қўйиб бериб, ўзи ошхонага чиқиб кетди.

Исмоил уй кийимида эди. Демак, мактабдан сўнг аввал уйига ўтган. Онам чиқиши билан у шоша-пиша:

– Ўқитувчувзаям касал бўп қолдила, кемиётпила, – деди. – Ҳар куни Шопиёз (у пионервожатый Шониёз акага шундай лақаб ёпиштирганди) бизага қараб ўтирипти. Дарс ўтмайди, пакет эртай этиберади. Мазза бўвотти...

Бу хабарни эшитиб менга ҳам роса «мазза бўпкетти». Жуда соз – дарслардан ортда қолмайман энди. Шундай «қувончли» хабарни етказганидан Исмоилнинг ўзи кўпроқ хурсанд эди. Бирдан у «дик» этиб турдию, «Ман ҳозир», деганча дахлизга чиқиб кетди. Қайтиб кирганида кўлида ғижим-ғижим қоғоз пакет бор эди.

– Эсимдан чиқий дипти, – деди пакетдан ярим литрли кизғиш банкани оларкан. – Нима оборий дувдим, опам, «Шомоллаган бўса, малина мураббо оборақо, чой кип ичса, тузалади», дидила.

Тоза изза бўлдим... Ахир Исмоилнинг ўзи бетоб бўлганида уйига бориб кўришни хаёлимга ҳам келтирмагандим-да. У эса касал кўрганда бирор нима олиб боришининг фаҳмига етган. Ҳатто, буни онаси билан маслаҳатлашган ҳам. Кейин шу совук, шу қорда атайин аллақанча йўл босиб келган... Қанақа бола бу – Исмоил!

Ўша куни у ярим соат ҳам ўтирмади. Адашмасам, дадаси «Бирма эртаклари» деган китоб келтиргани, ҳозир уни акаси ўқиётгани, ўқиб бўлиши билан менга

бериб туришини айтди. Кейин кеча телевизорда кўрсатилган «Уч бакалок» фильми хақида гаплашдик. У синфимиздаги бир «аъло»чи болага «доктор Каспар» деб лақаб қўйганини айтиб кулдириди...

– Қандоғ одобли бола экан-а? – деди ойим Исмоил кетгач. – Одамла билан салом-алик қилишни шу боладан ўргансайн бўларкан.

Исмоилдан яна кўп нарсани ўрганса бўларди...

У пайтлар менинг жуда ёмон одатим бор эди – дастрўмол, шарф, қўлқоп деган нарсаларни доим йўқотиб юрардим. Ўша киш ҳам бирин-кетин икки марта қўлқоп йўқотиб, буни онамга айтишдан кўриб, мактабга қўлқопсиз катнаётгандим. Қўлларим яхшигина совук ерди. Сўнг Исмоилдан бир фикр чиқди – у ўзининг қалин, тўк сиёҳранг қўлқопнинг бир пойини менга берди. Қўлқопли қўлимизга папка кўтариб, қўлқопсизини чўнтақларимизга солиб оладиган бўлди. Шу тарзда Исмоилнинг бир пой қўлқопи киш бўйи қўлимни совукдан асради...

Ўша йили март ойида ҳам жуда кўп қор ёғди. Мактабдан қайтаётиб Исмоил билан ҳали биров босиб ўтмаган тоза қорли ерлардан юришни, кейин ортга ўгирилиб, қорда қолган этик изларини томоша қилишни яхши кўрардик. Исмоилнинг этигидан думалок-думалок, меникидан эса йўл-йўл излар қоларди...

Баҳор жуда тез ўтиб кетди. бизни «октябрят»лар сафига ўтказишди. Биз мактаб ҳовлисида қатор тизилишиб турардик. Алвон байроқ кўтарилган, ўн-ўн бешта юқори синф ўқувчилари дўпиллатиб барабан чалишди. Илмий мудирнинг нуткидан сўнг кизлар кўксимизга беш қиррали юлдузчаларни такиб қўйишди. Баҳор шабодаси бирам илик, бирам ёқимли эдики...

Йиллик баҳоларимиз якунланиб, китобларни кутубхонага топшира бошладик. Олдинда биринчи ёзги таътил кутарди. Ота-онам мени лагерга жўнатишни мўлжаллашар, Исмоил эса оиласи билан Фарғонанинг қайсидир қишлоғига кетаётганди (дадаси ҳарбий бўлгани боис хизмат юзасидан узоқ вақт Фарғонада яшаган; Исмоиллар таътилни кўпинча ўша ерда ўтказишар экан).

Сўнгги кўнгирок куни Исмоил билан охириги марта бирга музқаймоқ олиб емоқчи бўлди. Менда ўттиз тийин, Исмоилда бир сўмлик сўлкавой бор эди. Бирок музқаймоқ дўконининг худди ўша куни берк чиққани ҳафсаламизни пир қилди. Икковимиз ҳам тумшайишиб тургандик, бирдан Исмоил дум-думалок қўзларини чакнади:

– А давай, Собирга боравуз? – деб қолди (Собир Рахимов номли истироҳат боғини биз «Собир» дердик; у ерда музқаймоқ ҳамма вақт топиларди).

Боғ унчалик узоқ эмасди, лекин шу пайтгача у ерга катталарсиз бормагандим.

– Йўмаса, сан шўтта тур, ман югуриб бориб опкеламан?

Унинг катъиятини кўриб менинг кўнглимда ҳам «хатарли саёҳат шавқи» уйғонди. Пилдираганча боғ томон йўл олдик...

Аксига олиб, у ерда ҳам музқаймоқ йўқ экан. Аммо Исмоил қуруқ қайтадиган анойилардан эмасди. Лимонад ичиб, боғдаги аргимчокларда учиб кетишни таклиф қилди.

Аргимчокларни бирма-бир қўздан кечирди, пулини чамалаб кўрди. Охири, гоҳ тепаликка гизиллаб чиқиб, гоҳ пастга ғувуллаб тушадиган «поезд» билан тегирмон чархпалагини эслатувчи бахайбат аргимчокни танладик. Аммо чархпалак юрагимга чинакам даҳшат соларди – бир марта унга дадам билан чиқиб роса таъзимимни егандим. Чархпалакнинг энг тепасига кўтарилганда нафақат ён-вери, бутун Хадра бемалол кўринар, одам пастга қараб қолса борми, ўтакаси ёрилиши ҳеч гап эмасди.

Бирок кўрқаётганимни Исмоилга билдиргим келмади. У мени аслимдан кўра

яхшироқ деб ўйларди, агар уйда баъзан катталарга гап кайтаришим, эрталаблар кўпинча ўрнимни йиғиштирмай кетиб қолишим, онам яшириб қўйган конфетларни еб битиришимни билиб колса мен билан сира дўстлашмайдигандек эди. Ундан хатто сиёҳ теккан бармоқларимни беркитишга ҳаракат қилардим.

Арғимчок секингина айлана бошлади... Исмоил пинагини бузмас, мен бўлсам аллақачон дир-дир калтирашга тушгандим. Сал юқорилаганимизнинг ўзидаёқ атроф яққол кўриниб қолди... Боғнинг қоқ белидан каттақон анҳор оқиб ўтарди, тепадан қараб ўша анҳор «Оталар чойхонаси»га етгач, зинапоясимон шаршарага айланиб, кичкинагина қўлчага қуйилишини кўрдим. «Қўл»нинг бир томони ям-яшил қия тепалик, қирғоқда эса катта-катта оқ харсангтошлар бор эди. Бошқа томони теракзор, ортида уч-тўртта жуда эски, девор билан ўралмаган кулбалар кўринарди. «Қўл»дан кейин сув ингичка тортиб, чакалакзор ичига оқиб кетаркан... Бу бокка шунча келиб, бунақа жой борлигини билмагандим. Болаликда яхшигина хаёлпараст эдим, дарров «фантазия»м ишлаб кетди – «қўл» бўйини ўзимча аллақандай сеҳрланган мамлакат деб тасаввур қилдим. Теракзор ортидаги кулбаларда, шубҳасиз, эртақ қахрамонларига монанд кишилар – ўчоққа олов ёқиб, чарх йиғириб ўтирадиган вайсақи ялмоғиз кампир, кўза-обкашларини кўтариб сув бўйига келувчи камбағал сулув қизлар, етим ўтинчи бола ва албатта, минг ёшдан ошган сеҳргар яшарди, қўлда эса, табиийки, сув парилари...

Бу бокка кейинчалик ҳам дугоналарим, уйдагилар билан кўп бор келдим. Ҳар гал ўша қўл бўйини яқинроқдан бориб кўргим келар, лекин бир ўзим боришга негадир юрагим бетламасди.

– Қаёққа анқайиб қолдйин? – Исмоилнинг овозидан чўчиб тушдим. Ва ногоҳ пастга қарадим... Қулоғим шанғиллай бошлади – биз жуда баландлаб кетгандик... Сал бўлмаса, Исмоилга нималар ҳақида ўйлаганимни айтиб юборардим. Лекин тилимни тийдим ва фақат:

– Қара анави шаршарани, – дедим ўша томонга ишора қилиб.

– Қайси шаршара?.. – Исмоил катталардек кафтини пешонасига соябон қилиб, мен кўрсатган тарафга қаради. – Ве-е, шуям шаршара бўптию... Фарғонага бормагансан-де, ростакам шаршарала бор. Кўрсайн, озийн очилиб қолади... – Исмоил Фарғонасини тасвирлай кетди, гап ораси у ердан менга хат ёзиб жўнатишини айтганида бир ғалати энтиқдим... Шу пайтгача ҳеч ким билан хат ёзишмагандим. Бу менга худди детектив кинолардагидек кизик туюлди...

Ўша куни ҳам Исмоил мени машина йўлигача кузатиб қўйди. Иккимиз икки ёнга қараб ёзги таътил қаърига шўнғиб кетдик...

Лагерда мен ўн кун ҳам туrolмадим – у ерда нуқул ўрис болалар экан. Ўзбекларнинг ҳам аксари ўрис мактабларидан эди. Доим ўрисча гапиришарди. Уларга қўшилолмай, лагери ҳам кўзимга хунук кўриниб кетди. Дадам ҳар келганида хархаша қилавериб, охири уйга қайтиб келдим. Лагерь деган жойга қайта қадам босмадим. Ёзнинг қолган қисми гоҳ уйда, гоҳ амма-холаларимникида ўтди... Почта қутисига қарайвериб эсим кетарди, лекин Исмоилдан бирор марта хат олмадим...

Биринчи сентябрь куни ҳаммамиз яна мактабга келдик... Фақат Исмоилгина келмади. Мен уни шунчаки кеч қоляпти деб ўйлагандим, лекин муаллима дарс бошида йўқлама қила туриб, Исмоил энди бизнинг мактабда ўқимаслиги, оиласи билан Марғилонга кўчиб кетганини айтди...

Мактабда менинг оғир кунларим бошланди. Энди ўғил болалар менга ҳам рогатка отиб, юзимга сиёҳ сачратишар, танаффусларда папкамни яшириб қўйишарди. Қизларнинг-ку куни туғди – энди ҳимоячим йўқлигига ишора қилгандай тез-тез

кесатикгаплар билан «чакиб» олишарди. Доскада жавоб бераётганимда адаштиришга уриниб бири бурнини қийшайтириб, тилини чиказса, иккинчиси, «Вой, Исмоо-ил», деб тагдор «ух» тортар, яна бошқаси, «Исмоо-илу-увв!» деб «ййглаб» юборарди... Менга ҳам дарров ҳар хил бўлмағур лақаблар тўкиб ташлашди, лекин Нодирани «чодра-Хадра» дейиш, ҳар тугул, ҳеч кимнинг ҳаёлига келмади...

Исмоилни сира кечиролмасдим – аҳвол шундай экан, нега хат ёзиб айтиб қўя қолмади? Манзилимни биларди-ку, кундалик дафтарининг орқасига ёзилганди... Ё кундалигини йўқотиб қўйдимикан? Ё... хат ёзган бўлса ҳам, етиб келмадими?... Уйимизда телефон йўқлигига шундай ачинардим... Агар ўзим унинг Марғилондаги манзили ё телефонини билганимдами?..

Баъзан Исмоил тушларимга кирарди... У кўпинча катта йўл бетида туриб менга қўл силкиган қўйи: «Ҳей, адресимни ёзвол!» деб қичқираётган бўларди, мен коғоз-қалам олиш учун папкамни очишга уринардим, у эса ҳеч очилавермас ё эндигина ёзишга чоғланганимда... уйғониб кетардим... Фақат бир марта «Марғилон, Наргис кўчаси...» деганини ёзиб улгурдим. Тушлар ғалати нарса-да – Марғилонда Наргис кўчаси бормикан ўзи?..

Бир гал эса жуда ёмон туш кўрдим. Гўё ўша биринчи сентябрь куни эмишу қоп-қора кийинган муаллима: «Болалар, Фарғонадалигида Исмоилни машина уриб кетибди», деётганмиш... Уйғониб, юрагим сим-сим увиша бошлади – гўё воқеа аслида ҳам шундай бўлгану муаллима буни биздан беркитгандай... Исмоилдек тартибли, доим сўзида турадиган боланинг ваъда бериб, кейин хат ёзмагани... Гоҳида буни муаллимадан сўраб кўрмоқчи ҳам бўлардим-у, яна юрагим бетламасди – агар у, «Ҳа, ростдан ҳам шундай бўлганди», деб қолса нима қилардим?

Кейин эса синфдош кизлардан бири Исмоилни «Болалар дунёси»да ота-онаси билан бирга кўрганини айтди...

Тўртинчи синфда бизни мактабнинг асосий биносига, юкори синф ўқувчилари ёнига ўтказишди. Қизик-да, эски мактабда ўқиган кезларимиз қайси киз сочини қандай ўргани, кимнинг қанақа пўстин кийгани, қанақа папка кўтаргани; баъзи синфдошларнинг қилиқларигача ҳали-хануз ёдимда. Масалан, Дилшод деган «икки»чи боланинг ҳаёл суриб ўтира-ўтира бирдан: «А? Нимани кўчириб оларканмиз?» деб қолиши, ўшандаги жовдираган кўзлари... Маҳфуза исмли қизнинг доим ниманидир қавшаниб юриши, унинг партадоши Миржамолнинг юз-қўллари доим сиёҳ бўлиши... Лекин катта синфлардаги киёфалар ниҳоятда гира-шира... Ҳатто қайси фандан ким, қачон дарс берганини дуруст эслолмайман...

Мактаб йиллари ҳам «хаш-паш» дегунча ортида қолди... Кейин... Кейин вақт ғирллаб айланиб кетди гўё... Ва айланиб-айланиб қоронғи бир кечада тўхтади. Кеча изғиринли эди, бўралаб қор ёғарди. Дарвоқе, бу пайт мен дорилфунуннинг охирги босқичида ўқирдим ва яна кечки курсларга қатнаб, инглиз тилини ўргана бошлагандим. Азбаройи хавасдан эмас, ҳаёт шунга мажбур қилаётганди. Бу даврга келиб турмуш ниҳоятда оғирлашиб кетган – қимматчиликдан кишиларнинг маоши озиқ-овқатга-да учма-уч етмаётган, қимларнингдир уйида баъзан нонга ҳам пул топилмай қолаётган – бозор иқтисодига ўтишнинг энг қийин палласи эди, ҳуллас... Қун кўриш дардида ҳамма ҳар ёққа тўзғиди – ўқитувчилар, врачлар ишини ташлаб, ўзини савдога урди, доцент, профессорлар турли фирмаларга ўтиб кетди.

Ёшларга, талабаларга, айникса, қийин бўлди. Мисол учун, мен ва курсдошларим кечагина, «ўқишни битириб, бирор газета ё журналга ишга кириб олсак, яхши-яхши мақола, шеър, ҳикоялар ёзсак маошимизу қалам ҳақиға фаровонгина яшайверамиз...» деб юрардик. Бирпасда ҳаммаси остин-устун бўлиб кетди...

У ёғига нима килишни билмай бошимиз қотиб, охири уч-тўртта курсдошлар инглиз тилини ўрганмокчи бўлдик. Ўша кезлар шахримизда кўплаб хорижий давлатларнинг элчихона, консулликлари очилиб, катта-кичик фирмалар, кўшма корхоналар ишга тушаётган – инглиз тилидан таржимонлар, тил билган мутахассисларга талаб ошганди. Иқтидорли талабалар АҚШ университетларига ўқишга юборила бошлаган – тил билганларнинг имконияти анча кенг эди.

Дарсларимиз кечки соат бешда бошланар, киш эмасми, уйга қайтаётган маҳалим қоронғи тушиб кетган бўларди. Ҳа, ўша кунги вазиятим чиндан ҳам жуда бемаъни – уйдан чиқаётиб шошганимдан ёнимдаги пулни санамабман, чўнтагимга қўл сукканимда бир сиқим қоғоз пул илинганди, йўлқирага етар деб келаверибман. Қайтишда трамвайга чипта олмакчи бўлиб қарасам, бештагина бир сўмлик қолибди. Чипталар уч сўмдан эди. Агар ҳозир трамвайга тўласам, кейин ҳолимга «вой» – уйгача яна иккита транспорт – метро билан троллейбусга ўтиришим керак. Аввалгидек чипта текширувчининг кўзини шамғалат қилиб бўлмасди – «куён»лар кўпайиб кетганидан йўловчиларни олд эшикдан бирма-бир текшириб туширишаётганди... Ёнимда икки сўм билан нима хаёлда метрога кирганимни билмайман. Кириб, танга олгани навбатга турдим. Орқамдагиларга умид билан қараб қўяман – ахир одамларимиз яхши, кимдир: «Ётмаётган бўлса, мен бериб тура қолай», деб қолиши ҳам ҳеч гап эмас. Навбатим келгач, чўнтагимдан ҳалиги иккита бир сўмликини чиқардим, сўнг хемири йўқ сумкамни кавлаштира-кавлаштира, ниҳоятда хайрон бўлган кишидай:

– Ой, девушка, какая нелепость, у меня оказывается осталось только два рубля, – дедим «хижолат» билан.

Қошлари ипдек ўрис аёл, юзимга ҳам қарамай:

– Танганинг бахўси уч сўм, – деди.

Ортимдаги дароз йигит индамай пулини тикиштирди. Лабимни тишлаб иккинчи тиркиш ёнига келдим. Зум ўтмай орқамдан одамлар тизилишди – уч-тўртта ясан-тусан ўрис қизлар, қарам тўла сават кўтарган аёл, кир пальтоли бақалоқ киши... Навбатим яқинлашгани сари юрагим «гурс-гурс» ура бошлаганди – яна ҳалиги аҳвол такрорланса, ўлибгина қўя қолсам керак деб ўйлардим. Йўқ, охири асабим дош бермади. Кафтимдаги икки сўмни маҳкам ғижимлаганча эшик томон юриб кетдим. Бўлганча бўлсин...

Ташқарига чиқиб қишнинг совуқ, тоза ҳавосидан тўйиб-тўйиб симиридим. Юзимнинг ловуллаши босилди...

Яқин ўртада на бир қариндош, на бир танишнинг уйи бор эдики, кириб қарз сўрасам. Ё уйимда телефон бўлсаки, сим қокиб, «Шундай-шундай, фалон жойдаман, келиб олиб кетинглар», десам.

Атрофга чорасиз термилдим... Демак, у ёғига пиёда кетаман. Наилж...

Бир зум қайси кўчалардан юришни мўлжаллаб турдим-да, қорни «ғарч-ғурч» босганча йўлга тушдим... Совуққа ҳам, изғиринга ҳам парво қилмасликка тиришардим. Бироқ икки соатдан ошикроқ йўл юргач, силлам қурий бошлагани билинди. Этигимдан буткул сув ўтиб кетган, кулоқ-бурунларим яхлаб қолгандай эди. Лекин ҳаммасидан ҳам қўлларим жуда ёмон совқотди. Бармоқлари ачишиб оғрий бошлаган қўлимни нечанидир бор чўнтагимдан чиқарар эканман, ақалли бир пойгина қўлқопим йўқлигига ачиндим ва шунда туйқус... Олис болалик... Исмоилнинг калин, тўқ сиёҳранг қўлқоплари ёдимга тушиб кетди... Қўз олдидан – эски мактаб ҳовлиси, катта йўл бетиде туриб менга қўл силкитаётган Исмоил... Боғдаги ўша чархпалак, ғаройиб қўлбўйи манзаралари... Ғизиллаб ўтдию таққа тўхтадим. Умримда илк бор, югуриб ела-ела ногоҳ адашиб, бегона ерларга келиб

қолган одамдай сездим ўзимни. Ва илк бор, вақтнинг нақадар шафқатсизлигини кўрдим – болалигу ўсмирлик қандайин тез ортда қолган бўлса, ёшлик ҳам шундай ўтиб кетишини ўйлаб юрагимни дахшат босди...

Бошимда жуда ёмон ўйлар айлана бошлади... Ҳар тарафдан турфа хил мусибатлар, омадсизлик, тушқунлик ўраб-чирмаб келаётгандек, бу гирдобдан суғурилиб чиқишга қилган барча уринишларим охир-окибат барибир зое кетадигандай эди...

Қадам босишга-да рағбатим қолмади. Шундоқ қорға ўтириб олиб хўнг-хўнг йиғлагим келарди. Болаликни, Исмоилни, ўша тўқ сиёҳранг қўлқопларни шундай кўмсардим...

...Зўр-базўр судралиб яна йўлда давом этарканман, одамзот бор орзу-хаваслари ўлиб битган, яшашга на хохиш, на мадори қолган тақдирда ҳам, азбаройи иложсизликдан кун кўриб кетавериши мумкинлигини тушундим. Чирокларини ёкиб трамвайлар ўтар, қор зарралари ёшли киприкларимда қотиб қоларди. Ҳеч нимани ўйламасдим энди... Ўша қалин, тўқ сиёҳранг қўлқоплардан бошқа ҳеч нимани... Сўнг... оёқларимга қаердандир яна мадор қайтаётганини ҳис қилдим. Уйимни эсладим. Уйдагилар эшикка қараб ўтирганини... Одимларим тезлашди. «Ҳечкиси йўқ, ҳечкиси йўқ, – дердим ўзимга ўзим. – Булар бари чарчоқдан. Ҳаммаси ўтиб кетади... Мана, ҳадемай уйга ётиб бораман-да, жикка ҳўл этикларимни ечиб ташлаб, мазза қилиб исинаман. Бир пиёлагина чой ичиб, ўзимга келаман». Шуларни ўйлаб вужудимга илиқлик югурар, жилла курса, шундай кичик-кичик қувончлари борлиги учун ҳам ҳаётни севса, фақат шулар туфайлигина яшаса ҳам бўлавермасмикин деб ўзимни ўзим овута бошлагандим...

Хўрсина-хўрсина яна аллаканча йўл босдим ва бу гал... Дунёнинг бошқа бурчидан чиқиб қолдим. Автобус Муннар¹ тоғларининг тик айланма йўлларида елиб борарди. Юқори кўтарилган сари чой плантациялари қуюқлашар, туман босган даралар ора жажжи-жажжи тоғ қўллари ойнадай ярқираб кўзга ташланарди. Бирдан орқада ўтирган тўрт яшар қизим бор овози билан қичқириб юборди:

– Вой, қаранглар, шаршара!

Ҳамма «гурр» этиб ўша томонга ўтирилди. Сайёҳлар завқлари тошиб, дарров «анави ерига қаранглар, манави ерига қаранглар»ини бошлашди. Яшил буталар қоплаган тепаликдан оқиб тушаётган сийраккина шаршарани кўрибқоқ кулиб юбордим.

– Вее-е, шуям шаршарами?! Фарғонада бўмагансила-де, шунақа шаршарала борки, кўрсайиз озийз очилиб... – гапим охирига етмай ўзимнинг оғзим очилиб қолди. Қачонлардир кимдандир эшитганимни беихтиёр такрорлаётганимни сездим ва шу ондаёқ шууримга бир нима яшиндай келиб урилдию кўзларимнинг ич-ичи ёришиб... Қаршимда оппоқ қор тўшалган йўлкада менга қараб қўлқопли қўлини силкитаётган Исмоил пайдо бўлди... Сўнг... хув ўша, умиду умидсизликка тўла киш кечаси, ундан-да рутубатлироқ ўй-хаёлларимни эсладим...

Собик мактаб биносини тарк этарканман, хаёлларим яна ўша киш оқшомига қайтди. Ўша кеча юрагимга мадор берган ҳам, аввал муз-муз йиғлаган – хотирамдаги қўлқоплар тафти эканини тан олишдан қочмадим...

Исмоил! Ҳозир қаердасан, қандай одамсан – билмайман. Аммо қаерда бўлсанг ҳам, ким бўлсанг ҳам... омон бўл.

Изғиринли киш кечаларида қўлларинг ҳеч қачон қўлқопсиз қолмасин...

¹ Жанубий Ҳиндистон

ТУРКИЙ ТАСАВВУФ ШЕЪРИЯТИ АСОСЧИСИ

Раҳима
ДАМИНОВА

Аҳмад Яссавий шеърлари ҳикматлар номи билан машҳурдир. «Ҳикмат» сўзига луғатларда қуйидагича таъриф берилади: «Ҳикмат фикрлаш малакасининг ўрта ҳолда бўлиши; татбиқ ила амалга ошувчи, тажриба билан эришиладиган тўғри билим; ҳаққа мувофиқ сўз; ҳамма нарсанинг энг мукаммали; ҳикмат Оллоҳнинг лашкари бўлиб, у орқали Оллоҳ авлиёнинг қалбига қувват бағишлайди; тасаввуфий шеърларга ҳикмат дейилади; ҳикмат – билимдонлик, донишмандлик, фалсафа, махфий сир, ақлу ҳақиқатга тўғри келадиган нозик маъноли қисқа сўз; масал; зоҳирий ва ботиний кайфиятдан баҳс этувчи илм; ахлоқ ва ҳақиқатга доир фойдали мухтасар сўз»¹.

Аҳмад Яссавий ўз ҳикматларини туркий тилда яратди. Адиб яшаган даврда араб ва форс тили ёзма тил бўлган. Аҳмад Яссавий бу тилларни пухта билган. Бу ҳақда адибнинг ўзи шундай дейди:

*Мискин заиф Хожа Аҳмад,
Етти пуштингга раҳмат.
Форсий тилни билибон
Хуб айтадур туркийни*².

Аҳмад Яссавий Юсуф Хос Ҳожиб, Махмуд Қошғарий, Аҳмад Югнакий каби туркий тилни улуғловчи адиб сифатида майдонга чиқди. Адиб туркий тилнинг юксак бадий имкониятларга эга эканлигидан фахрланиб, шундай дейди:

*Хушламайдур олимлар,
Бизим айгон туркини.
Орифлардан эшитсанг,
Очар кўнгил мулкини.*

¹ Нодиржон Ҳасан. Таҳлил эҳтиёжи. Илмий мақолалар тўплам. 321-бет.

² Аҳмад.Яссавий. Девони ҳикмат. – Тошкент, 1991. 193-бет.

Раҳима ДАМИНОВА – 1971 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетини тамомлаган. «Хоразмий «Муҳаббатнома»сининг бадий хусусиятлари», «Туркий шеъриятда тажнисли қофия», «Яссавий ҳикматларида бадий санъат», «Қадимги туркий шеъриятда жанрлар ва гоё-мазмун ранг-баранглиги» каби илмий мақоалари чоп этилган.

*Оят, ҳадис маъноси
Турки бўлса мувофиқ
Маънисига етганлар
Ерга қўяр бўркини³.*

Яссавийнинг ўз ҳикматларини туркий тилда ёзишининг сабабини турк олими Усмон Турар шундай изоҳлайди: «...У мурожаат этган қавмлар араб ва форсчани билмас эдилар. Шу сабабли у ўзи хитоб этган жамоага улар осон тушунадиган оддий халқ тилида «Ҳикмат»лар айтиб, мурожаат этган. Яссавийнинг бугунга қадар севилиб-ардоқланиб келинганлигининг энг муҳим сабабларидан бири – ҳикматларнинг ҳамма англайдиган содда, осон ўқиладиган равон тилда битганлигидир»⁴.

Аҳмад Яссавий ҳикматлари Ислом ва тасаввуф илмини туркий тилда баён этган биринчи асардир. Адиб туркий тил ва адабиётда тасаввуф мактабига асос солиш билан бирга, туркий шеърятда ўзига хос услуб яратди. Унинг бу услуби дин ва тасаввуф йўлини содда ва равон англатувчи бекиёс услубдир.

Аҳмад Яссавий ўз ҳикматларида туркий шеърятдаги бор имкониятлардан унумли фойдаланган. Ҳикматлар бадний услуб жиҳатидан Ўрта Осиё халқлари ижодида кенг тарқалган қўшиқларга жуда яқин. «Ҳикматларни қадимги туркий халқлар томонидан айтилиб келинган қўшиқлар тилидаги соддаликнинг, вазн ва услубдаги оддийликнинг анъанавий давомӣ сифатида қараш, бизнингча, тўғри бўлса керак», – деб ёзади адабиётшунос Абдуғани Алиев⁵. Олим ҳикматларидаги ана шу хусусиятни «Девон ул-луғотит турк»даги адабий парчаларга ўхшатади.

«Девон ул-луғотит турк»даги адабий парчаларда учрайдиган поэтик воситалар Яссавий ҳикматларида янада такомиллашиб, янги босқичга кўтарилганини ва туркий шеърят янги-янги бадний тасвир воситалари билан бойиганини кўриш мумкин. Ҳикматлардаги ҳар бир бадний восита шоирнинг маҳоратидан далолат беради. Ҳикматларда ажойиб ўхшатишлар, муболага, талмех, тазод, тақрир каби бадний воситалар кўплаб учрайди.

Ҳикматларда илк марта қўлланилган бадний санъатларнинг айримлари кейинги даврлар адабиётида янада такомиллаштирилди.

Яссавий ҳикматларида қўлланилган поэтик воситалар шоир услубини яққол намоён эта олган. Ҳикматларда энг кўп учрайдиган бадний воситалардан бири тазод санъатидир. Бу санъатнинг илк намуналарини «Девон ул-луғотит турк»даги тўртликларда учратиш мумкин.

Ўзаро зид тушунчаларни қаршилантириш асосида шоир ички кечинмаларини янада ёрқинроқ намоён қилади. Аҳмад Яссавий зид маъноли сўзларни қўллашда ўзига хос йўл тутлади:

*Доғи ҳижрон эзди бағрим , қани дардманд,
Доно туфроқ, нодонларни кўкси баланд.*

Ёки

*Доно кетди, нодон қолди, едим афсус,
Йўлни топмай ҳайрон бўлуб қолдим мано.*

³ Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. – Тошкент, 1991 й. 193-бет.

⁴ У. Турар. Туркий дунёда имоннинг қарор топиши ва муҳофаза этилишида Яссавий ва бошқа тариқат. // Илмий мақолалар тўплами. Тошкент: «Фан». 1998 й. 250-бет.

⁵ А. Алиев. Тилимиз донишманди. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1993 й, 29. 04, 3-бет.

Мисраларда доно ва нодон сўзлари тазод санъатини ҳосил қияпти. Яссавий билимсиз, калтабин, худпараст кимсаларни нодон санайди, уларга мард, оқил, ҳақ ва ҳақиқат нуридан баҳраманд кишиларни қарши қўяди. Ўз даврида ана шу икки тоифа кишиларнинг мавқеи қандай бўлганлигини баён этади.

Бундан ташқари, аввал-охир, яхши-ёмон, улуғ-кичик, тун-кун, қул-хўжа, жоҳил-оқил, зохир-ботин, қаҳр-рахм каби зид маъноли сўзлар адиб дунёқарашини, фалсафий тушунчаларининг моҳиятини очишга ёрдам берган.

Ҳикматларда кўп учрайдиган бадий воситалардан яна бири талмехдир. Талмех арабча сўз бўлиб, чакмоқ чақилиши, бир назар ташлаш маъноларини англатади. Бадий санъат сифатида тарихий ва афсонавий воқеа, масал, шахс, машҳур асар қаҳрамонларининг номига ишора қилишдир. Яссавий ҳикматларида пайғамбарлар, авлиёлар, бадий асар қаҳрамонлари номини қўллаб, уларни ўқувчи кўз ўнгига жонлантиради, қаҳрамонлар билан боғлиқ воқеа-ходисаларга ишора қилади.

Ҳикматларда Лайли, Мажнун, Вомиқ, Узро, Фарход, Ширин каби бадий асар қаҳрамонлари номлари, Мансур Халлож, Боязид Бистомий, Иброҳим Адҳам, Жунайд, Шиблий каби авлиёларнинг номлари, «Қуръони Карим»да зикр этилган кўплаб пайғамбарлар номлари талмех сифатида қўлланилади. Бу шахсларнинг номини қўллаш орқали шоир ўз ҳикматларининг ғоявий моҳиятини янада ёрқинроқ намойён этади.

*Зикриёдек бу бошимга арра қўрсам,
Аюбдек ҳам бу танимга қуртни солсам,
Мусодек ҳам Тур тоғида тоат қилсам,
Бу иш била, ё Раб, сени топгаймумен.*

Ҳикматда тилга олинган пайғамбарларнинг барчаси «Қуръон»да зикр этилган. Улар ҳаётлари мобайнида турли азоб-уқубатларга дучор бўлишларига қарамай, ўзлари танлаган йўлдан, муқаддас этикодларидан воз кечмаганлар.

Бойлиги билан ўзига бино қўйган Қорун, илоҳийлик даъво қилган Фиръавн ва унинг вазири Ҳомон каби шахслар Мусо алайҳиссалом даврида яшашган. Қорун шу даражада кўп бойлик тўплайдики, «хазойин ва қулузнинг қалидларини қирк ҳачир қўтарар эрди», – деб ёзади Алишер Навоий у ҳақда «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида.

Мусо алайҳиссалом унга ўз бойлигининг мингдан бири ҳисобида закот беришини айтади. Лекин у қўнмайди. Оллоҳ амри билан Қорунни ҳам, унинг бойлигини ҳам ер ютади. Бойликка ҳирс қўйган бу шахс бадий адабиётда очкўзлик тимсоли сифатида тилга олинади.

Фиръавн Мусо алайҳиссалом давридаги подшолардан бўлиб, Оллоҳга имон келтирмагани учун Нил дарёсига чўктирилади. Яссавий ўз ҳикматларда бу шахсларнинг номини қўллаш билан «Қуръон»нинг «Анкабут» сураси 29-оятига ишора қилади:

*Бу дунёга бино қўйган Қорун қани,
Даъво қилган Фиръавн била Ҳомон қани,
Қаҳр айласа бир лаҳзада яксон қилур.*

Ёки:

*Фиръавн, Қорун шайтон сўзин маҳкам тутди.
Бу сабабдин ер ёрилди они ютди.
Мусо калим носих бўлуб сўзлар айтди,
Қулоқ тутмай ул иккиси бўлди мурдор.*

Шеърятда пайғамбарлар, авлиёлар, содиқ ошиқлар номини қўллаш Яссавий ҳикматларидан бошлаб туркий шеърятда мустаҳкам ўрин эгаллайди. Туркий тилнинг бой имкониятларидан унумли фойдаланган Яссавий тажнис санъатининг ҳам гўзал намуналарини яратди:

*Қул Хожа Аҳмад, қирққа кирдинг, нафсингни қирқ,
Мунда йиғлаб, охиратда бўлгил ариқ⁶.*

Мисраларда қирқ сўзи қирқ сони, ёш маъносида ва қирқмоқ, кесмоқ маъноларида қўлланган. Куйидаги ҳикматда эса «кеч» сўзи тажнис бўлиб келяпти:

*Умнатларим ёзуқларин ҳар жумъа кеч,
Олиб келган, ё Муҳаммад, сен мун и чеч.
Токи йиғлаб сажда айлай ҳар жумъа кеч,
Мустафога мотам тутуб кирдим мано.*

Биринчи мисрадаги кеч сўзи – кечкурун (жума кечаси), учинчи мисрадаги кеч сўзи – кечмоқ, гуноҳларини афв этмоқ маъносида қўлланган.

Ташбеҳ санъати шеърятда энг кўп қўлланган воситалардан бири саналади. Бу бадий санъатнинг қадимий ва гўзал намуналари «Девон ул-луғотит турк», «Қутадғу билиг» асарларда учрайди.

Дунёнинг вафоси йўқ бевафога ўхшатилиши қадим туркий шеърят намуналарида кўп учрайди. Яссавий ҳам шу анъанани давом эттиради:

*Неча минглар черик йиқгон хонлар қани,
Бу сўзларни ҳар бириси маъно кони.
Вафоси йўқ бевафодур дунё тани,
Ғофил одам кўруб ибрат олмас эмиш.*

Тамсил санъати ҳам кенг қўлланадиган бадий воситалардан ҳисобланади. Бу санъатнинг моҳияти шундаки, шеърятнинг биринчи мисрасида келтирилган фикрга далил сифатида иккинчи мисрада ҳаётий ҳодиса мисол қилиб келтирилади. Яссавий бир ҳикматида шундай дейди:

*Ишқ сирини ҳар номардга айтиб бўлмас,
Неча ёқсанг бадлик ерда чароғ ёнмас.*

Яъни ҳақ сирини англамаган, илоҳий ишқ сиридан бебаҳра кишига бу ишқдан баҳраманд одамгина ошиқ холини тушуниши мумкин. Шоир ўз фикрини «бадлик ерда» чирок ёнмайди, деб ҳаётий мисол билан далиллайди.

Яссавий ҳикматларида халқ иборалари, таъбирлари ҳам кўп учрайдики, булар ҳикматларнинг тил, услуб жиҳатидан содда, раван ва бадий жиҳатдан юксаклигини таъминлайди:

⁶ Ариқ – тоза, покиза.

*То машаққат тортмагунча васли қайда,
Хизмат қилмай дарди ҳолат бўлмас пайдо. –*

мисралари халқ орасида мавжуд бўлган «ожафо чекмай жонона қайда» иборасига ҳамоҳангдир. Халқ тилида «Ишқи йўқ – шак, дарди йўқ – кесак» деган мақол бор. Бир ҳикматда шу мақол мазмунига мос фикрлар келтирилади:

*Дардсиз одам одам эмас, муни анланг,
Ишқсиз одам ҳайвон эсини, муни тинланг.*

Ҳикматлар халқ оғзаки ижодида кенг тарқалган кўшиқ шаклидаги тўртликлардан ташкил топган. Тўртликлар дастлаб халқ оғзаки ижодида пайдо бўлган. Кўшиқлар, термалар, лапарлар тўртлик шаклида бўлади.

Ҳикматларнинг кўпчилиги бармоқ вазнида яратилган. Бу вазн қадимги туркий шеърят учун хосдир. Э. Рустамов Яссавий ҳикматларининг вазни ҳақида фикр билдириб, шундай дейди: «Улар қадим даврлардан бери Ўрта Осиё халқлари оғзаки ижодида кенг тарқалган етти ва ўн икки бўғинли ҳижо вазнида ёзилган. Улар Маҳмуд Қошғарийнинг «Девон ул-луғотит турк»ида келтирилган парчаларни эслатади».

Тўртлик шаклидаги ҳикматларнинг қофияланиш тартиби а-а-б-а, а-а-а-б, а-б-б-б, а-а-б-б шаклида.

Ҳикматларда баъзан гўзал ички қофиялар учрайди. Булар шеърнинг оҳангдорлигини, мусиқийлигини таъминлайди. Бу ҳам Яссавий шеърятининг халқ оғзаки ижодида ниҳоятда яқинлигини кўрсатади. «Раббим ёди улугъ ёддур», деб бошланадиган ҳикмат тўрт банддан иборат бўлиб, тўртала бандда ҳам ички қофиялардан фойдаланилган:

*Турлук ишим, турлук айшим, мунглиз бошим,
Ирди жоним, кетди ҳушим, оқди ёшим.
Ёзиқ билан тўлди тугал ичим-тошим,
Бениёзим оча берсин йўлим менинг.*

Яссавий ўз ҳикматларида радифга ҳам катта эътибор беради. Ҳикматларнинг кўпида бир сўзли радифлар учрайди.

*Аё дўстлар, кўп йиғлангиз кўзда тунроқ бўлмас бурун,
Тоат-ибодат айлангиз бу дунёдан бормас бурун,
Бу дунёда барча ўлар, гўлдек тани тунроқ бўлар,
Аъмолингиз бир-бир сўрар, анда алар бормас бурун.*

Бу ҳикматда «бурун» сўзи радиф бўлиб келяпти. Туркман шоири Махтумқули ижодида гоёяй мазмун жиҳатидан яқин бўлмаса-да, худди шу радиф қўлланилган шеър учрайди:

*Соғлиқнинг қадрини билгин, хаста бўлмасдан бурун,
Хасталик шукрини қилгин, токи ўлмасдан бурун.*

Ўзбек адабиётида Яссавий ҳикматларига ҳам мазмун жиҳатидан, ҳам шакл жиҳатидан якин бўлган шеърлар айниқса Турди Фароғий ва Хўжаназар Ҳувайдо ижодида учрайди.

Хуллас, туркий адабиётнинг XII асрга мансуб йирик вакили Аҳмад Яссавий ижоди туркий шеърятнинг ривожланиши ва шаклланишида алоҳида бир босқич ҳисобланади. Аҳмад Яссавий ўз ижоди билан туркий шеърятда ўзига хос услубга асос солди. Бу услуб хусусида Ориф Эрсой, Аҳмад Яссавий ўз услуби билан туркий халқлар орасида «тасаввуфий халқ шеърлари» деган бир даврни бошлаб берди, дейди. Иброҳим Ҳаққул эса Яссавийнинг тарихий хизматларини баҳолар экан, Аҳмад Яссавий фақат янги тариқат асосчиси эмас, балки туркий тасаввуф шеърятининг биринчи ижодкори сифатида ҳам ҳеч вақт қайтарилмас ва унутилмас вазифани амалга оширган эди, деган фикрларни баён этади.

Аҳмад Яссавийнинг ижодий услубини Абдуқодир Ҳайитметов «Туркистон услуби» деб атади. У бу услуб вакиллари сифатида Аҳмад Югнакий, Бобур, Машраб, Сўфи Оллоёр, Турди, Муқимий, Завкий каби шоирларни кўрсатиб ўтади. Туркий шеърятдаги услубларнинг илк шаклланиш даври халқ оғзаки ижодидан бошланса, ёзма адабиётда Аҳмад Яссавий ижоди бу услубнинг шаклланишини янада тезлаштирди.

*Вақт берида шох асарларни ўқиб қолинг,
акс холда бунга улғурмайси.*

ТОРО

ОЛИМНИНГ МАҲОРАТИ

Тоштемир
ТУРДИЕВ

Филология фанлари номзоди Олим Тошбоевнинг «Абадий замондош» китоби ҳақида шоир Абдуғаффор Одинадан анча илиқ гаплар эшитгач, оромим буткул қочди. Унча-мунча уриниб китобини қўлга киритдим ва ўқий бошладим. Ўқиган сайин саҳифалардан мамнунланиб, завкланиб бордим. Чунки ёзувчининг ҳаёт йўли, авлод-аждодлари, отаси Файзулла Холмирзаев ва онаси Ойша Омоноваларнинг жуда мураккаб ҳаёт йўлига, тўғриси илк бор дуч келаётгандим.

Адибнинг отаси булунгурлик Файзулла Холмирзаев Сибирга сургун қилиниб, шу ёкда азоб-укубат билан яшаб вафот этган, онаси Ойша Омонова орадан олти йил ўтгач, ёзувчининг таъбири билан айтганда, «бошини пана қилади». Орзиқул полвонга турмушга чиқади. Орзиқул полвон танги, мард одамлардан бўлиб, Бойсундаги таникли амалдорлардан эди.

Файзулла Холмирзаевнинг Сибирдаги вафоти оила бошига кўп хўрликлар келтиради – парокандалик бошланади. Шукурнинг укалари Омонулла ва Раҳматуллалар ота уруғлари ёнидан – Булунғурдан паноҳ топишади. Шукур билан синглиси Раъно эса Ойша бева қўлида қолади. Йиллар ўтиб, она қўлида қолган Шукур билан Раъно эса эл суйган одамлар бўлиб етишади. Шукур – улуғ адиб, шоир Абдулла Орипов ибораси билан айтганда, «жаҳон прозасининг машваратида ўрни бор» ёзувчи бўлиб танилади. Тожикистонлик академик олим, асли бойсунлик Мулла Эркаевга келин бўлган Раъно ҳам илмий ишлар қилиб, истеъдодли олима даражасига қўтарилади.

Машхур ёзувчи Шукур Холмирзаев орадан 30 йил ўтиб, оғайинлари билан яна топишади, танишади. 1972 йили укаларини излаб Булунғурга боради. Оғайинлари ўзларини қўярга жой тополмай қолишади.

Китобда ўқувчи учун кизиқарли воқеалар кўп. Орзиқул раис ёш Шукурни ардоғлаб «Улим» дейди. Шукур эса «Ота» дейишдан орланмайди. Ва сира-сира тортинмайди ҳам. Шукур 13 ёшга тўлганда раис отаси унга қўшоғиз милтик совға қилади.

Тоштемир ТУРДИЕВ – Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими, филология фанлари номзоди. 1942 йилда тугилган. Унинг «Фозил Йўлдош ўғли», «Субҳидам қалдирғочи», «Мингбоғ жамоли», «Талтин, юрак», «Муддао: янгича яшаи, кураи», «Чағонийён тараннуми» каби китоблари нашр қилинган.

Бу воқеаларнинг бариси адабиёт учун, Шукур Холмирзаевнинг мухлислари ва айниқса, мактаб ўқувчилари учун гоят керакли материаллардир.

Ёзувчининг шоирлиги

Ҳамиша мардона гапни айтиш керак, биз Шукур Холмирзаевни таникли ёзувчи сифатида яхши биламиз. Асарларининг чиндан ҳам қайсидир бир китобхон айтганидек, жуда-жуда жиннисимиз. Айниқса, ҳикоячиликдаги шухрати хатто устози Абдулла Қаҳҳорни босиб кетди. Китобда булар мукамал ёритилган. Ёзувчининг ўзи Абдулла Қаҳҳорни тан олади, аммо шундай бўлса-да, «Асарларидан (Ўзи кечирсин) бир туркум ҳикоялари, бир жуфт қиссаси ва «Сароб» романи ёқади», дейди.

Шукур Холмирзаевнинг ижоди шоирликдан бошланганини адабий гурунгларда эшитардим-у, аммо рост, тўлақонли маълумотга эга эмасдим. Олим Тошбоев эса адиб истеъдодининг шу қирраларини ҳам китобда тўла ёритган. Ўқувчилик йиллари ва хатто Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика бўлими иккинчи босқичигача ёзган шеърлари ҳақида маълумот беради. Ва айримларини тўласинча китобда келтиради ҳам. Бу фикримизга «Исми кўп аъло – иши мубтало» ҳажвий шеъри мисол бўла олади.

Шукур Холмирзаев шеъриятдан «қайтарган» катта куч – бу ундаги ҳаё ва инсофдир. Улуғ шоир Абдулла Орипов шеърияти олдидаги ожизлигини сезгач, ўзини тияди. Абдулла Ориповнинг шеърларини ўқиган Шукур Холмирзаев гангиб қолади: «Мен сизнинг олдингизда илм, билим маъносидаям жўн бир одамман. Шеъриятда ҳаваскор, шеъриятга хиёнат қилиб юрган эканман. Шоирлик сизга тан!»

Ана сизга Шукур Холмирзаевнинг мардлиги, жасурлиги, адабиётга бўлган чинакам меҳри ва ҳурмати. Шундан сўнг шеър ёзиш учун кўлига қалам ҳам олмади.

Буюк актёрга сиғинса-да...

Китобнинг «Шукур Холмирзаев – Ҳамлет» сарлавҳали саҳифалари ҳам гоят мароқ билан ўқилади. Бу саҳифаларда Шукур Холмирзаевнинг актёрлик санъати маҳорат билан ёритилган. У журналистика бўлимининг иккинчи курсида ўқиб юрган вақтларида жаҳон драматургиясининг шох асарларидан бири бўлган В. Шекспирнинг «Ҳамлет»ида Ҳамлет образини юксак маҳорат билан яратади. Буюк санъаткор Шукур Бурҳон раҳбарлигида университет саҳнасида яратилган бу спектакль «Ҳамза» номидаги академик театрда намоён этилади. Офелия ролида эса унинг бўлажак умр йўлдоши Саида Воҳидова саҳнага чиқади. «Ҳамлет» Ўзбекистон микёсидагина эмас, хатто Москвада ҳам машҳур бўлиб кетади. «Художественная самодеятельность» журнали ўзининг 1960 йилги 9-сонида Шукур Холмирзаевнинг Ҳамлет киёфасидаги суратини журнал саҳифасида тўласинча беради. Суратга тикиларкансиз, 20 ёшли йигитнинг ақл ва ғурур тимсолидаги нигоҳи ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди.

Атоқли санъаткор Шукур Бурҳон адашидаги юксак истеъдодни гоят қадрлайди. Қадрлагани учун ҳам уни театр дунёсида олиб қолишга жон-жаҳди билан ҳаракат қилади. Ёзувчи эса Шукур Бурҳонни эъзозлаб «Шукур ака туғма истеъдод эдилар. Мен бу одамга сиғинаман» дея юрак даъватини айтса-да, барибир, адабиёт оламини ташлаб кетолмади.

Хаётий асарлар қудрати

«Абадий замондош»ни диққат билан муталаа қилар экансиз, ёзувчининг жуда кўплаб ҳикоялари ва ҳатто китобхонлар ғоят қизиқиш билан қарши олган қиссаларигача автобиографик руҳда эканлиги ёритилган. Олим Тошбоевнинг таъкидлашича ёзувчининг номини қутилмаганда довруклантирган «Ўн саккизга қирмаган ким бор?» қиссаси ҳам автобиографик руҳда дунё юзини кўрган. Қиссанинг ёзилишига ёзувчининг отадош акаси Тўра ака ва оила бошидан ўтган воқеалар сабаб бўлган. Асардаги Жамшид – Шукур Холмирзаев, Тилов – Тўра ака, Зайнабхон – ёзувчининг онаси Ойша опа, Жалол – Орзиқул полвон, яъни ёзувчининг ўғай отаси. Муслима буви – Рухсат момолардир. Асар воқеалари, асосан, Муслима бувининг уйида кечади. Ёзувчи ёшлик дамланини зўр соғинч ва севги билан тасвирлайди. Ўқиб адибнинг хотирасига тан берасиз.

Атоқли адибнинг 1962 йили нашр этилган «Оқ отлик» қиссаси ҳам бошдан оёқ хаётий воқеалар замирига қурилган. Ёдингизда бўлса ёзувчининг илк ҳикояси 1958 йил Бойсунда чиқадиган «Ғалла fronti» газетасида босилган. Шу ҳикоя ёзувчининг илк қиссаси «Оқ отлик»қа асос бўлади. «Тўлқинлар» (Букри тол) қиссаси ҳам тўла-тўқис автобиографик асарга ўхшайди. Асар қаҳрамонларидан бири Ойша опа ёзувчининг онасидир. «Тўлқинлар» қиссаси ўз номи билан адабиётда янги бир тўлқин пайдо бўлганини кўрсатди. Атоқли олим Матёкуб Қўшчонов «Шарк юлдузи» журналыда 1962 йили «Оқ йўл» тилаган қисса қизғин баҳс-мунозараларга сабаб бўлганини менинг ўзим ҳам яхши эслайман.

Ҳали ўзбек адабиётида ҳеч бир ёзувчи Шукур Холмирзаевчалик мўл-кўл ҳикоя яратмаган. Ҳатто атоқли ёзувчи Абдулла Қаҳҳор ҳам. Ёзувчининг ҳикоялари юздан ошади. Уларнинг бариси маҳорат билан ёзилган. Бадиий жиҳатдан пухта-пишиқ асарлардир. Китобда Олим Тошбоев чинакамига адабиётшунос олим сифатида уларни синчков таҳлил қилади. Бу асарларнинг қудрати – хаётийлигида. Мунаққид ёзувчи бошидан ўтказган, ўзи кўрган, гувоҳ бўлган воқеалар асосида ижод қилганини таҳлил этади.

Хулоса қилиб айтганда, «Абадий замондош»нинг фазилатлари ҳақида яна анча ёзиш мумкин. Аммо одамнинг ўзи ўқиб, маза қилганига, роҳатланганига нима етсин.

Тўлқин ЭШБЕК

СЎЗИДА СЕХР, САНЪАТИДА ЖОЗИБА

Мамлакатимизда олтмиш йилдан буён телесухандонлик мактаби шаклланган. Ўнлаб машхур телесухандонлар мухлисларининг қалбидан аллақачон жой олган. Улар қаторида таникли суҳандонимиз Муслимбек Йўлдошевнинг ўрни алоҳида. Қирқ йилдан буён шу соҳада самарали ижод қилиб келаётган бетакрор истеъдод соҳиби наинки тайёр матнни маҳорат билан ўқийди, шу билан бирга қаламидан ўт чақнаб, ўзи ҳам муттасил ижод қилади.

Муслимбек Йўлдошевнинг «Сухандонлар» китобида Ўзбекистон телевиденисида ёрқин из қолдирган соҳа мутахассислари ҳақида сўз юритилади. Китобдаги қайси бир мақолани мутолаа қилманг, унинг қаҳрамони кўз ўнгингизда гавдалангандек бўлади. 1956 йили Ўзбекистонда телевидение ўз фаолиятини бошлаган илк кундан суҳандон сифатида экранга чиққан Икболой Олимжоновадан тортиб бугунги кунда самарали фаолият олиб бораётган 54 нафар сўз соҳиблари ҳаёти ва ижоди билан ошно бўласиз.

Китобдан, шунингдек, узоқ йиллар радио, телеэкран ва сахналарда фаолият кўрсатган Ўзбекистон халқ артисти Қодир Максумов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Мухсин Ҳамидов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мурабийи, машхур футбол шарҳловчиси Ахбор Имомхўжаев, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган соғлиқни сақлаш ходими Дилфуза Ғуломова, сеҳрли овоз соҳиби, «Меҳнат шухрати» ордени нишондори Темурмалик Юнусов, эстрадамиз суҳандони Ўткир Сиддиқов, телерадио бошловчиси «Меҳнат шухрати» ордени соҳиби Абдурасул Абдуллаев каби сўз усталари ҳақидаги мақолалар ва эсселар маънавий завқ бахш этади.

– Бу тўпламни тайёрлашга дўстим Абдумўмин Ўтбосаровнинг бевақт вафоти тўртки бўлди,– дейди муаллиф.

– Инсон шундай навқирон ёшда ўтиб кетаверса, умр деганлари нақадар омонат экан, деган ўй тинчлик бермай қўйди. Унинг хотирасига ёзган мўъжазгина китобимни ўқиганлар бошқа суҳандонлар ҳақида ҳам ёзишимни маслаҳат беришди. Энг кийини, раҳматли устозлар ҳақида маълумот тўплаш бўлди. Архивларда хистуйғулар, меҳр билан ёзилган бирор тавсифнома, мақола ёки дилингга илиқлик бахш этадиган гап йўқ. Бори – ишга киргани тўғрисида ариза, диплом нусхаси, фаолияти ва ниҳоят ишдан бўшагани тўғрисида буйруқдан кўчирма, вассалом. Шу

Тўлқин ЭШБЕК – филология фанлари номзоди, доцент. 1963 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини битирган. «Жигарбандлар», «Шабада эсан кун», «Қишлоқлик бола қиссаси», «Жайдари ҳангомалар», «Адашган қиз қисмати», «Ҳаёт қарвонлари», «Қутлуг қадамлар» деб номланган қисса, ҳикоялар, эссе ва бадиа тўпламлари чоп этилган.

билан китоб ёзиш оsonми? Газета-журналлар тахлamlарини титкиладим, канча замондошлар ва уларни кўрган-билганлардан сўраб-суриштирдим. Битта янги ва яхши гап топсам севиниб юрган кунларим кўп бўлди. Ниҳоят, тўплам юзага келди.

– Телевидение сухандонлари ҳар бир оила учун кадрдон. Биз уларни ҳар сафар кўрганимизда ўз яқинларимизни кўргандек бўламиз. Муслимбек Йўлдошев «Сухандонлар» китобида сухандонлар ҳақида батафсил, холис, меҳр билан мақолалар ёзиб, биз мухлисларга тақдим этди. Йиллар ўтиб яна кимдир шунақа китоб ёзар, аммо у бу асарнинг такрори бўлмайди. Чунки бу ерда муаллифнинг, аввало, ўз касбига ва қаламга олинган ҳар бир сухандонга бўлган муносабати, меҳри акс этиб турибди, – дейди таниқли адабиётшунос олим Шухрат Ризаев.

Муслимбек Йўлдошев зангори экран орқали сухандон сифатида ном қозонган бўлса, адабиёт ихлосмандлари уни «Сиз мени танийсиз», «Ёр кўчаси», «Бахт манзиллари», «Кўнглим кошонаси», «Мен интиланган манзил», «Шажара», «Силсила», «Дийдор ширин», «Мўминга бегона баҳор» каби ўн бешдан ортик китоблари орқали яхши танийдилар.

Муслимбек Йўлдошев И.Калашниковнинг «Шафқатсиз аср» тарихий романини ўзбек тилига моҳирлик билан таржима қилган. Бу асарнинг биринчи жилди шу йил «Ўзбекистон энциклопедияси» нашриётида чоп этилди.

Асалари гулдан гулга қўниб бол тўплагани каби ҳақиқий ижодкор ҳам ўз изланишлари давомида қатор ижодий жамоаларда қаламини қайраши мумкин. Ўткир қалам соҳиби бўлган ҳамкасбимиз аини пайтда «Миллий» телеканалда «Дилкаш давралар» кўрсатуви муаллифи ва бошловчиси сифатида жўшқин фаолиятини давом эттирмоқда. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси Муслимбек Йўлдошев фаол ва самарали меҳнатларига яраша Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими, Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси, «Олтин қалам» Миллий мукофоти совриндори, Олий тоифали сухандон деган унвон-у шарафли номларга сазовор бўлган.

Сухандонликда устозлар қаторидан муносиб ўрин эгаллаш билан бир қаторда ижод бўстонида жавлон ураётган ноёб истеъдод соҳибидан мухлислари ҳали кўп сермазмун кўрсатувлар ва ранг-баранг мавзудаги асарлар кутиб қоладилар.

*Ўқтидоринг етмаган ишни қилма,
сабабсиз ўзингни донишманд билма.*

Носир ХИСРАВ

Шойим БЎТАЕВ

ЕТТИНЧИ ТОНГ

Роман¹

У сесканиб кўз очди.

Ўша бадарға этилган масканида, каерга келиб қолганини билолмаётгандек карахтланганича кимир этмай ётарди – лахзалик гуноҳнинг мангу каффорати. Бу тун уйкуси учиб, алламаҳал кўзи илинган Мутал жарчининг алоқ-чалок тушида отаси Зубай жарчининг қудуқ олдида маъюс ҳолда тургани, орадан шунча йиллар ўтиб кетган бўлса ҳам тип-тирикдек эканидан шу тушининг ўзида унинг хайрон бўлаётгани, отажон сизми, дея нималарнидир айтишга чоғланиб, аммо айтолмаётгани, кейин отасининг индамай кетгани кирганидан мижжалари намланган эди. У сесканиб-чўчиб кўз очди-ю, яна дарҳол уларни юмиб олди, тушининг давомини кўришга энтикди. Ўнгида кўролмаганларини тушида кўришга энтикди. Раҳматли бувиси дод солгани, раҳматли онаси ҳушдан кетиб йиқилгани, раҳматли бобоси ҳаётида биринчи марта йиғлаб юборгани – қанийди шу қийноқ-изтиробларнинг барчаси яна тушимда намоён бўла қолса деб энтикди. Аммо тушининг давомини кўра олмади, сесканиб кўз очганида барчаси бадар кетган эди. Наҳотки, ўлим узундан-узоқ мангу туш бағишлай олса?!

У энди ўрнидан турмаса бўлмаслигини эслади. Ҳа, шунақа қилиш керак. Ахир, бугун ҳашар. Қандайдир мусофирга уй қуриб беришмоқчи. Ўз яқинларининг уйларини бузиб, кунпаякун қилиб ташлашган амакилару тоғалар, ҳешу ақраболар, узоғу яқинлар – барча уташанликлар бош бириктириб, қурғоқчиликдаги юртини ташлаб қочган мусофирга бошпана тиклаб беришга чоғланишган. Ўтдан қочиб сувга тутилган мажусий. Мутал жарчи ҳозирданок, ҳали куёш чикмасданок Уташан кўчаларида яна бирров жар солиб ўтиши керак: «Фалон-пистон жойга, фалончи-пистончиникига ўзларингиз вайрон қилажак уйни тиклашга ҳашарга-ёв! Фалон-пистон жойга ўзларингиз кўмадиган ариқ-зовурларни тозалашга ҳашарга-ёв! Ҳашарга, ҳашарга, ҳашарга! Қазинг, тикланг, қуринг – кўминг, бузинг, вайрон қилинг!» Ҳозир тиклаётган аслида катта бузғунчи, ҳозир бутлаётган аслида чил-чил синдирувчилар сулоласининг бошида турган, ҳозир обод қилаётган аслида вайронкор – шу ҳаёлда сесканиб кўз очган Мутал жарчи апил-тапил бет-қўлини ювиб, чой-пой ичиб олмайсизми, деб ортидан чирқиллаб чиққан хотинига, «чай-пой одамнинг овозини бўғади эсиpast!» деган гапни айтиб кўчага ошиқади.

Уташан кўчаларини унинг овози тутати. Унинг ўктам овозида кеча худди шу алпозда жар солганимни эсларингиздан чиказманглар, деган иддао ётади.

Унинг иддао-даъвати дарҳол таъсир кучини кўрсатади. Энди куёш кўтарилаётган кезде Хум қиямалиги томон боришаётган ҳашарчиларни Миср пирамидалари

¹ Давоми. Бошланиши олдинги сонларда.

курувчиларига киёслаш мумкин эди. Айтишларича, Миср пирамидаларини илохий титанлар тиклашган эмиш (Барча буюк обидаларнинг остида қўлларнинг суяклари қиёмат адолатини кутиб ётадир!) Булар илохийлиги бўғиб қўйилганидан майдаллашиб бораётган, ер бағирлаб қолган титанлар эди: бирови ўзи зўрға юрадиган эшагига ёғоч судратиб, бошқаси аравага гувала ортиб, яна кимидир васса қўлтиклаб Хум тепалиги томон ошиқмоқда эди. Сикув-исканжа ва калити минг йиллар бурун йўқотиб юборилган очилмас кафас уларнинг куч-қудрат, илохият тимсоли эканликларини хотирларидан паришон айлаган эди; энди чумоли сингари бир-бирларига елка тутганча пирамида каби юксалиб турган тепалик сари чикиб боришаркан, ер тубида чириётган хотираларининг чуқур жароҳатлари қон ва йиринг, ирганч пасодларнинг бўйини таратар, уларнинг гирибонидан олар, кўкни узоклаштирар эди. Аммо узоклашаётган кўк нималарни ўйлаётгани ҳали номаълум эди. У сукут оғушида қаттақон қуёшни кутиб олиш тадориғи билан овора, қуёш ҳам кўриб қўйинглар дегандек унга қифт тутганича мудроқ оламни ҳаракатга келтириб чикиб келмоқда эди. Бу чоғда Хум киямалигига чикиб ўтиришадиган тўрт нафар аёл бешта бўлиб – Беркинбойнинг хотини бошчилигида одатларига хилоф равишда, бор-йўғи гуваладан тикланган бир-биридан кўпам фарқ қилмайдиган паскам-паскам беш хонадонда оёқларини қўлга олганча зир-зир югуришарди. Улар, чамаси, ҳар куни бир хил тарзда ўтадиган ўзгармас кунлари шодаси тизимчасини узиб юборадиган лаҳзаларга етиб келганларидан бошлари осмонда кўринарди. Қўллари-қўлларига тегмай бир-бирларига ҳампо бўлганча гоҳ бу ҳовлидан унисига, гоҳ у ҳовлидан бунисига тухум қўяётгандек ҳовликқан қоқолошда ўтиб, ҳашарчиларнинг чой-нони, обу овқати тадориғини кўришаётган бўлишса-да, кўча лозимондалигига асраб қўйган қўйлақларини кийиб олишганди. Ўқтин-ўқтин, бир-бирларига, кўшни дегани шунақа вақтларда керак бўлади-да, шунақа вақтларда билинади-да, деган оқилона ҳикматларни эслатиб ҳам қўйишарди. Улар тушгача қатикли угра ва патнисларда болалар олиб чиқадиған чой-нонларга улгуриб туришса бас, тушлик пайти ҳашарчиларга уйларида товоқ-товоқ овқатлар келаверади – паловдан тортиб шовлагача, қатламадан тортиб чалпақкача, мантидан тортиб сомсагача, варақидан тортиб сутчалпагу қаймоқчалпақкача – ким нима топса шу: гўштли, картишкали, ковокли, сутли, қаймокли. Неча замонлардан буён на кўпайиб, на озаядиган хумликлар ёнига ҳаш-паш дегунча яна икки хонадон қўшилиб қолаётгани аёлларни хушнуд қилса, эркаклар ўзларига ҳеч қанақа яқинлик жойлари бўлмаган қандайдир бегоналарнинг бу ерда пайдо бўлганини ҳали-ҳануз ҳазм этишолмаганди. Уларнинг фикрича, қайлардадир яна ўзларига ўхшаган хумликлар бормиш, уларнинг ҳам худди шундай Хум деган тепаликлари бормиш, ўшалар билан булар яқинмиш, қолган бани башарнинг минг йилда ҳам уларга қони қўшилмасмиш. Шундай бўлса-да, хирмончи Тўхликой, Наби муаллим, Раҳим индамас, Вали қассоб бу ишларга раиснинг ўзи бош қўшганиданми, уялганликлариданми анчадан буён бўш туриб, энди Беркинбойники бўлиб қолган ҳовли ёнидаги очиқ жойда тикланаётган иморат ҳашарига зўрма-зўракилик билан чиқишган, хоҳлар-хоҳламас қўл учида ишлаётганликлари билиниб турарди. Ҳатто, айримлар, Вали қассобники тутиб қолиб, «Ўтлоқларинг, қирларинг...» ашуласини бошлаб юбормасайди, деган хавотирни ҳам кўнгилларидан ўтказаетган эди. Агар у шу ашуласини бошласа, кейин албатта, сўкишга айланади, сўкишга айландими тамом, қўлига пичоғини олишдан тоймайди. Ана-а унда Худо урди.

Хум тепалигида катта-ю кичик йиғилган ҳашарчилар шу қадар ғайрат билан ишга ёпишган эдиларки, уларни кўриб анча-мунча одамнинг капалаги учиб кетарди. Барчани ҳайратга соладиган қадимий деворлар остида устма-уст тахланган жасадлар мактанчоқ авлодларнинг ҳаёлига келмай, ҳароми бир қаснинг неча минг йил аввал ўтган фирави этагини тутиб олиб, шу менинг бобом, дея айюҳаннос солишидан ғалатирок иддаони топиб бўлмайди. Ҳамма вақт шундай бўлган. Ҳеч қайси фирави ёхуд фиравиноманд кимса енг шимариб лойга қўл урмаган. Барча яратувчилик халққа хос. Бургутдек серғайрат, ҷумолидай серҳаракат халқ ўзининг умумий номи остида тасодифий одамларни Худо даражасига чиқариб қўяди. У шуниси билан емирувчи ва аблаҳ эканлигини ҳаёлига ҳам келтирмайди. У қўлидан келмайдиган иш йўқ эканлигига ишонади. Дарҳақиқат, шундай. Тепаликнинг орқа томонида қиялаб чиқиладиган йўлдан эшак араваларга ортилган мешлар билан пастдан сув ташилар, аравани эшак тортгани билан тепага чиқаётганида ортидан уч-тўрт кишилашиб итариб боришар; олиб чиққан сувларини лойхандаққа тўкишиб, ҳаш-паш дегунча соғ тупроқдан сақичдай ёпишадиган лой тайёрлаб ташлашар, «Ҳа, бўл-ҳа, бўл!» қилишиб уни замбилларга солиб иморат девори ёнига ағдариб келишар; ўша эшак арава йўлидан қаерлардандир чорқирра еркесак ортган самосвал аридай ғинғиллаганича чиқиб кела бошлар, униям бир зумда бўшатиб олишар; ҳў-ўв дала томондан сомон тўла қоп-қанор остида ўзлари кўринмаган беш нафар азамат миттилар силжиб келишар, етиб келиб қоп-қанор остидан бир силкиниб чиқиб олишгач, мана-а сомондан ҳам қутулдик дегандай гердаиб қўйишар, бир коса яхна чой симириб, бошқа ишларга уннаб кетишар; пастдаги йўлнинг нариги томонида яна аллакимлар яна алланималарни шу томонга елкаларида кўтариб келишаётганини кўриш мумкин бўлар эди. Уларнинг бу ғайрати-шиддати-гирмашиши олдида на ҳашароту, на жонзоту жонивору ва ҳаттоки, на одамзот ип эшолмайдигандек кўринарди.

Қуёш тиккага келганда ҳам иш авжи асло сусаймаганди. Мисдай кизиган ҳавони Мутал жарчининг тушликка чорловчи ўқдек овози жаранглатиб юбормаганда ҳеч ким орқа-олдига қараб қўйишга ҳам фурсат тополмаётгандек эди. Мутал жарчининг овозини эшитишгани заҳотиёқ мурвати аввалдан шунга мослаб бураб қўйилгандек дарҳол тўхташди: ҳамма нарса жой-жойида қолди. Гувала-кесак ташиганлар кафтларини бир-бирига уриб қоққанча этакларига арта-арта, лой ишларини қилганлар эса қўлларини ювишиб, тушлик тортиладиган Беркинбойнинг ҳовлисига ўтаверишди. Бир зумда жийда ва қоратол остидаги соя жойлар тала-тала бўлиб кетди, давра-давра бўлиб ўтириб олишди. Офтоб тиги остида қолганлар эса соядагиларга кўз остиларидан қарай-қарай, овқатни тезроқ еб олиш ҳаракатига тушишди. Тўғри келган дастурхон очилаверди. Қатламани яхши кўрганларга палов, паловни яхши кўрганларга қатламаям тушиб қолаверди. Шундаям аталган жойига жўнатаверишди.

Шунақа вазиятда ҳамма меҳрибон. Наби муаллимнинг Юнус отага ёзғиришлари ҳам беҳуда бўлиб чиққандек эди. Рост-да, ахир ўшанда, Юнус ота боғига сув ҳайдаб борган кезде Наби муаллим нималар деган эди?! «Ҳамма ишни сиз бошлаган экансиз-да, айтдим-а, бу одам қанақа қилиб бу ёқларга келиб қолди-ю, қанақа қилиб ҳэ йўқ, бэ йўқ бизнинг ота-боболаримиз замонидан буён биров кириб жойлашишни ҳаёлига ҳам келтирмаган кимсасиз ҳовли-жойимизга эга чиқиб қолди, деб, ҳамма гап бу ёқда экан-да!» деганича осмондан келувди. Шунга айтадилар-да, шопша,

шошган киз эрга ёлчимас, деб. Ўзининг ўшандаги гаплари эсига тушса, Наби муаллим энди уялиб ўтиргандир?! Ҳозирги замонда ҳаммагаям ишониб бўлмайди, мана энди бўм-бўш турган ховли-жойимизга ўроқда йўқ, машоқда йўқ – эга чикиб турибди, деб донолигини пеш қилувди. Эндиям Юнус отага дуч келиб қолса нима дер экан? Майли, Юнус ота унинг юзига адашганини солмайди, ахир кимлар адашмайди, мана куни кеча эл бошида турган кап-катта одам қанақадир айб иш қилган эканми, дарҳол ўзининг айбини аввалгисига тўнқаиб қўя қолибди – ҳолбуки, буни одам қилган ҳам, йўқ жойдан чиқариб қўтарган ҳам ўша аввалгиси экан – мени сеҳрлаб-жодулаб қўйган эди, шу сабабли кўзим кўр бўлиб унинг етовидан чиқолмай шунақа-шунақа қилиб қўйдим, дебди. Э, ўл-қўй-да! Шунақаям бўладими? Тўғри, сеҳр-жоду ёмон, бу жин-ажиналарнинг иши. Шунинг учун узокданоқ жинтўполон қўзғалганини кўрдингми, дарҳол қочиб қол, дейишади; унинг ичида қолдингми, расвойи жаҳон бўласан, мени жин урди, сеҳр-жодуга учрадим дебон ўзингни минг муқомга солганинг билан фойдаси йўқ, қайтанга ўзинг балойи бадга гирифтор бўлиб, жин уриб кетганини ҳам пайкамай қоласан. Яхшиси, одамзотнинг ишига уларнинг аралашмагани, уларни аралаштирмаган маъқул – аралашдими, тамом, қай бири одаму қай бири жин, кими жодугару кими тўғри, кими сеҳргару кими ростгўй, кими ҳақу кими ноҳақ, ёлғон қайда, ҳақиқат қайда, риёми-адолат, эл кўзида қанақа-ю панада қанақа – билиб бўлмай қолади, кўзни парда босади бир сўз билан айтганда, тилга тушов тушади бир сўз билан айтганда, кўп аралаш-қуралаш ишлар бўлаверади бир сўз билан айтганда. Мана, сабр қилса бўлар экан-ку, Юнус отанинг, буям бир яхшиликқадир, деган гапига Наби муаллим диконглаб-жириллаб кетувди; энди бўлса, тепаликда ўтирадиган аёллар сони яна биттага ошганидан ҳаммалари мамнун эмиш. Беш хонадон тўрт хўжалик бўлганидан кўра беш хўжалик бўлгани афзаллиги ҳам билиниб қолипти. Мана энди яна бири қўшиляпти, шунақа қилиб кенгайди-да.

Эрталабдан келиб ҳорма-бор бўл қилишгандан сўнг уташанлик қариялар одатдагидек қаерга қирамиз экан дегандек бир-бирларига қарашган эди, уларни дарҳол Беркинбойнинг уйига бошлашди. Улар ўз вақтида ҳашардаям, мардикорчиликдаям, урушдаям қилар ишларини қилиб қўйишган – энди ҳурмат-иззатларини билиб, бошқаларнинг дуойи жонларини қилиб ўтиришади. Албатта, маърака-маросимларда, манавинақа ҳашарларда қуп-қуруқ дуойи жон қилиб ўтириш кимга ҳам ёқарди, улар учун алоҳида ажратилган хонада аввалдан ноз-неъматларга тўла дастурхон ёзиб қўйилади. Ҳозир уларни Беркинбойникига бошлашганининг сабаби, Ёшиузоқнинг ўзи ҳам вақтинча уникида қўним топганида эди. Майли, кейинчалик тинчиб кетса, ўзи алоҳида чақирар. Мирза бобо (тайинли касби бўлмаган), Султон ота (бир умр жувозкашлик қилган), Неъмат девкор (бировларнинг эшигида пахсакашлик қилиб юрган), Тилла бобо (тилидан бол томадиган, аммо бировга яхшиликни раво кўрмайдиган соқолсиз кекса), Пиримқул ота (аскарликни тугатиб келаётганда уруш бошланиб, шу билан ўша ёқларда қолиб кетган, Берлингача бориб фашистларни ер тишлатган бўлса-да, ҳамон «фашистдан баттарсан» деб теварак-атрофга ғазабини сочиб юришдан ўзини тиёлмаган қария), Юнус ота (почтачи), мулла Шайдулла (даврадагиларга қараганда анча ёш бўлса-да, иягидаги сийрак соқоли ва узун тўн кийиши ҳурматидан уларга қўшилиб юрар, уни ҳамиша тўрга ўтқазишгани билан гапига кўпам қулоқ солаверишмасди), Туроб чавандоз (ийгитлик чоғларида давангирдек бўлиб, улоқ-кўпкариларда

кўпчиликнинг ўтакасини ёриб юрган бўлса-да, хамиша бировларнинг отини чошиб, ўзида улоқчи от нари турсин, кирчанги ёби ҳам бўлмаганидан қариганида яёв қолган қария), Эргаш полковник (бир умр аскарлик хизматидан қочиб юрган бобо) ва яна пойгаҳда чўккалаган, ёш бўлиб ёшмас, қари бўлиб қаримас дардисарлар чой ичиб, Хум ҳам бинойидек жой эканлигини, агар сув чиқарилса гуллаб-яшнаб кетишини хомхаёллик билан бир-бирларига тушунтириб, гурунглашиб ўтиришарди. Ҳали ҳашарчилар тушликка чиқмаёқ, товоқдаги ёғли чалпакни косадаги қатикқа булаб, чап кафтини тагига тутиб ўнг қўли билан уни лунжига тикаётган Неъмат девкор:

— Ҳозиргиларнинг овқат ейиши овқат ейишми, мана бизнинг ёшлитимизда одамларнинг гавдасиям, ишиям, овқат ейишيام йирик-йирик эди, — деди чап кафтига томган қатикни бир парча кизилпушти латта билан артиб олаётгандек теварак-атрофи мошғуруч туклар чангалзори-ла қуршалган оғзидан чиққан тили билан яларкан. — Бизнинг раҳматли тоғамиз ҳам бўйи икки метрдан баланд одам эдилар. Пахса ураётганларида икки томонларида икки йигит лой узатиб улгуролмасди, бизга ўхшаганлар икки қўлда базўр ушлаб кўтариб оладиган белда узатилган лойни бир қўллари билан олманими-нокними илиб олаётгандек илиб олиб, шап-шап деворга босиб кетаверардилар.

— Ҳа-а энди, унақа одамлар бир келади-ю, бир кетади-да, — дарахт шохидagi орангутандек кифтини эгиб ўтирган Мирзо бобо соғ кўзини теварак-атрофга йириб тикаркан, хирқирок товушда гап кўшди. — Ейиш керак бўлса ейишган, ишлаш керак бўлса ишлашган.

Неъмат девкор эса, эр йигит тоғага тортади, дастурхон устидаги ноз-неъматларнинг тахтакунжара эмаслиги шукронасини қилганча, гоҳ у товоқдан, гоҳ бунисидан ниманидир олиб лунжига тикар эди.

Ташқарида ҳам тушлик тадбири тугаб, ҳашарчилар ўринларидан туришиб, ўзлари тиклаган уй ва ошхонанинг ичи-ташиниям хомсувоқдан чиқаришаётгани бу уйда ўтирганларнинг парвойига ҳам келмас, улар хоҳлаганча ўтириб, кунни кеч қилишса ҳам ўзлари билишар эди. Уларга биров бир нима дея олмасди, Уташаннинг обрўли одамлари эди. Ташқаридаги ҳашарчилар эса тўпланишиб, бир-бирларига гал бермай қолган иш-юмушлар хусусида ўз мулоҳазаларини билдиришарди. «Қолган ишларни энди уста қилсаям бўларди». «Бу киши устани қаердан топадилар?». «Бироз чиқим қилиш керак». «Кўйсанг-чи бу гапни, уят бўлади». «Биров эшитмасин». «Ёғочларимиз етармикан?». «Етмаса, иложини топиш керак». «Молхонамда ўн йилдан буён битта тўсин бекор ётибди». «Менда вассалик кўп эди-ю, аттанг, хотин қишда ўчоққа тикиб юборибди». «Тентак». «Ўтин қолмагач, нияям дейсан?». «Ёқилганини айтма, нақдидан гапир». «Нақди сўри қиламан деб олиб кўйган тахталарим бор». «Сўрига бало борми, ерда ўтираверасан-да, шунча вақтдан бери сўрисиз ўтган кунинг энди ўтмайдими?».

Энди ҳашарчилар орасидан усталар ҳам чиқиб қолишди. Устачилик асбоб-аслаҳаларини уйларига бориб олиб келишлари кераклигини эслатишиб:

— Бу ёғини тахт қилаверинглар, у ёғига ишларингиз бўлмасин, — деб катта кетишди.

Шунақа қилиб, ҳашарчилар тарқамай, тиклаган деворларини ҳаш-паш дегунча бўлмай сомонсувоқдан ҳам чиқаришди ва кейин катта ишни дўндирганликларига ишончлари қомил ҳолда уй-уйларига таркашди.

Ёшиюзокнинг эртага, деганига Беркинбой кўнмай, энди бориб раисга бугунги

ишлар ҳақида ўзингиз айтинг, иккаламиз билла-билла борсак ҳам бўлади-ю, аммо ҳар хил нигоҳларга ташланиб гап-сўзни кўпайтириб нима қиламиз, мен сал ўтиб йўлга тушаман, йўқлаб қолса (йўқлаши шубҳасиз!) ана унда биргалашиб ишни пиштамиз, деб жўяли маслаҳат берган бўлди.

Қуёш уфққа ётар чоғида Беркинбой ўргатиб-тушунтириб қўйган йўл билан Ёшиузоқ хўжалик идораси томон кетди. У нималарнидир ҳаёл қилганича бораркан, шу ҳолида узоқдан кузатган кишининг раҳмини кўзгаши ҳам ҳеч гап эмасди. Ёлғизлик ва кимсасизлик инсонни емириб борувчи энг шўр қисмат. Ҳаёт қувончлари, шодликлари унинг учун бегона. У доимо ғам-ғусса, изтироб оғушида. Ўз туғилиб ўсган юртидан қурғоқчилик туфайли ажраб қолган, адашган ит каби ёлғиз ўзи сўппайиб кетаётган бу боёқишнинг бошидан қандай савдолар ўтганини ким билибди, ахир. Аммо «боёқиш»ни узоқдан кузатган раҳмдил ва мушфик, меҳрибон ва ғамгусор сал ёвқроқ келгандайди, унинг лабларида ўқтин-ўқтин истехзоли табассум сирғалаётганига, тубсиз шодумонлик кўзларидан тийиксизлик билан тошиб чиқаётганига гувоҳ бўлиши мумкин эди.

У хузурига бораётган Ғулом Шариф эса аксинча, тун ярмидан оққанда туйқусдан бош кўтариб қоладиган таҳлика-хавотирлар, уйқусизлик гирдобиди ўзига-ўзи таскин-тасалли излар, топганларини овоз чиказганча ўзига-ўзи минғирлай бошларди: шағал тўшалган йўл, таъмирланган клуб, мактаб учун ҳовуз, магазин – раислиги даврида э-ҳе халқ учун нималар қилмади, арзимас бир баҳона билан наҳотки ҳаммаси чиппакка чиқиб кетаверса?! Эҳтимол мантиқан олиб қараганда унинг ўйлаётганлари тўғридир; эҳтимол кўпчиликнинг хулосаси ҳам шунақадир – дарвоқе, бу ҳақда унинг ўзигаям жуда кўп айтишган, раис бова шунақа-шунақа хайрли ишларингиз эвазига ҳали кўп олқишлар оласиз дейишган, ҳаттоки район газетасида бу борада катта мақола эълон қилинган – аммо тун ярмидан оққанда ўз ботинининг қайсидир энг теран ва энг зулматга йўғрилган кунжагида аллақим бош кўтариб қолар, бош кўтаргани етмагандай бир ҳамладаёқ яширин пучмоқларни кунпаякун қилиб ташлаганича рўпарасидан чиқиб, унинг таҳлика-хавотири қаршисида бунёдкорлик фаолияти арзимас нарсаси, сариқ чақалик фойда келтирмайдиган ҳол эканлигини рад этиб бўлмас мантиғи билан асослаб берарди. Шу сабабли, тунги қўрқоқ ойпарастлигини кундузги салобатли Будённий сингари кўриниши билан хаспўшламоқчи бўлса-да, бу сохта қахрамон вужудини хорғинлик бедазорда яйраган зарпечакдек чулғаб олар эди. Ҳозир ҳам бировдан муччи олаётгандек лабларини тез-тез олдинга чўзиб қувача қилганича креслода чап томонга қайлардадир ҳамон оғиб бораётган иншоот каби оғар экан, боши чап елкасига «шилк» этиб тушар ва шунда чўчиб кетиб яна уни кўтариб оларди, сергакликни маълум лаҳзаларда бўлса-да, ҳокимият каби қўлдан чиқармай маҳкам чангаламоққа беҳуда уринарди. Аммо кўп ўтмай тунги беҳаловатлик яна ўз ишини қиларди.

Ёшиузоқ йўлда кетаркан, танимаган-билмаган, ҳаётида бирон марта ҳам кўрмаган одамларнинг жон-жаҳди билан ишга киришиб, унинг учун бу қадар жонбозлик кўрсатишгани боисини биллолмай, бунга ақли етмай борарди. Беркинбой айтмоқчи, майли раиснинг кўрсатмаси билан шунақа бўлган бўлсин, аммо бунақада инсон зоти қўл учиди, ўзини ишлаётгандек кўрсатиб, ичида ҳукмпармоликдан нафратланиб, фалон-пистонимни ебсан, энди сен қолувдингми бошимизга чиқиб олмаган, деб кетаверишарди-ку. Шунисига хайрон бўлиб, шунисига ақли етмай

бораётган Ёшиузоқнинг назарида уташанликлар ва хумликларнинг барчаси уникига ёприлиб келишгандек туюлган эса-да, Икром чўлок, Одил кудукчи, Султон тандирчи, Тўйчи подачи, Йўлдош ямоқчи, Зокир аравакаш, Умар отбоқар, Рўзвой молбоқар, эгизаклар Ҳасан ва Ҳусан, яна алоҳида Ҳасанча, кал Азим, Маматкул сўфи, Ғовсиддин, ўзи ўлиб кетган бўлсаям Очилов раиснинг тирик юрган зурриёдлари ҳашар ҳақида эшитган бўлишсаям, ўзларини эшитмасликка олишган, уят бўлади юринг, деганларга уятингни тикиб қўй, деб кўпол гапиришган эди. Фақат Қиммат кампирнинг ўртанча ўғли Боқижонгина аввалги Андарвашт – ҳозирги Заҳматободдаги магазиннинг сотувчиси бўлгани учун, одатдагидек ўзининг машинасида тонгсахарданоқ ишга жўнаб кетган, ундан гина қилишнинг ўрни йўқ эди.

Ёшиузоқ ўша, Мазбут санки бир мушукка тош отиб қўлининг кичигини қолдирмоқчи бўлган, остида тил тагига носвой отволган бекорчиўжа бангивойлар йиғилиб ўтиришадиган магазинга якин чинорга узокдан кўзи тушиб, бир зум ўйланиб қолди. Магазин ҳалиям кулфлоглик, аммо чинор остида одам тўла, уларнинг айримлари тўда-тўдалашиб тик туришар, бошқалари қачонлардир йикилиб ичини қурт еб битирган терак ғўласи устида қатор тизилишган, тўда-тўдалар ва ғўлага сизмай қолганлари кўпқаридаги четтир отлар каби чет-четда хомушона сўппайишган эди. Уларнинг аксарияти бугунги ҳашарда жонбозлик кўрсатиб қайтишган, синч ва устунлар орасига гувала ҳамда еркесак қалаб чиқаётганда уларнинг орасига лойни қалин қўйиш керакми ёки юпками деган азалий мавзу устида бош котиришиб, ҳамон шунинг муаммосини ечолмай туришарди.

– Шунча гувалани қаердан олишгани мени ҳайрон қолдирди, – дерди икки ёноғи-ю кўзлари ич-ичига, ботиб, «пуф» деса учиб кетгудек озиб-тўзиб кетганидан «полвон» лақабини олмиш Шокир деган ўттиз беш-қирқ ёшлардаги бир мардак. – Ахир Хумда уларнинг гувала қўйишгани-ю еркесак учун лой қоришганини биров кўрмаган-ку?!

– Сиз кўрмаган бўлсангиз, бошқалар кўрган полвон, – ғўланинг ўтиришга қулайроқ ўнг томонини ўзининг ҳамишаги жойига айлантириб олган, агар бировнинг ўтиргани устига келиб қолса биров туриб кетадиган, биров туриб кетмаса, «тур ўрнингдан» деб бировни турғазиб юбориб кейин ўзи ўтирадиган Икром чўлок Шокир полвонга, нима киласиз ўзингизга тааллуқли бўлмаган бекорчи гапларни кўзгаб, дегандек кинояли тарзда қаради. – Уй тикландими, девор урилдими, хомсувоқдан чиқдими – тамом, уни кайдан олди, буни нима қилди, деб сўраб ўтирадимиз одам.

Икром чўлок Уташаннинг мардона эркакларидан бўлиб, кўпол кўрингани билан оғзидан бол томгудек бўлиб каттадан-кичикни сизлаб гапирар, бошқаларнинг даъват-ғояларига ҳеч қачон кулоқ осишни истамаса-да, эътиқоди бўйича, сиз ҳам сен ҳам бир оғздан чиқади, шунақа экан, сен эмасу сиз дея қол, падарига лангъат сиздан нима кетди, укажон, кейин ўлиб кетмайдими, дегувчилар мазҳабидан эди.

Ёшиузоқ узокданок ўзи ҳақида гап кетаётганини пайкагандек, уларнинг кўзига ташланмаслик учун ўзини дарҳол чап томондаги тор кўчага уриб, шу халтакўча бўлмай бирон жойдан чиқадиغان бўлса йўлни кейин топиб оламан, деган ҳаёлда кетаётганида қаршисидан бошида саросималик елвизаклари изғиётгани олма-кесак тераётгандек кўзларидан билиниб турган, эғнидаги кенг-ковул қўйлаги унгиганидан асл ранги ва сифати қанақалиги билинмай кетган, бошидан сирғалиб

тушиб кетаётган рўмолини тўғрилаганча ёши бир ерга бориб колган кампир чиқиб қолди. Бу ўша – Бокижоннинг онаси Қиммат кампир бўлиб, Ойтош бувиникига йўл олган эди. Унинг Ойтош бувиникига йўл олгани ҳам бежиз бўлмай, ўзига хос сабаблари бор эди.

Ўша кунни Норвиш бувиникидан кампирлар уй-уйларига тарқалишаркан, бўлиб ўтган ҳодисалар ҳақида бировга лом-мим демасликлари ҳақида келишиб олгандилар. Ўғил(ой) бахшининг, «Бошимнинг оғриғи қолган бўлса-да, юрагимнинг санчишига чидаб бўлмаяпти», дегани кўпчиликнинг дилини хиралаштириб юборганига қарамай, бало-қазодан эсон-омон қутулганларига барчаси шукр қиларди. Биров дераза ва тоқчаларга тутилган матоларнинг ҳилпираган товушини, бошқаси Ўғил(ой) бахшининг қаршисида турган косадаги сув чайқалиб чиқарган ғалати шовуллашларни эшитганини айтиб турган маҳалда, Қиммат кампир ташқарида ёзилиб келмоқчи бўлгандек бир қиёфада ўрнида турди-ю, хонадан секингина суғурилиб чиқиб, кетиб юборган эди. Унинг бундай қилмаслигининг ҳам сира иложи йўқ, негаки, кун хуфтондан оға бошлаган, теварак-атроф тобора говжумлашиб бормоқда эди. Кейин қолаверса, аригандай кўринган бу бало-қазо яна тагин қайта бошидан бошланиб қолса, анави Ҳилол бибиға бирон нима бўладиган бўлса – бунақа нарсаларга исбот этиб ўтиришдан кўра мушкул юмуш йўқ. Кейинчалик бўлса-да, ҳа-а, сиз ҳам ўша ерда экансиз-а, деганга ўхшаш гапларга Қиммат кампирда тоби тоқат қайда? Узун гапнинг қисқаси, калта ип бойловга етмас – хуллас, у ташқарига чиқди-ю, ортига бир қараб кўйиб, жўнаб қолди. Аммо кейин бу қилиғидан ўзи пушаймон қила бошлади. Кўча-кўйда кулоқ оссаям, кампирлар қасамига содиқ қолганиданми, унинг кетиб юборганини пайқаб қолишганиданми – бирон-бир жўяли гапни билиб олишга муяссар бўлмади. Момоулоқчи кампирлар даврасида у Ойтош бувини ўзига яқин олиб юрар, дугонасининг якка-ю ёлғиз қизи аввалги Андарвашт – ҳозирги Захматободга тушиб, ёшгина ўлиб кетгани-ю унинг ўғли ўша жойда ишлаши бу боғлиқликни қандайдир мустаҳкамлаб тургандек бўлар эди. Келиб-келиб, шу бугун куннинг кечида унинг ғайрати кўзиб қолди ва орқа-олдига қарамай, ҳатто борадиган жойига қуруқ бориб бўлмаслигини, ҳеч бўлмаса иккита нон қўлтиқлаб олиши кераклигини ҳам унутганча йўлга тушди. У Ойтош буvidан ичини қиздирган нарсалар ҳақида сўраб олмоқчи, беҳуда гумон-иштибоҳлари агар беҳуда бўлиб чиқса, уларни унутмоқчи, беҳуда бўлиб чикмаса, бирон-бир чорасини топиб улардан халос бўлмоқчи, ўзини нурдан яралган фаришта эканлигини исботламоқчи эди. У ҳам ўз уйдан чиққандан буён бошқа бировга эмас, Ёшиузокқа дуч келганидан, уни танимаганидан, унинг унчалик ёқимли бўлмаган турк-тароватидан чўчиб тушгандек бўлди ва бошидан сирғалиб тушиб кетаётган рўмоли билан тезгина юзини ёпиб, қадамини андак чапга буриб, унинг ёнидан ғизиллаганча ўтиб кетди ва ичида, бу тасқара ким бўлди экан, деб ўйлади-ю, дарҳол унутди, негаки унинг бугун фикри зикрини Ойтош буви банд этган эди.

Қиммат кампир ўнг томонга бурилиб эски мачит ёқдан, ўша машҳур ховуз суви оқадиган ариқ ёқалаб пича юргач, кўприкчадан Ойтош буви кўчасига ўтиб олишни мўлжаллади. Чап томондан борсаям бўлади-ю, ит кўп – ҳар дарвоза ортида бирталай машшоқ созанда-ю хонандалари билан йўл пойлагандек ақиллаб-вакиллашни бошлашади, ташқарига чиқиб олганлари болдирга жағ уришдан ҳам тойишмайди газандалар.

Тинчгина борай деган хаёлда эски мачит ёқдан йўл солган Қиммат кампир

кўприкчадан ўтаётганда, энди ўтиб ҳам бўлганида қаршисидан пешонасида ғўддайган матоҳи ғуррами-шоҳми эканлигини билиб бўлмайдиган эчкидан каттароқ, қандайдир махлуқ бўлиб махлуққа ўхшамаган махлуқнинг осмондан тушгандек тўсатдан чикиб қолишини аввалроқ билганида, ҳар қандай итга салом бериб ўтган бўларди. Қаёқдандир сакраб чикиб орқа оёқларида катта мажлисда ўрнидан тураётгандек эгилганча тик турган қандайдир махлуқ бўлиб махлуққа ўхшамаган бу махлуқ олдинги туёқларини қарсакка шайлаётгандек икки ёққа ёйганича, чакчайган кўзларини кампирга тикка қадаб, унинг ўтакасини ёриб юбораёзди. Буям майли-я, унинг бабалаб бааалаган овози асло қўштуёқли жониворниқига ўхшамай, бешпанжа жонзот бегона бир забонни ҳафтияк қилаётгандек туюлди.

— Додосиман додоси! — Қиммат кампир унинг мавҳум-ноаниқ валдирашлари орасидан ўзига маълумдай туюлган сўзларни ажратиб олди. — Аммасими-холасими бўлар эди...

Қиммат кампир, шубҳасиз, ҳеч вақони англамади. Аммо ҳозир у бунини ўйлашга ҳоли-мадори келмай, ўзи ҳам кутмаган ҳолда шу қадар шаталоқ уриб қочдики, эчкидай сакраб-сакраб кетаётганида ортидан янграган:

— Тикилиб ўлгурлар, додосиман додоси! — деган сўзлар қулоғи ёнидан ўтиб кетолмай, ортидан қувиб етди.

Бунақа ваҳимали шароитда на дугонаси Ойтош бувиникига, на ортга қайтиб ўз уйигача етиб боришга кўзи етмаган Қиммат кампирнинг танг вазиятда мияси туйқусдан ҳаракатга кириб шитоб ишлай кетди. Икки-уч ҳатлашдаёқ кириб бориши мумкин бўлган ўртанча ўғлининг ҳовлиси хаёлига келиб қолди. У шундай қилади! Ҳа, у шунақа қилади! Ўғли уйда бўлса ҳар қандай махлуқ-пахлуқни назар-писанд қилмайди! Икки ёққа ёйилган олдинги туёқларини бир-бирига уриштириб, ортидан қарсагини чалиб қолаверади! Қиммат кампирнинг кўркуви бирданига қайгадир маҳв бўлди-ю, унинг ўрнини қандайдир шавқ тўла шижоат эгаллади — қалби тўлқинланиб кетди. Во-ой, жувонмарг-ей, кимсан ўзинг, турқинга қараб бўлмайдими-ю, яна додоси эмиш! Сасимай ўл!

Қиммат кампирнинг юраги шу қадар ботирлашиб кетдики, ҳаттоки ортига ўтирилиб унга қарагиси, пешвоз чиққиси, олишиб қувиб юборгиси келиб қолди. Аммо ҳозиргина ўтакаси ёрилгудек бўлгани хаёлидан кечиб, йўлидан қолгиси келмади. Кўркувидан асар ҳам қолмагандай туюлган бўлса-да, негадир ҳамон юраги гурс-гурс урганча, ўртанча ўғлининг ҳовлисига эчкидай сакраб етди. Ҳовли эшиги очиклигини кўриб, хайрият, деб юборганини ўзи ҳам пайқамай қолди, ортидан биров қувиб келаётгандек жонҳолатда ўзини ичкари олди.

Қиммат кампирни кир-адирларда изиллатган — ҳа-ай ҳозиргина шу ёқдан бир бола ўтмадими, ҳа-ай Бокижонимни кўрмадиларингми, деганича югуртиргани югуртирган эди мана ҳозир девдай бўлиб кетган бу ўртанча ўғил. Қиммат кампирга ўғлининг дўкончилиги, усти бут, қорни тўқ юриши маъқул-у, ўша касофат жой — аввалги Андарвашт — ҳозирги Заҳматободда ишлаши, ўша ерга бориб-келиши ёқмайди. Бунинг сабаблари борасида шунақа гап-сўзлар, юримсак миш-мишлар, ивир-сивирлар чикиб келадики, уларнинг қаршисида жингўполону қудуқлардан олов отилиши ҳам ҳеч нарса бўлмай қолади. Аммо булар бошқа, талабгор чикиб қалам ҳақини тўласа кейинги гал ҳикоя қилинадиган ёхуд ўша бир нишона бериб ер тагига уриб кетган ермойи қони сингари умуман айтилмай қоладиган хангомалар бўлгани учун кўпам тўхталиб ўтирмаймиз (ёзувчи-қаламқашлик самарасиз ва

кераксиз юмуш, ривоятлар ғордаги суҳбатдошларнинг асрий уйкуларида кўражак тушларидан бўлак нарса эмас, дея кўзларидан иблисона ўт чакнатиб, лаблари четида истехзоли табассум ўйнатган, шу тарика ўзларини гўёки жиддий ва ғоят муҳим юмуш билан банд кўрсатган махлуклар нечун сармаст чайқалажаклар, бошлари кўкка етгудай тантанаворлашарлар, шунақамикан, теша тегмаган хангомалар ўша фаҳмсиз-фаросатсизларнинг қўланса оғзида сақичдек чайналиб туфлаб ташланадиган тупукка айланажакмикан – эй фалак, сен кўргувчи ва билгувчидирсан!).

Узун гапнинг қисқаси, калта ип бойловга етмас – Қиммат кампир очик эшикдан ичкари ҳатлаганида, ҳамиша осойишта бу ҳовлида айна шу чоғда негадир бемаҳал жанжал кўпган, ерсупанинг бу четида ўғли Бокижон, у четида келини – бир-бирига тумшук қайрашиб, даханаки жанг қилишарди. Бу ҳам дунёдаги аксарият катта-кичик жанглاردан фарқ қилмаган ҳолда, кечаги воқеанинг акс садоси, туриб-туриб алам қилган жиҳати эди. Кеча Бокижон ишни тугатиб аввалги Андарвашт – ҳозирги Захматободдан келаётганда бошидан ўтказиб, ўтақасини ёриб юбораёзган бир ҳодисани ўйлайвериб-ўйлайвериб ахийри жинни бўлиб қолмаслик учун унинг бир учини бугун ишдан қайтиб келганида чиқариб, юрагининг ғашини ёстикдоши билан баҳамжиҳат ёзмокчи бўлган, аммо бу ишда сочи узунлар иштироки ҳамдардининг кўзига дунёни қоронғи кўрсатиб, тушуниш, англаш деган сўзларни эсидан чиқартириб юборган эди. Ўлганнинг устига тепган – айтган гапи учун ўзи балога гирифтор бўлиб қолган Бокижон, хотинга сир айтма, деган қадим мақолни қайта-қайта эшитиб ҳам амал қилмаганидан пушаймон бўлиб турар эди. Ҳалиям, Қиммат кампир тасодифан кириб қолмаганида нималар бўлишини Худо биларди. Хуллас, пешайвон чироғи сунага хира нур таратиб турар, мана шу кирати нурда ғужғон ўйнаган ҳашаротлар қуршовида ярим яланғоч болалар супа бўйлаб зир югурганча дам отаси, дам онаси томон талпинишар, бурунлари оққанча ариллаб йиғлашар, ўз сиёсатларини ўтказмокчи бўлишар – бари бефойда эди.

– Ахир бу ёғини эшитсанг-чи... – ниманидир астойдил тушунтирмокчи бўлаётган Бокижон болалик чоғида кир-адирларда туйқусдан адашиб қолиб, уйини тополмаётгандек бир аҳволда эди. У гапининг давомини айтишга улугурмасиданок, келин ўзига яқинлашаётган бири беш, иккинчиси уч ёшлардаги болаларни нари ҳайдарди.

– Боринглар, боринглар! – дерди у ўзиникига ўхшамаган аллақандай чийиллаган овоз билан. – Сенларни бировдан орттирмаганман, эплаб-сеплаб олсин! – болаларнинг ягона гуноҳи уларни бировдан орттирмаганлигида экандай, аламини улардан оларди.

– Об-бо... Ўзи неғаям сенга гап очдим-а?

– Ҳа-а, нега гап очдингиз? – пешғарлик қиларди келин. – Гап очманг эди!

– Энди бу ёғини ҳам эшитсанг-чи...

– Бунақа гапларни эшитганимдан ўлганим яхши.

– Ўлиб кет-э! – жаҳл билан қўл силтаб, оёғи билан ниманидир тепмокчидай ҳаракат қилди Бокижон.

– Нега мен ўларканман? – дарҳол гапидан тонди келин. – Худо кимларнинг жонини аввал олишини билади...

Қиммат кампирнинг алами келди.

Ўзи ким бўпти, бу оёқяланг? Иккита туғиб қўйдим деб эрни эр ўрнида

кўрмайдиган бўб коптими, нимабало? Ит ҳам туғади, бит ҳам туғади. Дунёда кимирлаган жон борки, бир-бирига илакишса, бир нима бўлади. Аммо шу ишни қилдим деб, тўнғизнинг мегажини ҳам иддао қилмайди – бу нима қилик? Алоҳида ҳўжалик бўлиб ажраб чиққач, эрнинг устига тамоман миниб олибди-ку, алвасти...

Шу ўй-хаёллар Қиммат кампирнинг муҳораба майдонига ўқдек отилиб киришига туртки бўлди. Ердан чиқдими, осмондан тушдими, тўсатдан пайдо бўлиб қолган кампирнинг жин кувгандек кўзлари олайиб туришидан эру хотин қизғин тарзда олиб боришаётган ғалва-ғишаваларини унутишиб, анг-танг бўлиб қолишди. Улар-ку майли, ўз йўлига, ҳар гал Қиммат кампирни кўришганида бувижонимлаб югуриб келишадиган, қаршисига пешвоз чиқишадиган, бир-бирларига гал бермай бўйнига осилиб олишадиган, юз-кўзларидан ўпишадиган, эркаланиб олдида нари кетишмайдиган неваралар ҳам уни энди кўраётгандек тўмтайишиб қолишгани ақл бовар қилмас ҳодиса эди. Жанжал устида асабийлашиб турган бўлишса-да, буни эру хотин ҳам пайқашди, ҳатто бу ҳол уларни туйқусдан ўзларига келтириб, хавотирлантириб қўйгандек ҳам бўлди. Ҳар гал шундай, энг муҳими ёдга тушганда, хом сут симирганлар аллақандай арзимас нарсалар билан машғул эканлигини пайқаб қолади. Болалари туфайли пайдо бўлган хавотир эру хотиннинг бирдек масъул бўлган муштарак ташвишларини ёдларига тушириб, беҳуда жанжалга чек қўйиши мумкин бўлиб турган маҳалда бу ҳол негадир Қиммат кампирни заррача ажаблантирмади, бу ҳақда ўйлаб кўриш ҳатто ҳаёлига ҳам келмади. У нима гап-сўзлигини суриштириб ҳам ўтирмай, мададга етиб келмиш захира куч каби енг шимарганча ўғли томонида туриб астойдил жангга шайланди. Аммо шу чоғ қутилмаганда нимадир содир бўлди... Жисму жонида унинг лойини қорган кулолдан ўзга ҳеч зот билмайдиган, билиши мумкин ҳам бўлмаган нимадир юз берди-ю, тўсатдан бўшашиб, супа четига ўтириб қолди, бу етмагандай уввос тортганча йиғлаб юборди.

– Ҳа-а, мен етимчаман! – дея мушт қилиб туккан икки қўли билан икки тиззасини эзгилаганича ўзи аввал ўйлаб ҳам кўрмаган гапни улиётгандек изҳор эта бошлади. (Ота-онасининг дорилбакога рихлат этиб кетишганига аллақанча замонлар бўлиб, ўзининг ёши ҳам бир жойга бориб қолган кампирнинг томдан тараша тушгандек дабдурустан айтган бу гапи ғалати, ёш боланинг қилиғига ўхшаб кетарди). – Мени бу дунёга ёлғиз ташлаб кетишмаганида бунақа азоб-уқубатларни кўрмаган, ҳар хил гапларни эшитиб ўтирмаган бўлардим. Илоё, ман ўлиб, мансиз қолинглар, мансизликда ниятларингга етинглар...

Чамаси, Қиммат кампир беҳуда етимлигидан сўз очиб, бунақа гапларни гапирмаган эди, кўриб-билган ҳол-аҳволи шуни тақозо этган эканми, унинг Боқижони хотинига қандайдир ноиложлик билан чорасиз қаради. Бу қарашдан келин вазиятнинг танглигини дарҳол пайқади; ҳужум чоғи асқотишини ҳисобга олиб ичида пишитиб турган сўзлар билан ҳозирги ҳолатни таққослади, тарозига солди, фойда-ю зарарлари ҳақида тезгина ҳисоб-китоб қилиб чиқди; ҳаттоки узатилаётган чоғи уни дарвоза озғигача қузатиб чиққан марҳум отасининг фотиҳа бераётиб: «Қизим борган ерингда тошдек қот, эрингни юзига тик карама, гап қайтарма, ҳурмат-иззатини жойига қўй», деган насиҳатларини ҳам эслаб қолиб, юзи дувва қизаргандек бўлди. Отасининг унга қартайган-қалтироқ овозда васиятдай айтган сўзларида аллақандай армон, узундан-уzun ҳаётида кўрмаган рўшнолик орзуси мужассам бўлгани ёдига тушиб, ўзининг марҳум отасига эмас,

отдан тушсаям эгардан тушмас онасига тортиб бораётганини илкис пайкаб, баттар хижолат тортиди. Ҳозиргина бировдан орттирмаганини иддао қилган болаларига ҳам туйқусдан ичи ачиб кетди, уларни қарахт аҳволга солиб қўйганидан, ўзининг хатосини ўзи тузатмокка шайланди.

– Ҳо-ой, қоккан қозикқа ўхшаб нега суррайишиб турибсанлар? – деди уларни ҳам ҳайрон қолдирганича. – Бувижонларингга салом бермайсиларми, қанақа тарбиясиз боласизлар ўзи?

Алоҳа, ака-ука икки боланинг бувижонлари ёнига боришни ҳам, бормасликни ҳам билмай саросималаниб туришлари бежиз бўлмай, энди-энди эсларини таний бошлашгани учун ўзларининг ҳаракатлари жанжал гулхани устига мой сепиб юборишидан ҳадиксирашаётгани боисидан эди. Энди ўз оналари оғзидан яхши гап, боз устига тарбия хусусида авлонийёна¹ танбеҳ эшитишганидан сўнг, ҳаяжонлари ичларига сиғмай қолди. Уч ёшни қоралаган кичкинтой бувижони томон чопқилаб кетаётган бўлса, бешга кириб ақлини таниб қолгани онасининг бир думалаб бошка одамга айланиб қолганида бирор сирли ходиса, алдоқчи, найрангли ўйин бор-йўқлигини аниқлаштириб олиб, шунга қараб сўнгра ҳаракат қилмоқчидай ўйланиб турарди. Қиммат кампирнинг етимлиги, чамаси беҳуда ёдига тушмаган, гарчи ёшлик чоғлари уруш йилларига тўғри келган, «дала маликаси»² жонига тегиб, кеч кузакда юз чакирим узокдаги пахта далаларида дилдираб хўрликларни ичга ютган эса-да; инсон зотига оғирлик қиладиган, оғирлик қилган, шунга мўлжалланган, тарих олдидаги масъулик зулми остида эзилиб-мажақланиб, ўз абгорлигини байрамона руҳда қаршилайверганидан ҳолдан тойиб кетган муштипаргина чин дилдан тан олиб эътироф этишича, кейинги кунларда бўлгани каби машаққатли даврни сира бошдан кечирмаган эди. Ким айтди, кимнинг гапига киришди – ўзи ўша куни эрталабдан хато қадам қўйишди, момоулоқ деб подажойга бормаслик керак эди, теварак-атрофда гап-сўзлар, миш-мишлар, ивир-сивирлар шунақаям қўпайиб кетдики, Қиммат кампир иккала қулоғининг шанғиллашини ҳамон босолмай хунибийрон бўлмоқда. Қолган гап-сўзларни, жинтўполонни, Ўғил(ой) бахшининг жин қувганини; бугун эса, энди дугонаси Ойтош бувиникига йўл олиб қўнгил ёзаман деганида йўлда дуч келган қарсақбоз қандайдир махлук бўлиб махлукқа ўхшамаган махлукни айтиб ўтирмаса ҳам бўлади – айтган билан биров ишонмайди, жинни-пинни бўлибди, деб ўйлайди. Хулосаи калом, узун гапнинг қисқаси, калта ил бойловга етмас, Қиммат кампирнинг силласи қуриб, батамом ҳолдан тойган, боз устига Бокижонинг уйида устидан чикиб қолган жанжал-муҳораба эс-хушидан ажратаёзган; туйқусдан бу дунёда ёлғизлиги, ҳеч кими йўқлиги, бундан буён энди бўлмаслиги ёдига тушиб қолган, шунинг таъсирида эллик йил аввал тўқолмаган дардини тўккан, етимлигини эслаган эди; ҳа, ҳа; бу дард эди; анов-мановмас; илинжманд шоир тўкиган, маддоҳ машшоқ қуйлаган вовайломас, ўз қишлоғи кўчасида қайдандир пайдо бўлиб қандайдир махлук бўлиб махлукқа ўхшамаган қарсақбоз махлук қувган, «Танаси энатутга, қўллари ток

¹ Абдулла Авлоний (1878-1934) – маърифатпарвар, журналист, давлат ва жамоат арбоби. «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асарининг муаллифи.

² «Дала маликаси» – маккажўхори, йиғирманчи асрнинг олтмишинчи йилларида Хрушчёвнинг қишлоқ хўжалиги соҳасида олиб борган сиёсати оқибатида асосий эътибор маккажўхориға қаратилган, бу экинни етиштириш давлат сиёсати даражасига кўтарилган эди.

зангига, сочлари пичан тусига, кўзлари ойга айланган»³ боёкиш кампирнинг дарди эди – дарбадар дарвишнинг толёғоч кашкулидан тўкилиб бораётган сўзлар билан намунча ҳамоҳанг бўлмаса унинг оҳанг-нолалари, нолишлари – бугун бозорга ўхшайди, етимлар зор-зор қакшайди!

У кичкинтойнинг кучоқ очганча ўзи томон югуриб келаётганини кўриб, барини унутди. На йўлдаги такатум ваҳималар ва ҳаттоки, на устидан тўсатдан чиқиб қолганидан етимлигини эсига тушириб юборган ўғли ва келинининг жанжал-муҳорабаси унинг ёдида қолди.

– Ке, келақол, – деган сўзларгина унинг ўзиники бўлди.

Ахир миттигина-увоқкина бўлса-да, кўнгилни яйратувчи, кўнгилга қувонч олиб кирувчи бор-да ҳақиқат бу дунёда, ким айтади уни йўқ деб?!

Кичкинтойнинг:

– Буви, бувижон! – деган жарангдор ва қувноқ овози оғир ҳавони тўзитиб-тўзғитиб, ҳовлини яна илгаригидек файзли-фариштали, одам қадам қўйса кўнгли ёришадиган ҳолга келтириб қўйди.

Кичкинтой етиб келиб бувисининг кучоғига ўзини шу қадар шиддат билан отдики, Қиммат кампир ўтирган жойида қалқиб кетиб, йиқилишига бир баҳя қолди. Аммо у буни ўйлаб ҳам ўтирмади.

– Тўхливойимдан айланиб кетай, айланиблар кетай тойчоғимдан, – деганича кичкинтойнинг бет-кўзидан ўпа кетди. Бу чоғда ортда қолганидан бироз хижолат чекаётгандек бўлиб турган каттаси ҳам етиб келиб, у ҳам ўзини бувисининг кучоғига ташлади.

Қиммат кампир икки қўли билан икки неварасини ушлаб турар экан, кўзлари чакнаб, юз тиришлари ёйилиб, ҳатто ёшариб кетгандек бўлди. Шу чоғда ундан бахтиёрроқ, саодатмандроқ одамнинг ўзи йўқ эди дунёда.

– Борларингга шукр, – дерди нукул. – Дардларингни кўрмай ўлсам армоним йўқ.

Танг вазиятнинг юмшаб бораётгани Боқижоннинг димоғини чоғ қилиб юборди. Ҳэ йўқ, бэ йўқ, ҳеч қутилмаган вазиятда энасининг туйқусдан кириб келишининг боисини билганида, у ташқарига чиқиб, қандайдир махлуқ бўлиб махлуққа ўхшамаган қарсақбоз махлуқни қидириб топган, унга раҳмат айтган, очилиб турган туёғи орасига бирнима қистириб қўйган бўларди. Аммо у буни билмади, билиши мумкин ҳам эмасди – чунки, ёшларнинг ўтакасини ёриб юбормай деган мулоҳазадан ташқари ҳар хил юримсак миш-мишлар тарқаб, гап-сўз остига қолиб кетмай деган андиша ҳам Қиммат кампирнинг тилини маҳкам қилишга ундарди.

– Ўлимни тилга олманг, эна, – деб қолди ўғил энди ўрнидан қўзғалаётиб. – Ўтирган жойингизни қаранг, туринг, ичкари кириг, келинингиз гўшт қовурсин.

Келин билинар-билимас чимирилиб қўйди, аммо қайнонаси ҳузурида халиги нохуш вазиятни негадир эслатгиси келмаганидан (эхтимол баҳона топилганидан эрни йўриғига юргизиш сиёсати бўйича профилактик, яъни олдини олиш тадбирини ўтказётган бўлса, шундай қилгандир) дарҳол гап қўшди:

– Ҳа, невараларингиз ҳам сизни соғиниб қолишганди, – деди у ҳализамон бировдан орттирмаганини айтиб турган болаларни пеш қилиб. – Келганингиз запис бўлди-да.

Қиммат кампир нима сабабдан бу ерга кирганини эсламасликка уриниб:

– Ўзи мен келмасам онам бор, қайнонам бор деб, бирров хабар олиб қўйишни

³ Асқар Маҳкам (1958-2007) – ўзбек шоири, таржимон.

хаёлларингизга ҳам келтирмайсизлар, – дея бошлаётувди, ўғли:

– Гина қилманг эна, гина қилманг, – деганича воқеалар ривожини кутмай саҳна пардасини ёпиб қўйди ва катта ўғлига бош ирғаганича: – Шунқор, бувижонга нима дейиш керак эди? – деб гапни бурди.

Болаларнинг Шунқор аталмиш каттаси хайрон бўлганича аввал отасига, кейин бироз ҳадиксираб онасига қаради. Воқеан, ҳозиргина бўлиб турган жангу жадал, даҳанаки олишувлар бувижони кириб келиши биланок устига сув сепилган оловдек адоғига етиб, тинчлик-сулҳ бошланганидан қувониш ўрнига у ҳамон эсанкираб турарди.

– Раҳмат, – мана шу бебаҳо тинчлик-осойишталик учун кимдандир миннатдор бўлиш кераклигини эсига олиб Шунқор мингирлаб қўйди.

– Туринг, бу ерда ўтирманг, ичкарига кириб дейиш керак, – эслатди ота унинг мингирлашидан қўнғли тўлмаганини юз-кўзларидаги ифодаларда намоён этганча негадир бош чайқаб қўйиб, чамаси, нодон аёл эси йўқ болаларни урчилади, демокчи бўлди-ю, унинг онг ости оқимидаги модерн-постмодерн сюрреалистик фикрини биров уқолмай қолди.

Шунқор бувисининг енгидан торта бошлаб:

– Туринг, бувижон, – дер экан, бир нуқтага тикилганча нималарнидир чуқур мулоҳаза қилаётган келиннинг онги ярқ этиб ёришди: у эрининг онг ости оқимидаги модерн-постмодерн сюрреалистик фикрини савки табиий ҳис-ла пайқаб қолди, мияси чўғдай кизиби, бу қорамоякка озгина имкон берилса шу-да, деган аламноқ ўй исканжасида портлаб кетишига бир баҳя қолди. Аммо шу лаҳзада тилидан:

– Мен қозонга қарай бўлмаса, – деган сулҳга даъват этувчи сўзлар учиб чиққанига ўзи ҳам хайрон бўлди. Йўқ, у бунақа демокчи эмасди, аксинча сўнгги гапидан сўнг эрини онасининг ҳузурида, онаси гувоҳлигида тавбасига таянтирмоқчи эди. Ҳаммасини тўкиб солмоқчи эди. Аввалги Андарвашт – ҳозирги Заҳматободдан келишида машинасига кимларни миндиргани, улар бирмас икки нафар бўлгани, кела-келгунча бу қанжиқлар билан Худо билсин унинг нима ишлар қилгани ана шунда аён бўларди. Шунда барча сир фош бўларди. Ошқор бўларди шунда барча сир-асрорлар. Аммо келин оғзидан туйқусдан чиқиб кетган яхши гап касратида фурсатни бой бериб қўйди, йўл-йўлакай иягини тутамлаб, ҳали кўрасанлаганича ошхона томон йўналди.

Шунқорнинг кистовида ўрнидан оғир қўзғалаётган Қиммат кампир бутун вужуди кашкатаёқ қилингандек сирқираётганини ҳис этди, бир қўли билан белини ушлаганича ис олмоқчидай бурнининг учини кўтарди ва шу тарика анча фурсат туриб қолди.

– Ҳа-а, эна?! – унинг бу ҳолатидан ўзини қаттиқ хавотирланаётгандек кўрсатган ўғли кўз қирини ошхона томон ташлаганича, энасига заррача алоқаси бўлмаган бошқа нарсаларни ўйлар эди.

– Қизиқ, шу бугуни билан шу ҳид бурнимдан кетмаса-я, – деди Қиммат кампир, айб бурнидами ёинки ҳаводами эканлигини ажрим қилиб олмоқчидан чуқур-чуқур нафас оларкан.

Ошхона томон икки қулоғини динг қилиб бораётган келин бу гапни эшитиб дарҳол тўхтади, ортига ўгирилиб, жанжалга баҳона излаётгандек:

– Қанақа ҳид экан тагин? – дея пинхоний зарда билан сўради.

– Ўзим ҳам хайронман, – деди Қиммат кампир келиннинг овозидаги зарда

оҳангини илғай олмай кифт қисганича. — Кул хидими...

Қиммат кампир тамшанаётгандек бўлиб, танглайини қоқиб қўйди.

Келиннинг кўзлари қандайдир хорикулод ходисага гувоҳ бўлгандек катта-катта очилиб кетган эди.

— Эски деворлар «тап» этиб йиқилиб тушганда тўзиб кетадиган тупроқ хидими... — тахминлаганича бурни билан ҳаво сипқорарди Қиммат кампир. — Билолмай қоляпман...

Қайнонасига ёрдам бериб юборишга жажд қилгандек, энди келин ҳам ҳавони хидлай бошлади. Йўқ, қанчалик бурун керкиб уринмасин, у ховлисида бундай хидни пайкай олмади. Аммо қайнонасининг бу борадаги гаплари унга жуда таниш, қаердадир хидлаган, бурнига, ҳа-ха, бурнига, худди кампир айтганидек ўрнашиб қолгандек бўлган, унинг узундан-узон, чўзинчоқдан-чўзинчоқ нимасидир мияси қабатларига довор етиб борган, кутқуга солгандек эди; шу сабабли, хотирасини титкилаганича бурни билан пайпасланаётган эди — мушкул, мушкул, мушкулдан мушкул ҳол — ҳар бир нарса ва ҳодиса ўзидан хид чиқаради, уфунатли бўладими, уфорли бўладими ўзи ҳақида шу тарика хабар беради, ўзини шундай маълум қилади; мустасно эмас ҳокимият хиди, мустасно эмас ёвузлик хиди, мустасно эмас барчаси, барча-барчаси — аммо қайнона-келин излаётган хид кул ва тупроқ орқали ўзи ҳақида маълумот бериб, асло кул ва тупроқники бўлмагани учун иккаласаням бошини қотирмоқда эди.

Келиннинг мияси туйкусдан ёришиб кетгандек бўлди: ҳа-ха, бу ўша... эрининг машинаси ичига ўрнашиб қолган хид. Ие, кампир буни қаёқдан била қолдийкин? Келин турган жойидан қанчалик синчиклаб тикилмасин, кўзларини юмиб олганча бурун кўтариб ҳаво хидлаётган кампирнинг башарасидан бирон нима уқиб олишга ожиз эди. Унинг ичида кимдир бемалол ўрнашиб олгандек туюларди, юрагини ториктираётган, кутқуга солаётган, ғазабини тошираётган, кўзига яқинларини балойи азимдек кўрсатиб яна буни билдирмасликка ундаётган, дилидагининг тескарисини тилига кўчираётган ҳам ўша эди чамаси. Ўзини-ўзи тезроқ овултмаса бўлмаслигини ҳис этиб, у ошхона йўлини яна кўмакка чорлади, йўлида давом этди — икки томчи ёш, кўзёш, шуни тўқа қолсайди... Боёқиш, муштипар, бундан буён қандай яшар экан шунча юкни кўтариб?!

Ўзи нега бундай бўлди, нега бунақа бўлиб қолди ўзи?! Қиммат кампирнинг Боқижони овсарланмай, кеча барвақтроқ дўконини қулфласа бўлмасмиди? Ўзи пешиндан сўнг, митти кафти ўртасидаги бир тийин⁶лик чақани биров тортиб оладигандек маҳкам чангаллаб келиб унга битта гутурт харид қилиб кетган оёқяланг қизчани эътиборга олмаганда, бирор нарса сотгани ҳам йўқ эди. Шунақа экан, аввалги Андарвашт — ҳозирги Заҳматободдаги дўконини нега у барвақтроқ ёпа қолмади? Уфқ қизариб, осмон четларини қоплаётган хиралик кўп ўтмай кўчаларни, остидаги бетон ўрнаткичида кизил байроқчалар қадаб қўйилган симёғочларни, кўзга ташланадиган ёнбағирларга оҳак билан оқланган тошлардан терилган ёзув-шиорларни (бу ёзув-шиорлар анча-мунча жойини эгаллагани учун, шу ерларда пода бокиб юрадиган мактаб кўрган ўйинқароқ саводхон болалар уларнинг остига таёқ билан ўйиб, узокдан кўзга ташланмайдиган ҳар хил изоҳ-ёзувларни ёзиб, ўз истеъдодларини намоён этиб ижод қилишган эди), уч мингу етмиш олти пиллапоя билан чиқиб бориладиган жойда бармоғи устиди одам бемалол

⁶ Тийин — собиқ шўро давридаги пул бирлиги.

юрса бўладиган қўлини алақандай номаълум манзил-мароҳиллар томон чўзиб турган дохий хайкалини, унинг калтабақай бўйнидан узилиб тушганда уч мингу етмиш олтита пиллапоядан тубанга шўнғияжак нодон доно бошини, дохий хайкали нарёғида қорайганча ястаниб ётган сув омборини, ундан нарёғлардаги тоғ унгирларга кириб кетиб мудраган қишлоқларни, тутаб ётган шаҳарлар четидаги ўралардан тошиб чиққан чикиндиликларни, гўнг ва аҳлатнинг омухта ҳидлари анқиган чикиндиликларни – инсоний иллатларнинг зухуротлари устига қора пардасини ёпмокка шайланганини кутиш шунчалик зарилмиди? Кеча кечкурун, куёш ботиб теваарак-атроф говгумлашган, оқ ип билан қора ипни ажратиб бўлмай қолган чоғда у мактаниб миниб юрадиган «Жигули»⁷нинг ўткир чироқлари бир замонлар тўшалган кумлари тупроққа қоришиб кетган катта йўлни, унинг икки четидаги чанг ўтираверганидан асл ранги қанақалигини ҳам билиб бўлмайдиган ўсимликларни лип-лип ёритиб-ёриштириб борарди. Бу чоғни хуфтон демишлар, дилнинг хуфтони ҳам айни шу чоғдан демишлар. Йўлнинг чап томони энди-энди ўзлаштирилиб, лалми бўғдой экиладиган бўлган бўлса, чап томон шувокзор, янтоқзор дашт. Аввалги Андарвашт – ҳозирги Заҳматобод эндигина ортда қолганда бўй-басти теппа-тенг, атласдан қўйлақ-лозим кийиб, бошларига бир хил дуррачалар танғиб олишган икки нозанин ўнг томонда қўл кўтариб туришарди. Бокижоннинг юраги «шиғ» этиб кетди. Ҳеч бунақаси учрамагани: бунақа вақтда, яна мана бунақа тарзда, бир-бирига ҳампо бўлиб йўл четида туришган икки расида киз. «Шиғ» этиб кетган юрагида алақандай кўрқув-вахима шарпаси изғиб, машинасини тўхтатмасдан ўтиб кетмокчи бўлди-ю, аммо эркаклик ғурури бунга йўл қўймади. Ҳа-да, биров эшитса, қулоғига чалингудек бўлса бировинг нима дейди ахир; бунақа қулай вазиятни атай кидириб юрадиганларни-ку, айтмаса ҳам бўлади.

У тормозни босди. Ғилдираклар остидан кўтарилган тўзон ойналарга ёпишди. У чанг босилишини бир муддат кутиб турди-да, кейин энкайиб, ўнг томондаги эшикни очди.

– Қаёққа? – деб сўради.

– Сиз Уташанга бормаяпсизми, мабодо? – деб сўради кизлардан бири энкайган қўйи.

Бокижон нимадир демокчи эди, аммо томоғи курукшагандек, сўзлашга ҳоли келмай базўр бош ирғади. Уйим, жойим дейдиган суқсурдек жувонни тўшига тортиб иккита кўчқордек ўғилни дунёга келтириб қўйган, баъзи-баъзида ўзи хоҳлаб-хоҳламаган ҳолда тушидагина қандайдир бегоналар билан жимо қилиб қўйиб, шундан ҳам хижолат чекиб юрадиган Бокижон на ўнгида, на тушида бунақасини кўрганди. Тушидаги номаълум хилқат кимлигини, нега у ўнгида қорасини ҳам кўрсатмаслигини қанча ўйлагани билан ўйининг тагига етолмай, ўнг ва туш оралиғида қандайдир сир бўлиши кераклигини фикр қилиб юрадиган Бокижон бунақасини кўрмаганди. Аммо шунақаси ҳам бўларкан: оппоқ чўзинчок юзнинг иффати, қандайдир қўкиш тусда товланиб турган кўзларнинг ўзига жазм этиши, манглайда ҳилпираган бир тутам соч, қулоқлари ёнидаги зулфлар иккита кўчқордек ўғилни дунёга келтириб қўйган оилали эркакнинг садоқатини

⁷ Собик шўро даврида енгил автомобиллар нархи аҳоли даромадига нисбатан жуда баланд бўлиб, «Волга», «Жигули», «Москвич» деган енгил машиналарни сотиб олишга ҳамманинг ҳам қурби етмасди. Шу боис, бундай машинага эга бўлганлар ўзларини қандайдир юқори тоифадек ҳис этиб, уларнинг калтафаҳмлари (аксарият) кўкрак керганча мактаниб юришарди.

синаётгандек эди. Бу ҳам етмагандек, қиз бир кўзини ишвали қисиб қўйгандек бўлгани Боқижоннинг юрагини така-пука қилиб юборди. Ҳушини йўқотиб, эсдан оғишига оз қолди. Кейин зўрға ўзини ўнглаб, хуфтон чоғи йўлга отланишдан ҳайикмаган бу нозанинларнинг Уташанда қандай юмуши бўлиши мумкинлигини оний тарзда ҳаёлидан кечирди.

– Бизни ҳам ола кетинг, – ўтинчми, таклифми – яна ким билсин, қандай маънолар мужассам эди ноз-истигноли бу товушда. Тоғлар бошида ёввойи нар қўчқорлар шох ташлашиб, ўрмонларда йиртқичлар модаси учун бир-бирини ғажжишиб, майда кемирувчилардан ҳашаротларгача урғочиси учун жон қурбон қилиб бу олам ганжинасини мухташам барпо этиб турганда бундай овоз соҳибасини рад этишга қўрқоқ кўнгил иккиланса-да, табиатнинг ўзи йўл қўймасди.

Боқижон ўйлашга, бир зум фикр қилиб олишга йўл қўймаётган юраги ҳаприқишларини босолмай, ўз ҳолатини яширишга уринганча орқа томонга ишора қилиб, ҳаяжонли қалтирок овозда:

– Ўтиринглар, – деди.

Қизлар орқа эшикни очиб, чаққонгина ичкарилашаркан, кейин чиққани:

– Хайрият-э! – деди енгил тин олиб.

Боқижон машинани жилдираркан, пешонаси устидаги ойнакдан қизларнинг юзига бебилиски разм солди. Эҳ, машинасини тўхтатмасдан ўтиб кетмоқчи эди-я! Қўриқиб ўтирибди-я яна! Бунақа гўзал, қошу кўзи улуг мусаввир томонидан қизиб қўйилгандек, юзи сутга чайиб олингандек, қулгичлари жон олгудек, бир-бирига икки томчи сувдек ўхшаб кетадиган Фотима-Зухраларни шу ёшга кириб у ҳеч кўрмаганди. Ақиқ лаблар, садаф тишлар, қошу кўзлар – намуноча томоқ йиртгудек ариллашади бу машшоқлар. Унинг ичидан қандайдир шодумонлик, қувонч ҳаприқиб тошиб кела бошлади. Бу қадар бахтиёрликни у ҳеч қачон ҳис етмаганди.

– Уташанга кимникига боряписизлар, қизлар? – ҳануз овози қалтирашини босиб ололмаган бўлса-да, бу гал қатъий журъат билан савол ташлади Боқижон ойнакка қараб қўйиб.

– Биз Уташаннинг ўзига бораётганимиз йў-ўқ, – қизларнинг машинага аввал чиққани энди боягидек жаранглаган кўнғироқ товушда эмас, суйкалаётгандек ишвали овозда сасланди.

– Ие?! – Боқижоннинг ички тўлқинланишлари шу заҳотиёқ аллақайларга, ўз ичидagi ўраларнинг энг чуқурига қулаб кетиб, бир-бирига зид бўлган ўй-хаёллар бостириб кела бошлади. – Уташанга боряпмиз дедиларинг, шекилли.

– Тўғри, биз шундай дедик, – бидиллади иккинчи қиз. – Топиб олишимиз осон бўлсин деб шундай дедик.

– Нимани топиб олишларинг? – булар яна қайси йўлларда мени оворайи сарсон қилишаркин, деган ҳаёлда, яхшилаб сўраб-суриштириб кейин машинага ўтказмаганига Боқижон энди пушаймон қила бошлади.

– Қариндошимизни, – Боқижоннинг кўнглидан ўтганини пайқагандек биринчи қиз оҳиста, силаётгандек сўз қўшиб қўйди.

– Ким у қариндошларингиз? – Боқижон лаҳза орасида бир талай ҳамқишлоқларини кўз ўнгига келтириб, улардан қайси бирига бу қизлар яқин бўлсайкин, деб ўйлади.

– Ёшиузоқ амакини танимайсизми, мабодо? – деб қолди иккинчи қиз муҳим сирни ошкор қилаётгандек.

– Э-ха! – негадир кувониб кетди Бокижон. – Курғоқчилик сизларда бўлганмиди?

Икки кишлок ўртасидаги тупрок чангиган йўлда айни хуфтон чоғи машина бошқариб бораётган бу йигитнинг эси жойидами ўзи, дегандек кизлар бир-бирларига илкис қараб олишди.

– Қанақа курғоқчиликни айтасиз, акажон? – шу гапни айтиш учун кизлардан бири атай ечинаётгандек бўлиб туюлди-ю, Бокижоннинг юраги хапприкиб кетди.

– Ёшиузоқ аканинг юртида бўлган деб эшитувдим, – мингирлади у.

Қизлар унинг бу гапини дарҳол илиб олишиб, икковиям кидириб юрган одамларини ҳозирнинг ўзида топиб олгандек чапак чалиб юборишди.

– Ана-а, танир экансиз-ку! – дейишди улар баббараварига.

– Ҳа, танийман, – деди Бокижон энди ўзини босиб олиб. – У кишига бутун кишлоғимизда хашар килиб уй қуриб беришди, – дея фахрланаётгандек кўшиб кўйди.

– Амаким барибир ташлаб кетадилар, – деди биринчи киз бепарво оҳангда.

– Ёшиузоқ ака амакингимизми? – сўради Бокижон беихтиёр бирров орга бурилганича: шунда унинг нигоҳи кизлардан бировининг кўкиш аланга сочаётган кўзлари билан тўкнашиб кетиб, ичи шувуллаганича, бир лаҳза эс-хушини йўкотаёзди.

– Ҳа-да, – деди иккинчи киз очилиб-сочилганча. – Буниям амакиси, мениям амаким! Иккаламизниям амакимиз! Ҳар доим уйдан қочиб чиқиб кетсалар, ортларидан иккаламиз шунақа килиб излаб юрамиз, – шу гапларни айтаётиб туйқусдан унинг кайфияти бузилгани овозидан сезилди, хатто пикиллаб йиғлаб юборгандек ҳам бўлди. – Ахир, нима қилайлик акажон, яхшими-ёмонми отамиз билан бир қориндан талашиб тушган ака-ука, амакимиз-да; булар кўпчилик эди, раҳматли отамиз ҳаммаларига бош-қош бўлиб юардилар; кунлардан бир куни ўз-ўзидан, ҳеч қутилмаганда қаттиқ ҳикичок тутиб уч кам юз ёшга кирар-кирмас ўлиб кетдилар, шундан сўнг ака-укаларни бошқарадиган, гапига кўндирадигани топилмади, бари бебошвоқ бўлиб, ҳар ёкларга тарқаб кетишди. Энди шўримиз қуриб, уларни кидириб юрамиз – бирровгина бўлса-да, хабар олиб қўймасак, отамизнинг рухлари чиркираб юрмасин деймиз-да.

Бокижоннинг бутун вужудини негадир совук тер босиб, ўзига бўйсунмай қалтираётган қўллари руль чамбарагини базўр тутиб турарди. Ўзининг ҳолатини, негадир нимадандир кўркиб-вахимага тушаётганини билинтирмасликка уриниб, оғзига келганини қайтармай валақлаш кераклигини ўйларди (кўрқув ва хавотир нотикни асабийлаштирди, ашаддийлаштирди, сўзамоллаштирди – сўзлар ортида кесилган вужудга ташлаб қўйилган мато остидагидек пасод аралаш йиринг оқарди, қон ва зулматлар тилни равонлаштираётгани ҳайратланарли эди: минбар жилвалари).

– Ёшиузоқ ака жуда яхши одамлар, – деганича Бокижон гапни олиб қочмоқчи, шу тарика амакиларини мактаб кизларга ўзининг яқинлигини изҳор этмоқчи бўлди. Шунақа қилса гўёки тасодифий фалокатлардан эмин қоладигандек эди. Ит – думини ликиллашиб кун кўради.

Шу чоғ бир замбил сой тошини ағдариб юборгандек шарақлаган кулги овозлари Бокижонни чўчитиб юбориб, четга чиқиб кетаёзган машинани зўрға эплаб йўлга солиб олди. Қизлар ўзларини тутолмай, Ҳожибой⁶нинг хангомаларини

⁸ Ҳожибой Тожибоев (1956- 2008) – машҳур кизикчи.

тинглаётгандек ўзларини у ён-бу ёнга ташлай-ташлай, нафаслари тикилиб колгудек кулишарди. Ахийри, улар ўзларини базўр босиб олгандек бўлишди. Шундаям эсларига нимадир тушиб қолиб, галма-гал хиринглаб кўйишарди.

— Одам-подам эмас амакимиз Ёшиузок! — дея ёрилди «жиянлар»дан машинага кейин чиққани домангирлигини яшира олмай. — Бобомнинг қарғишини олмаганида, сарсон-саргардонлик кўрмай жимгина ўзининг ҳаётини кечириб юрган бўлармиди? Билибми-билмайми, бобомнинг кўнглини оғритиб қўйиб, қарғишини олгач, шу кўйга тушган — бобом тузиб берган ўн икки қондадан бирортасигаям амал қилмаган.

Бокижон беихтиёр аллақандай номаълум бобонинг қандайдир ўн икки қондасида нималар дейилганига қизиксиниб, ўзича тусмоллаб турганида биринчи қиз беозор бир жониворнинг пишкира бошлаган ҳолатини бир сўз билан ифодалашга жаждлангандай:

— Ҳанги! — дея хитоб қилди.

— Ўз қавмига хиёнат қилиб саҳрода адаштирмоқчи бўлган разил! — қўшимча қилди иккинчи қиз, бу айтганининг «ҳанги»ликка алоқаси бор-йўқлигини, чамаси, ўйлаб ҳам ўтирмай.

— Қачонгача шунақа қилиб юраркин? — деди биринчи қиз энди қандайдир сирлар туйнуғи олдида «лип» этиб бўй кўрсатганча. — Барибир бир қунмас-бир қун ҳаммаси аён бўлади.

— Ўлси-ин ярамас, — деди қаҳр билан иккинчи қиз. — Ўзи бунақа амакининг боридан йўғи яхши, айниқса, сенга тегинмоқчи бўлганини эшитганимдан сўнг ундан кечворгандим, кўймадинг-да, қаёқларга йўқолиб кетдийкин, топайлик деб.

Иккинчи қизнинг бу гапи биринчи қизни ҳайрон қолдирди, уятга қўйди — ишқилиб, жавобан ҳеч нарсаси демади, ўртада илоннинг мойтупроқда кетаётганини эслатувчи бир зумлик сирпанчиқ жимлик чўқди. Кейин ҳасратли хўрсиниш ва биринчи қизнинг:

— Қаёқдан эшитувдинг? — деган матамсаро товуши эшитилди.

— Қичқиринг бировларнинг қулоғига чалиниб қолган экан.

— Ўлақолсин, оғритиблар юбуровди.

Энди уларни бегона киши — Бокижоннинг бор-йўқлиги, тешиқ қулоқ — бу гапларни эшитса нима деб ўйлаши заррача қизиқтирмай қўйган эди.

Иккинчи қиз қулоқларига ишонмаётгандек:

— Нима дединг, ўша ярамас букрининг остига ётиб чиқдим демокчимисан бу гапинг билан? — деди таҳдидли ва хавотирли товушда.

— Ечинганда ипакдек мулоимлашиб, букрилиги йўқолади, навқирон йигитга айланади — сен уни билмайсан...

Биринчи қиз гапини тугатолмай қолди. Иккинчи қиз, чамаси, номусига чидолмасдан унга босиб ётган тухумини қизганган қурқ товукдай ташланиб, чангалига илинган жойни торқиллай бошлади. Бу етмагандай:

— Ярамас қиз, — деганича тилга олиб бўлмайдиган сўзлар билан қақолаётгандек ҳақорат қила кетди.

— Қўйвор, қўйвор деяпман сенга! — деганича чинкирган «ярамас қиз» ҳам қараб турмай тиззасиними, оёғиними, тирсағи ёнқик қўлини ишга солиб юборди. — Нима ҳақинг бор менга бундай муносабат қилишга!

— Кўрсатиб кўяман сенга нима ҳақим борлигини, — деганича авжга чиқаётган иккинчи қиз биринчи қизнинг дуч келган жойига тарсиллатиб тушира кетди. —

Раҳматли отамнинг васиятлари ёдингдан кўтарилдими?

– Раҳматли отамнинг васиятларини пеш қилаверма, – бўш келмасди биринчи киз. – Унинг уч кам етмиш йиллик ҳукмронлиги даврида ҳамма нарса оғизда, амалда ҳеч вако йўқ эди. Амаким ҳам унинг зулми туфайли бир умр сарсон-саргардонликка маҳкум бўлиб қолди. Тўсатдан ҳикичок тутиб, уч кам юз ёшда ўлиб кетмаганларида ким билсин ҳали яна нима қилиқлар чиқарардилар отажонимиз.

– Бас қил, ярамас киз, – кўкқисдан қилинган ҳужумдаги найзадек санчилувчи сўзлар зарбига дош беролмаганидан инграётгандек чинқирди иккинчи киз. – Сени эркалаб-тараб, истаганингни муҳайё қилиб қўйган отажонимиз ҳақида ичингда шунча гаплар бор экан-да. Билдирмасдан, тўлиб-тошиб юрган экансан-да.

– Бир мен эмас, ҳамма билдирмасди, – энди кўпайишиб олмаса ғалаба козонолмаслигига фаҳми етган биринчи киз марҳум отасининг авра-астарини ағдаришни анчадан буён ният қилиб қўйганлиги аёнлаша бошлади. – Бир мен эмас, ҳамма тўлиб-тошган эди. Шунинг учун тўсатдан ҳикичок тутиб уч кам юз ёшларида ўлиб кетишлари билан ҳаммаёқда байрам бўлиб кетди.

– Буни ҳамма гапирсаям сен гапирма, ярамас.

– Ие, нега? – кичқирди биринчи киз. – Ҳамманинг эрки менинг эрким эмасми?

– Кўрсатиб қўяман ҳали сенга эрк қанақа бўлишини.

– Отамга жуда ўхшаб кетяпсан, ҳатто ғазабдан кўкариб қалтирай бошлашинг ҳам унинг ўзгинаси, – биринчи киз имконни қўлдан бой бермаслик учун бўлса керак лаби-лабига тегмай бидиллай кетди. – Аммо ўзингни ҳам жуда фаришта қилиб кўрсатаверма. Мен боёқиш амакимнинг меҳрибонлигини бир мартагина кўриб қолган бўлсам, ўзинг ҳар йили кўкламнинг иккинчи ойи биринчи ҳафтаси бошида қишин-ёзин кўм-кўк ўтлар барқ урганча ўсиб ётадиган «Хур йигитлар» чашмаси ёнида хуфя тарзда ўтказиладиган тоғ ва дашт йигитларининг дастмоя узунлиги ва йўғонлиги кўрик-танлови тамошасига қанда қилмай боришингни хайрият ҳикичок тутиб уч кам юз ёшда бу дунёни тарк этган отам билмай кетди.

Иккинчи киз бунақа кескин ҳужум бўлишиними ёинки ўз туғишган синглиси кўнглида шунчалик қир гап-сўзларни йиғиб юрганиними ва ё яна ким билсин, қишин-ёзин кўм-кўк ўтлар барқ урганча ўсиб ётадиган ўша «Хур йигитлар» чашмаси ёнидаги ғалати кўрик-танлов тамошасини кўз ўнгига келтирибми – ишқилиб, бир-икки лаҳза нима қиларини, нима деярини билмаётгандек саранг ҳолда туриб қолди (эхтимол шу кўрик-танловнинг бирида яширин овоз бериш йўли билан уни «Энг фаол иштирокчи» деган номинацияга лойиқ топишиб, ўртага олиб чиқишгани, бошига шу чашма ёнида ўсадиган ўт-ўланлар ва ёввойи гуллардан ясалган каттақон гулчамбарни қўндиришгани, бундан у ўзини ҳақиқий маликалардек ҳис этгани, осмонларда учиб юргандек бўлгани, мукофоти эвазига унга кўрик-танловнинг турли номинациялари бўйича ғолиб бўлган йигитларнинг ғўддайиб турган жойларига тегиниш, ушлаб кўриш, кафтини тўлдириш ҳукуки берилгани ёдига тушаётгандир?!)

Аммо жангоҳларда тобланган улуғ саркардалар узоқ сукунат қатта жангдан далолатдир демишлар!

Иккинчи киз энди тамомила чидолмай кетди, чуқур нафас олди-ю, портлади.

– Овозингни ўчир, ярамас! – деб шу қадар даҳшатли тарзда бўқирдики, ҳализамон уларнинг навқирон сасларига маҳлиё бўлиб қолган Бокижоннинг ўтақаси ёрилаёзганидан ташқари йўлнинг икки четида мудраган майда жониворлар

ҳам чанг қоплаган буталар остидан ирғиб чиқиб, қаёқларгадир бошлари оққан томонга жўнаб қолишди.

Шу овозга яраша қўллар ҳам шиддат билан жангга киришди. Тасир-тусур бошланиб кетди. Икки каламуш, йўк, икки сор лочин машинанинг тор ўриндиғида бир-бирларига ташланиб олишаётган эдилар. Хайрият, чап томондаги эшик очилиб қизлардан бири ташқарига юмалаб тушган эди, иккинчиси унинг ортидан коптокдек ирғиди. Улар олиша-олиша йўлдан йироқлашишганида эси оғиб қолаётган Боқижон тўсатдан қоронғилик қайгадир чекиниб, қизлар юмалаб тушган томон ёришиб ҳамда иккаласи икки қуюн-жинтўполонга айланганча бир-бири билан чирмашиб кетганини илғади. Йўк, коп-қора эмас кулранг уюм юксакка кўтариларди: кул эди, кул. Уларнинг тоборо узоклашаётганини ўтакаси ёрилгудек кузатиб турган Боқижон ўзига келиб, қўллари қалтираганча деразаларни ёпди-ю шитоб газни босди. Теварак-атрофни яна аввалгидек зулмоний зулмат чулғаб олди. Уташангача ҳали анча бор эди. Хуши ўзида бўлиб-бўлмай руль чамбарагига ёпишган Боқижоннинг қулоғи остида узокдан онасининг саси эшитилгандек бўлди: хуфтон чоғи ухлмаслик, йўлга чиқмаслик ҳақида насихатлар миясида жаранглаб, бош қобиғини ёриб юбораман дерди. У энди Уташанга кираверишдаги қабристонга ёнидан ўтаётганда машина яна қуюнда қолди. Қабристон ортда қолганда эса машина ойнасига ёпишган кулдан асар ҳам йўк, қачонлардир ёнган аланганинг мажхул хиди димоғига ўтириб қолганди.

Бугун эса Боқижон бўйнидан судраётгандек, эс-хуши ўзида бўлиб-бўлмай ишга бориб келди. Ҳар қадамда, ҳар муюлишда, ҳар бутанинг остидан ўша кечаги қизлар чиқиб келаётгандек туюлаверарди. Қизиги шундаки, у кечагидақа воқеа юз беришини истамаса-да, истар, юраги така-пука бўлиб турса-да, қанийди яна бирров кўзим тушса деб ўйлар, теварак-атрофга зимдан сарософ солар, пешонасидаги ойнак орқали орқа ўриндиққа ҳам тез-тез қараб қўяр — аммо бир даъфа юз бериб, қайта такрорланмас милёнлаб тасодифий учрашувлар, висоллар сингари кечаги воқеа кечадалиги билан кўнгилни энтиктиришдан бўлагига ярамасди. Энди у кеча юз берган воқеани кимгадир айтмаса юраги тошиб, эси кирди-чиқди бўлаётганини туйқусдан фаҳмлаб қолди-ю, ёмон бир нарсга дуч келган бўлсам чироқ-пилик қилар, деган ҳаёлда уйга етиб келиб, кимга айтишни билмаган дардини хотинига ёрилмоқчи бўлган, аввалги Андарвашт — ҳозирги Заҳматободдан айни хуфтон чоғи йўлга чиққанида эгизак Фотима-Зухрага ўхшаб кетадиган икки қиз қўл кўтариб машинасига чиққанидан сўз бошлаган заҳотиёқ дардкаш хотин гапнинг «берди»сини эшитмай, эшитгиси келмай, жанжалини бошлаб юборди. Боз устига, қаршисидан чиқиб қарсак чалишга чоғланаётгандек кўринган қандайдир махлук бўлиб махлукқа ўхшамаган махлук туфайли уларнинг ҳовлисига қочиб кирган Қиммат кампир ўғли-ю, келинининг жанжали устидан чиқиб, ўз етимлигини эслаб қолганди. Четдан қараганда, кўз кўриб қулоқ эшитмагандек туюладиган қандайдир хориқулдда бу воқеа-ҳодисалар замирида кўз илғамас боғлиқлик, муштараклик мавжудлигини ҳеч ким инкор этолмас эди. Аммо барча нарсаларни яратиб, ҳаракатга солиб, кўриб ва билиб тургувчи зотдан бўлак бундаги сир-асрорни, тафаккури само юлдуззорларида сайр этиб, янада теранлашиб боргани билан саёзлашиб кетаётган одам зоти идрок этолмас; бунга у азалдан буюрилмагани боис беҳуда уринишлар узук-юлук ҳолдаги кўриниш ва таассуротларни кўз ўнгиди қалаштириб англашилмовчиликлар келтириб чиқараверарди. Сирасини айтганда, Қиммат

камбирнинг қаршисидан қарсак чалишга чоғланаётгандек кўринган қандайдир махлуқ бўлиб махлуққа ўхшамаган махлуқ чиқиб қолиб унинг ўтакасини ёриб юбораёзмаганида, Боқижон кеча хуфтон чоғида тўқнаш келган балои қазодан амаллаб қутулиб келганини хотинига ёрилмокчи бўлмаганида англашилмовчилик туфайли туйқусдан бошланган муҳораба-ю, беҳабарликда баҳамжихатликка чорловчи самимий гап-сўзлар ҳам бўлмасди: «Ҳар қандай маҳрумиятда муяссарият, ҳар қандай муяссариятда маҳрумият мавжуддир»⁹. Дастурхон атрофида (хонадон соҳибасининг ишончини йўкотаёзган жуфти ҳалолига зимдан ола қараб қўйишини эътиборга олмаганда)ги тўқис-туғаллик ҳеч қандай ёвуз кучни ёвутмас, қарсак чалишга чоғланаётгандек кўринган қандайдир махлуқ бўлиб махлуққа ўхшамаган махлуқ ҳамда эгизак кизлардек кўрингани билан асло эгизак қизлар бўлмаган икки алвасти тугул бошқа ипирискилар ҳам энди пана-паскамларга, тунги ишратхоналарга, икки қилвир бошини-бошига бириктириб йўлларида ғов бўлиб турган соф виждонли бир инсонни қандай йўқотиш мумкинлигини пичир-пичир қилишаётган, бирортаям сўз қўшмай уларни жон қулоғи билан тинглаётган учинчи мутахҳам мўйловчасини силаб, мов мушукдек кўзларини йилтиратиб тамшанаётган зулмат ўраларига ўзларини уриб кетишганди.

Дастурхон тўрида Қиммат камбирнинг нимадандир мамнун ҳолда ўтиргани бошқаларга ҳам таъсир қилиб, бир ёқадан бош чиқариш саодатидан барчани бирдек баҳраманд этмокда эди.

– Магазин-пагазиниям керакмас-э, – деди Боқижон ҳам бир ўқ билан икки куёни уриш режасида, ҳалиям аламзадалиги босилмаган эса-да, қайнонасининг ҳурмати юзасидан юмшаб қолгандек кўринган хотини томон қия қараб қўйиб. – Ҳар кун бориб-келавериш жонга тегди.

– Ҳа, бегона юрт – девона юрт, – деб қолди бу гапдан боши шоён кўкка етган Қиммат камбир ўғлининг бу фикрини бажонидил тасдиқлаб. – Нима қиласан ўша касофат жойда ўралашиб. Иш-пишини ташлагину қайтиб келавер. Нима, Уташанда биров очидан ўлаптими?

Қутилмаганда кўзгалган бу гапга келин қандай муносабатда бўлиши кераклигини билолмай эсанкираб қолди. Унинг вақти-вақти билан эрини қисди-басдига олиб кайфиятини бузиб туриш одати бўлса-да, аммо аслида ётиқдошининг аввалги Андарвашт – ҳозирги Заҳматободдаги магазинда ишлаётганидан, шунинг учун рўзғори бутлигидан, ҳеч кимда йўқ машина уларда борлигидан, егани олдида емагани ортида эканлигидан мақтаниб-катта кетишлари абас топадигандек чўчиб тушди. Унинг қайтиб келганини, тайинли бир иш тополмай тил тагига носвой ташлаб бекорчихўжа бангивойлар йиғилиб ўтиришадиган магазинга яқин чинор остидан жой эгаллашини, носвойни ҳам бировдан сўраб чекишини, магазиннинг ўзи тугул унинг ортидаги омборни ҳам эгаллаб олишган Очилов раиснинг зурриёдлари унинг бу аҳволини кўриб орти билан қулишларини, ўзининг ҳам попути пасайиб қолиши мумкинлигини тасаввур этиб, ҳаттоки кўриб кетди.

– Бу ерда нима қиласиз? – деб юборганини шу туфайли пайқамай қолди. – Тезак терасизми?

– Тезакни сен терасан, – аслида ҳақиқатдан йироқ бўлмаса-да, лекин дабдурустан ташланган бу саволдан жажли чиққан Қиммат камбир келинга ўқрайиб қаради. –

⁹ Жалолiddин Муҳаммад Балхий-Румий (1207-1273) – «гарчи пайгамбар эмас, аммо китоби бор» дея таърифланган улуг сўфий шоир, мутафаккир, мавлавия тариқати асосчиси.

Шундай жойда ишлаган, бутун Андарваштни кўлига қаратиб келган ўғлим нега тезак терар экан?

— Айтяпсиз-ку, ишни ташлаб кел деб, — ўзига-ўзи қарши чиқаётган қайнонасини тилидан тутмоқчи бўлди келин.

— Айтаман-да, нега айтмас эканман? — келиннинг мантиғини мулоҳаза қилиш нари турсин, эшитишни ҳам истамади қайнона. — Ўлсин, ўша касофат жойда ким ҳам барака топарди? Ойтошнинг қизи ҳам ўша ёкка келин бўлиб тушмаганида, шу ўзимизнинг Уташан тупроғида ҳали чопқиллаб юрган бўларди, ичи сиқилганидан бедаво дард орттириб ёшгина ўлиб кетди. Мана, энди Юнус поштачининг ҳам, Ойтошнинг ҳам икки қўли бир тепа бўлиб қолаверди.

Қиммат кампир, одати бўйича асосий мавзунини унутиб, гапдан чалғиди, Юнус поштачига, Ойтош дугонасига қийин бўлганини, шунинг учун одам дегани бир бурда қоқ нон кавшансаям кун ўтишини, тирик юрганига шукр қилиш лозимлигини отинойилар каби бип-бинойи ҳикоя қила кетди. Энди уларнинг барчаси унинг оғзига термилишган, келин бўлса тез-тез бош ирғаб, пиёлага чакмоқ қанд солиб, устидан чой кўйиб бериб, олинг-олинглаб, қулиб-жилмайиб, халиги гап эсига тушиб қолмасин-да, деган ташвишда жони ҳалак бўларди. Келиннинг бу меҳрибончилиги мойдек ёкиб, ахийри ўз натижасини берди. Қиммат кампир: «Хотинларнинг гапига хола бўлиб кулоқ солиб ўтиришга ўрганманглар, алламбалоларинг қочиб кетиб қолмасин тагин», деб ўғли-ю невараларини бошқа хонага ҳайдаб чиқарганидан яна қандайдир сирли гаплари борлиги ҳам маълум бўлиб қолди.

Қиммат кампир анча толиққанига қарамай, ўғли-ю неваралари олдида айтишдан андиша қилган баъзи гап-сўзларни биров эшитиб қолмасин деб, хонада иккаласидан бўлак ҳеч ким бўлмаса ҳам энкайиб олганча пичир-пичир пичирлаб айтишга тушдики, келиннинг гоҳ оқариб-бўзараётган чехраси, гоҳ ваҳимадан қинидан чиқиб кетаётган кўзлари фавқулудда ҳодисаларга муносабат билдириб турганини аңлатар эди. Ҳа, ким айтади Уташаннинг кўчасида гап ётади деб шундай кампиршолари турганида!

— Ўлси-ин, ўша йўлда менга тўқнаш келган таскарага уй куриб беряпти экан-да?! — деди Қиммат кампир лабини бурганича, барчани лолу хайрон қолдирган воқеага у ҳам лолу хайрон қолганча.

— Ҳа, шунақа, — тасдиқлади келин ҳам тусмоллаб ўтирмай. — Уташанда егани нони йўқ одамлар тўлиб-тошиб ётганда раиснинг бу ишини қарамайсизми?

— Ўлси-ин раис бўлмай шу Ғулом шўлта, — деди Қиммат кампир энди беихтиёр ўз ёшлигини эслаб қолиб. — Очилов раис эди. Қамчисидан қон томарди. Сарак тергани чикқанларни ҳам от устида бориб қувиб соларди.

— Очиловингизниям зурриёдлари ундан баттар, — келин ҳам Уташан тарихининг паст-баланд воқеа-ҳодисаларидан гафлатда эмаслигини намоён этиётгандек иягини кўтариб қўйди.

— Ҳаммаси бир гўр! — Қиммат кампир одатига хилоф равишда ҳеч қандай қаршилиқ кўрсатмасдан дарҳол унинг гапига қўшила қолди. — Оқ ит, қора ит — барибир ит!

— Уташаннинг кунини шунақа итларга қолган экан-да, — анчадан буён кўнглида олиб юрганини энди айтмаса бўлмаслигини фаҳмлади келин. — Раҳматли отагинам ҳам хўп ишлаган эдилар.

Қиммат кампир келиннинг бу гапига муносабат билдирмади. Бу хусусда унинг ўз

фикри бор, буни айтса, яна жанжал кўзгаган бўлади. Шунинг учун, ўзи сизларда азалдан ҳеч вақо бўлмаган, ҳалиям отанг уй-жой, тўй-маърака килич элнинг олдида юзи ёруғ бўлиб кетди, етти пушгланинг кўрмаган кунларни кўрди, деган гапни айтмади.

Улар Хум тепалигидаги бугун бўлиб ўтган ҳашарни эслашиб, Қиммат кампир, ҳеч бўлмаганда тўрттагина чалпак пишириб юбормабсан-да, ўша келгинди ўлса ўлиб кетсин эди, аммо бошқалар гапиришади-да, деб келинини яниб турган чоғида «ўша ўлиб кеткур келгинди» Ғулом Шарифнинг хонасида ўтирар ва аввал нималар дегани мавҳум ҳолда, ўша айтганларининг давомини жиддий тарзда давом эттиришга уринарди.

– Ўзимни ишда кўрсатиб, давлатга фойдам тегса девдим, – дерди у камтарона бош эгиб.

– Албатта-да, – Ғулом Шариф эса аллақачонлар дорилбақога равона бўлган марҳумнинг ажойиб фазилатларини эсга олаётгандек туйқусдан илҳомланиб кетган эди. – Албатта-да! Ҳамма ҳам сизга ўхшаб, давлат менга эмас, мен давлатга нима беришим керак, деб ўйлаганда аллақачон коммунизм⁸га етган бўлардик.

Бу ҳикмат Ёшиузоқни лолу ҳайрон қолдириб, катта кабинетни эгаллаб ўтирган катта одамга тентакка қарагандек ажабланиб қаради-ю, кейин дарҳол бошини эгиб олди.

– Колхозимиз фермасини биласизми? – Ғулом Шариф жамоа хўжалигидан анча четда жойлашган чорва фермасини кўз ўнгига келтираркан, буни аввалроқ ўйлаб, курғокчилик туфайли бор-будидан айрилиб келган бу одамга ҳовли-жойниям ўша фермага яқинроқ жойдан мўлжалламаганига афсусланди.

Ёшиузоқ индамади.

Ғулом Шариф телефон дастагига қўл чўзди.

– Ҳозир мудирни чақирамиз.

Ёшиузоқ икки кифти орасига олиб турган бошини кўтариб, раиснинг кўзларига ўкдек нигоҳини қадади. Бу қарашдан Ғулом Шарифнинг юраги ортага тортиб, негадир ичи ағдарилиб кетаётгандек бўлди. Хаёлига беихтиёр яна ўша – эғнида алмисокдан қолган бушлат, оёғида товони ейилиб кетган кирзавой этиги бўлган райком идорасидаги кўмирчи келиб қолди. Ичидан совуқ бир нарса ёпирилиб келаётгандек туюлди.

– Фермада ким бўлиб ишлайман, раис бува? – Ёшиузоқнинг овози узоқ-узоқлардан келаётгандек эшитилди, уни синаб-текшираётгандек, ўз саволи ортида турган одамнинг қув нигоҳлари ҳамсуҳбатининг ичу ташига олмос киррасидек қаттиқ ботарди.

Ғулом Шариф нима деярини билмай қолди. У ичида ферма молбоқарлиги ҳақида ўйлаган эди, энди негадир буни ҳализамон айтиб юбормаганига суюнди.

– Қани, Беркинбой нима деркин? – деди раис ўзи истамаган гапни айтиб юбориб. – У киши жамоа хўжалигимиз ишларидан яхши хабардор, кадровой масала⁹ларга ҳам тишлари ўтадиган бўлиб қолди.

Ёшиузоқ бошини яна икки кифти орасига олди. Ғулом Шариф Беркинбойни чақиртириб, ундан ошнасининг иши масаласида сўради. Беркинбой энкайиб, раиснинг қулогига нимадир деб шипшиди.

⁸ Коммунизм – коммунистларнинг порлоқ келажак ҳақидаги алдамчи ғояси, юксак фаровонлик борасида амалга ошмаган утопия – хом хаёл.

⁹ Кадр масаласига демоқчи.

– Йўғ-э?! – Гулом Шарифнинг кўзлари ола-кула бўлиб, шокосасидан чикиб кетаёзди.

Беркинбой, шунақа, дегандек бош ирғаб қўйди. Гулом Шариф Ёшиузок томон қаради, аммо у уни кўраётганига ишониш кийин эди. Унинг кулоғи остига Беркинбой яна энкайди. Бу гал нималарнидир узокроқ тушунтира кетди. Уларнинг бу тарзидан иккаласи анча-мунча апоқ-чапоклашиб, ўрталаридан кил ўтмас бўлиб кетганини фахмлаб олиш кийин эмасди. Беркинбойнинг сўзларини эшитаркан, Гулом Шарифнинг киёфаси гоҳ оқариб, гоҳ кўкариб, гоҳ бўзариб турди. Ахийри, Беркинбой унинг кулоғидан оғзини олганда, раис Ёшиузокдан узр сўраб, бир лаҳза ташқарига чикиб туришини илтимос килди. Ёшиузок малолланган киёфада, индамай бурилиб кетди. У чиқиши биланок Гулом Шариф бўғриққанча:

– Эсингизни еб қўйдингизми, нимабало? – деди ўшқираётгандек.

Беркинбой кўзларини пирпиратганича, нега, нега ахир, нахотки шунақа одамга ўхшасам, дегандек ҳеч иккиланишсиз унга дадил боқиб турди. Бу тарз Гулом Шарифни шубҳасиз шубҳа гирдобини томон итқитиб юборди ва уни дарҳол паст тушишга мажбур қилди.

– Биласиз-ку, – дея минғирлади бўлак асосларни хаёлига келтиришни ҳам ўйламай, – партком¹⁰ни райком секретарининг ўзи қўяди.

– Бўри Қосимовичми? – деди Беркинбой бунинг муаммо жойи йўқ дегандек бепарво оҳангда. – У киши ҳам одам, нахотки тушунмаса?

Беркинбой сўнгги сўзни ҳамма парткомларнинг ҳам шохи-бутоғи йўқ, ҳаммасиям қўшқулоқ, айрипут бизга ўхшаган одамлар, деган оҳангда айтган бўлсаям, Гулом Шариф буни, тушунмаса тушунтириб қўямиз, деган маънода англаб юраги кинидан чикиб кетаёзди. Эғнида алмисокдан қолган бушлат, оёғида товони ейилиб кетган кирзавой этик билан райком идорасидаги кўмирчи хаёлига гурсиллаб бостириб келди.

– Куролдош дўстингиз... – минғирларди ҳамон Беркинбой.

– Бу борада бирор нарса деяётганим йўқ, – деди Гулом Шариф ичининг аллақаери нимадандир тирналгандай ачишганича. – Аммо гап шундаки, парткомликка олий маълумот керак.

– Ёшиузок ака ўқиган одам, – бўш келмади Беркинбой.

– Ўқиган бошқа, диплом бошқа, – фикрида каттик туриб олди Гулом Шариф.

– Тўғри, диплом ҳам керак, – унга ён босгандай бўлди Беркинбой. – Лекин диплом калла эмас.

Дипломнинг калла эмаслигига кўп катори Гулом Шариф ҳам бажонидил қўшилишга тайёр эди.

– Расмиятчилик, – деди у гап нимада эканлигини бир сўз билан ифодалаганидан боши осмонга етгандай бўлиб.

– Расмиятчиликнинг йўли кўп, – деди Беркинбой юмшоққина қилиб, аммо бу гапнинг тағмаёноси Гулом Шарифнинг таржимаи холи ҳақида битилган тавсифномадай жаранглаб кетди.

– Нима десангиз денг-у дипломи бўлмаган одамни Бўри Қосимовичга тавсия этолмайман, – деди Гулом Шариф энди данғалига кўчиб.

¹⁰ Партком – партия (коммунистик) комитети секретари, ҳар қандай ташкилотда асосий роль ўйнаган раҳбар.

– Томи босиб колганда Ёшиузоқ аканинг дипломи йўқолган бўлса-чи? – баҳона излашга тушди Беркинбой.

– Уни тиклаш керак.

– Биласиз-ку, эски нарсани тиклашдан кўра ҳозир янгисини олиш осонроқ, – шундай дегач, негадир бирданига Беркинбойнинг қулфи дили очилиб, тили ешилиб кетди: унинг айтишича, диплом икки варақ картон қоғоз эмиш холос, уни ҳар қандай йўл билан қўлга киритса бўлармиш, бунакалар кўпмиш; аммо каллани сотиб олиб бўлмасмиш, жиччагинасини ҳам ишлатмаганидан бошчаноғидан мияси ошиб-тошиб кетаётган одамлар бизда тўлиб-тошиб ётганмиш; улар бирон жойда тузук-қуруқ ўқимасаям ҳамма нарсани билишармиш; ақлниям ўшалар ўргатармиш; ўқийман деб ҳар ёқларда папка кўтариб юрганлар қайтанга калласини баттар йўкотармиш, девонага айланармиш; девона бўлволиб, дуппа-дуруст одамларни ҳаром-ҳаришликда, сохтакорликда айблаб юришармиш; айникса ўқий-ўқий ҳеч қосаси оқармаганларнинг бировлардан айб излаб топишдан бошқа дурустроқ иш ҳаёлларига келмасмиш, бунакаларни одам ўзига ҳеч қачон якин келтирмаслик керакмиш...

Беркинбойнинг оғзи тинмасдан шунга ўхшаш гапларни пешма-пеш қалаштириб ташлар, Ғулом Шариф унинг барча айтаётганларини қайлардадир эшитгандек, аммо қанчалик ҳаракат қилиб уринмасин буни ҳаёлига келтира олмаётганидан пешонаси тиришиб борарди.

– Ҳа шунақа, – дерди Беркинбой сўзамоллигига ҳамон эрк берганча. – Буни ҳаммаям билади, аммо...

– Бўлди, бас! – туйқусдан столга мушт тушириб қолди Ғулом Шариф. – Тилим бор экан деб, ҳар нарсаларни валдираверманг!

Шундагина Беркинбой ўзининг кимлиги, кимнинг қаршисида турганини туйқусдан эсига тушгандек дарҳол қифтини қисиб, жимиб қолди. Энди одамнинг раҳмини келтирар даражада ўқисклашиб, кўзларини пирпиратганича хонадан қочиб чиқиб кетиш йўлини излаётгандек бўлиб кўринди. Унинг бу ҳолати Ғулом Шарифга ҳам ўз таъсирини ўтказди шекилли, сал паст тушиб:

– Шунақа гаплар айтадиган жойми бу? – деди шифту полга бир сидра аллақандай ҳавотир аралаш назар ташлаб қўйганча.

Беркинбойнинг ҳам ранги қув учди. Дадиллигу гапдонлиги дарҳол қайгадир маҳв бўлиб, дамдўз бўлиб олди.

– Сиздан ҳаминша дуруст маслаҳат чиқарди, – деди Ғулом Шариф, энди нима жин урди, дегандек мажҳул оҳангда.

– Ўзидан сўрай қолинг, раис бова, – дарҳол паст тушиб, менга нима қабилда лоқайдона мингирлади Беркинбой. – Рост-да, дипломи бўлмаса, маълумоти бўлмаса, мол боксин, далага чиқсин – ўзига яраша бир иш топилар-да. Ҳалиям шунча ёрдам бердингиз...

Ёшиузоқ хонага кириб, яна илгариги жойини банд этди. Ғулом Шариф, энди замон талаби шунақа, маълумотли одамларни маълумотига қараб, дея узокдан гап бошлаб келаётгудди, Ёшиузоқнинг муҳим бир нарса туйқусдан ёдига тушгандек бирдан ғайрати жўшиб, кўзлари ёниб кетди.

– Маълумотим бор, – деди у дадиллик билан.

Ғулом Шариф билан Беркинбой бир-бирига қараб қолишди. Беркинбойнинг нигоҳида, ана айтмовдимми, деган маъно бор эди.

– Дуруст-ку, – ўзида йўқ нарсани бировда кўриб қолганида алами келган одамдай Ғулом Шариф ботинида қандайдир тушуниксиз ижирғанишни ҳис этди. – Қаерни тамомлагансиз?

- Ўқиганим йўғ-у, аммо маълумотим етарли.
- Қанақа маълумот экан у, ўқимай эгалланадиган?
- Чўт қокишни биламан.

Шу сўз Ёшиузоқнинг оғзидан чиқар-чиқмас Беркинбой:

- Буғолтирлик мос экан, – деб юборди.
- Раис индамади. Ўртада ноқулай жимлик чўкди.
- Омборчилик ўрни ҳам бўш, – деди Беркинбой энди бошқа таклифни ўртага суқиб. – Буғдой омборида ҳеч ким йўқ.
- Ўзи сиз бу омборни биласизми? – сўради Ғулом Шариф Беркинбойни синаётгандек.
- Ўзингиз айтувдингиз, – деди Беркинбой унинг юзига солиб. – Ўн саккизта хампа¹¹си бор.
- Эсингизда қолганини, – деди Ғулом Шариф ишонқирамагандек бош чайкаб кўяркан.

Беркинбой энди Ёшиузоқка қия назар ташлаганича:

- Ҳар хампада ўттиз тоннадан буғдой, – деб қўйди, у қанақа хазинани қўлга киритаётганини эслатмоқчи бўлгандек.
- Бу жуда масъулиятли жой, – деди нихоят Ғулом Шариф нималарнидир ўйлаб олиб. – Қаттиқ туриб, хушёр бўлиб ишлайсиз. Бу ишда энг ёмони кўнгилчанлик.
- Шундагина Ёшиузоқ бошини кўтарди. Унинг кўзлари чакнарди. Ошнаси ўз қувончини дарҳол ошкор қилиб қўйишидан хавотирланган Беркинбой унинг нигоҳини тутиб олиб, сирли ишора қилганди, Ёшиузоқ яна дарҳол бош этди ва раҳмат айтиб, чиқиб кетди.

Беркинбой энди майда-чуйда юмушлардан бўшаб, жиддийроқ масалаларни муҳокама қилиб олмаса бўлмайдигандек, қўлтиғига қистириб кирган, чойхонанинг қирим-чиқим дафтари деб ишлатиб юрган катак дафтарининг охириги саҳифасини меҳмон олдига дастурхон ёзиш тадориғини кўраётган каби очди.

Ғулом Шариф унга саволомуз бокди.

- Қаранг, – деди Беркинбой катта кашфиётни қойиллатгандек. – Кейин билиб оласиз.

Ғулом Шарифнинг кўз ўнгида қора қаламда ажи-бужи ҳарфлар билан ёзилган турли-туман кўнгилочар тадбирлар рўйхати намоён бўлди. Бу ёзувларга бирров нигоҳ ташлабқоқ ёзув-чизувдан хабари бўлган ёки хабари бўлмаган ҳар қандай одам қандай ёзмаслик кераклигини дарҳол фаҳмлаб оларди. Аммо ҳарфий ва тиниш белгиларидаги очикдан-очик хатоликлардан қатъи назар, юқоридан одатдагидек тигиз маълумот сўраб қилинганда улар сал-пал таҳрир ва тузатишлар билан бемалол бериб юборса бўлаверадиган давр руҳига мос, тўғрироғи, давр руҳини очик-ойдин камраб олган қандайдир маънавий-маърифий ва қандайдир маданий режаларнинг оқилона бўй-баста манама деганича кўриниб турган битиклар эди. Бунинг учун чойхона қирим-чиқим дафтарининг сўнгги бетига қора қаламда қинғир-қийшиқ постмодерн сюрреалистик услубда ёзилган «такбир» сўзини реалистик жараёнда «тадбир» деб ислоҳ қилишнинг ўзи кифоя эди. Беркинбой

¹¹ Хампа – галла омбори бўлмаси.

Ўз кўнгилочар «такбир»ларини «камсамолка»¹²лар билан биргаликда ўтказишни таклиф қиларди; боз устига рубоби кўндоғига булбул кўниб сайраган деган бўлмағур ёлғон гапга ўзи ҳам ишониб қолган манмансираган машшоқнинг камсамолка ўйинчиси билан; ундан сўнг эса гўнгда ўсган анвойи гуллардан оломонни сармаст қилувчи аскиячиларни ҳам таклиф қилиш Уташан учун зўр «такбир» эканлигини кистириб ўтарди. У крим-чиким дафтарининг охириги бетига қинғир-кийшиқ ҳарфлар билан мана шунақа ғаройиб нарсаларни битганидан ташқари, Ғулом Шарифнинг қулоғи остига оғзаки равишда шипшиб айтишига қараганда, Бўри Қосимович ҳам бунақа тадбирларга (оғзакида бинойидек тўғри талаффуз этарди: орфоэпия!) эътибор берармиш. Инчунин, у рубоби кўндоғига бубул кўниб сайраган деган бўлмағур ёлғон гапга ўзи ҳам ишониб қолган манмансираган машшоқнинг яйдок пешонасига ўнталик қизил пулни ёпиштираётганини Беркинбой кўрганини ҳам, эшитганини ҳам мужмал-мажҳул оҳангда ноаниқ гапириб, хулосасида бу ўйлаганлари Ғулом Шарифнинг илдиз-пойдеворини мустаҳкамлашга, Уташан бошида унинг абадулабад туришини таъминлашга қаратилганини ҳам шама қилди. Ғалати томони шунда эдики, бу гапларни эшитаётган маҳалида Ғулом Шариф барча ташвиш-тахликаларини, гумонларини унутганча ич-ичидан ёпирилиб келаётган тоғни урса талқон қилгудек ёвқур куч мушакларига йиғилаётганини ҳис этди – шунда ўз-ўзидан қандайдир қувониб-суюниб кетса-да, бу узокқа чўзилмади, ич-ичидан илқис ёпирилиб туйқусдан курчланган куч худди шундай илқисдан ва туйқусдан қайгадир маҳв бўлди. Илқислик ва туйқуслик – ҳалак жараён. Мен эҳтимол минглаб нигоҳлар таъкибида ҳаракат қилаётган футболчидирман. Оёғим остидагини илқисдан ким илиб кетишини илиб кетилган фурсатнинг ўзида ҳам идрок этолмаслик ҳаётимнинг мазмунини ташкил этади. Эҳтимол мен қудуқ қазиётганимда қайтиб чиқиш учун оёқ иладиган чуқурчалар қўйишни ер қаъридаги тубсизликда чорасиз ўтирган чоғим туйқусдан ёдга олиб қолган дунёдаги энг бахтсиз қудуқчидирман. Тепасидаги бир парча осмондан кундуз куни куёш, тунда ой ва юлдузлар кўриниб қолиши қудуқчи қалбидаги ўзиники бўлмаган узлуксиз қувончларнинг лаҳзалик улушларини акс эттира олгани каби эди унинг туйқуслиги ва илқислиги тутиб ололмай тутиб олмакчи бўлганлари. Оёғи остидан илиб кетилмагани ўзини кузатаётган минглаб нигоҳларга кўз-кўз этиш қувончини йўқотиб қўйишдан ҳадиксираётган ўйинчи ва тубсиз қудуқда куёш ҳамда ой-юлдузларни абадий ғамга ботиб кутиб ўтирган қудуқчи каби илқислик ва туйқуслик унинг кўрқув-ваҳималарини асло йўқота олмаса-да, хаспўшлаши билан далдали-ю қадрли кўринар эди. Унинг нажотбахш умид билан боққан нигоҳининг туб-тубларига чўкиб ётмиш мангу шижоатсизликлар шундан ҳикоя қиларди ва уларни оз бўлса-да, ортага чекинтирмок учун қувватсиз ҳамда самарасиз зарбалар билан тасалли олишга уринарди. Шу муддао уни Беркинбой билан баҳс-мунозара қилишга олиб кирар экан, буларнинг барчаси беҳуда эканлигини илқислик асносида онгининг бир четидан ўтказди; ўзини ҳеч қачон қизиқтирмаган ва фойдасизлиги яққол кўриб турган тадбирларнинг хомаки режалари устида бош қотиришга уринаётгани туйқуслик билан нечоғлиқ ҳамоҳанг бўлиб кетганини ўзи ҳам пайқамай қолди – ҳўжалик идораси ҳовлисига фаввора қурилса қандай бўларканлигини муҳокама этишаётганида ўзи ҳам билмаган ҳолда оёқ-қўли марказнинг кишанлари билан боғлаб ташланмаганида қурувчилик салоҳиятини

¹² «Камсамолка» — комсомол киз.

бутун дунёга кўрсатиб қўйишидан лоф-қоф урди. Кейин... кейин эса, Беркинбой билан хайр-маъзур қилиб уйга қайтганида, тун билан ёлғиз юзма-юз қолганида мана шу некбин, хаёлига неки келса кўркмай-хайикмай изҳор этаётган довуракнинг ярамас кўнгли ҳам теварак-атроф зулматтоҳидан улги олаётгандек яна эски ҳолига қайтди; кундуз кунги ҳолати илкис қайларгадир махв бўлди; янгилари туйқус бош кўтарди — илкислик ва туйқуслик чорасиз жараёнга айланди.

Биринчи қисм тугади

*Қитоб ўқишидан кўра арзон кўнглихушлик
ва айни пайтда, узок давом этувчи ором
бўлмаса керак.*

МОНТЕГЮ

Қочаётган қон

Достон

Аъзам ЎКТАМ

Қон куйиш пункти.
Ҳар кун эргалаб,
қон олишар ҳамшира кизлар,
беморлардан текширмоқ учун.
Кўрикдан ўтишни кутаётган қон
кутида, найчанинг ичида турар.
Бири совук, бошқаси иссик,
бири қуюк, суюк бошқаси.
Фақат битта найчадаги қон
ҳар замонда турар кўпириб.
Алоҳида сақлашар уни.
Одамлар конида,
секин танишиб,
гап бошлашар
у ёқ-бу ёқдан.

Биринчи гуруҳ қон:

Мен – муаллим кониман.
Қарши турди у,
кишлокдаги ўн ёшдан куйи –
болаларнинг пахта теришига.
Шусиз ҳам барчаси касалманд,
чаласавод, лоқайд ва кўрқок.
Элнинг ҳоли не кечар унда,
келажакда ким бўлар булар?
Раис эса, пахта ўрнига
пул йиғади, тўлади план.
Даладан чиқмайди лекин болалар.

Аъзам ЎКТАМ – 1960-2002. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. Шоирнинг «Кузда қулган чечаклар», «Кўзатиш», «Зиёрат», «Тараддуд», «Икки дунё саодати» «Қирқинчи баҳор» шеърӣ тўпламлари; «Бола дунёни тебратар», «Хабар» номли насрий асарлари наиш этилган.

хозирдан кўради барчасин,
яна жим турмоққа кўникар.
Чидолмади. Болалар билан
юқорига битди шикоят.
Сўнгра, уни бузгунчиликда
айблаб, ҳайфсан килдилар эълон.
Айирдилар севган касбидан.
Тек турмади шогирдлар лекин.
Жинояту порахўрликни
очиқ ёзиб беришди қайта.
Бир тўй бўлди кишлоқда шу кез,
эртасига гап-сўз ва жанжал.
Келин ёзиб берганмиш тилхат –
йиғим-терим пайтида Эгам
номусига текканмиш зўрлаб.
Куёв ғазаб ўтида ёниб,
маст ҳолида келди уйига.
Ўзи қалам ушлатгани кўл
унга пичок урди оқибат.
Қандоқ асраб қолдийкан раис
ёпиб куёв жиноятини,
Эгам ўлди касалхонада.

БИР АСАР ТАРИХИ

Шоир Аъзам Ўктамнинг китобларига кирмаган асарларидан бири «Қочаётган қон» достонидир. Достон мустақилликдан олдин, 1987 йилда ёзилган. Унда яқин ўтмишдаги воқеалар қаламга олинган. Воқеалар тасвири, қаҳрамонларнинг ҳаётга ва жамиятга муносабатларида, зўравон сиёсат ва пахта қулига айланган жафода халқнинг оғриқ тўла ўй-фикрларида шоир кўнглининг ўтли изтироблари, орзулари ва армонлари мужассам. Мухтасаргина достон шаҳар марказидаги қон қуйиш пунктида найчаларда турган биринчи, иккинчи, учинчи гуруҳ қон, иссиқ ва совуқ, қуюқ ва суюқ қонларнинг баҳси билан бошланади. Достонда ўша даврнинг оқ ва қора суратлари эмас, балки дарднинг ички қиёфаси, манфур тузумнинг адолатсизликларига бўйсунмаган фидойиларнинг исёни, асов руҳи бор. Биринчи гуруҳ соҳиби бўлган муаллим юрт истиқболи – ёш авлод камолотига бола ураётган, уларнинг тафаккури ва заковатига тўсқинлик қилаётган иллатларга – маънавий емирилиш ва адолатсизликка қарши курашади. Достонни ўқир эканмиз, яқин мазийнинг акс садосини, руҳан покланишига интилаётган миллат қонининг нафасини эшитгандай бўламиз. Қочаётган қон – ҳақиқат ва покдомонликнинг, адолатсизликка қарши исённинг рамзидир. Улар ясама қаҳрамонлар, тўқима воқеалар эмас – аниқ макон ва замонда яшаган, ўша мудҳиш воқеликда иштирок этган, юрагидан изтироб чеккан ва эртанги ёруғ кунга ишонган замондошларимиздир.

Тўмарис Аъзам БУТУНБОЕВА,
изланувчи-тадқиқотчи

Иссиқ қон:

О, бу қандок қабоҳат, ахир,
 нечун бунда ётибман бекор?
 Мен одамга қандок керакман?
 Ўх, лаънати,
 виждонсиз итлар!

Қуюқ қон:

Шогирдларинг килса гар тухмат
 ёмон, жуда ёмондир, бироқ,
 чидаш керак барига, чидаш.

Совуқ қон:

«Ўйнашмагин арбоб билан,
 арбоб урар ҳар боб билан».
 От чопишмоқ не учун керак
 омади келганлар билан?

Суюқ қон:

Охир шундок ном олар экан,
 килса ҳам бўларкан у ишни:
 хи-хи, кизик бўларди аммо.

Иккинчи гуруҳ қон:

Соҳибим урушдан қайтган ярадор,
 не жангларда узилмаган жон,
 тинч кунларда кийналди жуда.
 Энди эса, далани фронт,
 теримчини аскар дедилар.
 Иш ўрнига қоп-қоп ваъдалар
 шиорларни уйиб қўйдилар.
 Ўх, захарли дорилария!
 Ёз бошланса бўғилар нафас.
 Борми касал бўлмаган деҳқон,
 бизда эса «ҳамма пахтакор» эди.
 Пахта экиб, томорқага ҳам
 пуркадилар дорини, ахир!
 Самолётлар учганда пастлаб
 уруш даври тушарди эсга.
 Чидаш мумкин эмасди. Бироқ,
 бекор кетди у ёзган хатлар:
 «Ахир, пахта одамгами ё

пахта учун керакми одам?!»

Уни:

«Уруш пайтида кочқин,
хоин бўлган экан» дедилар!
Қалтиради. Урди кимнидир,
келтирдилар «жинни» деб бунга.
Шунда конни олдилар ундан,
хўп синчиклаб текширмоқ учун.

Иссиқ қон:

Боласининг томирларида
мен гупирсам қанийди, ҳозир.
Қўшнилари, эҳ, бу лоқайдлар
оладилар жонингни пинҳон.

Қуюқ қон:

Шулар учун қон тўқдимми деб,
одам ўзин еб қўяр сўзсиз.
Лек, ўзлари билмагач буни
не ҳам дейсан, индамайсанда.

Совуқ қон:

Ўзи ҳеч айб йўқмиди унда,
тагин жинни деб юборсалар.
Ҳи-ҳи, ёмон бўлар дейманда.

Учинчи гуруҳ қон:

Ҳамманг тентак экансан роса —
пахта дейсан, тўғрилиқ дейсан.
Муаллимга келади раҳминг —
соҳибимга эса ачинмас ҳеч ким.
Наша чекким келяпти роса.
Ота жойлаб қўйди ўқишга,
олиб қолди ҳарбий хизматдан.
Бироқ, замон терс кетди бирдан,
ота қулаб тушди баланддан.
Қайда экан бечора ҳозир,
кимор, қизлар, май. Бари кетди.
Унинг битта синфдош дўсти
ҳалок бўлди Афғонистонда.
Жанозага борибди чекиб,
кейин тинмай қулаверди у.
У ёғини билмайман, лекин,
кандок қилиб келдим бу ерга,
билолмасдан гарангман ҳануз.

* * *

Қонлар сўзлар одатдагидек
 ўз ҳолига яраша сўзи.
 Бироқ, махсус найчадаги қон
 бирдан тилга кирди гулдираб:
 – Тўхтанг. Ортиқ сўзламанг энди.
 Эй, иссиқ қон, дўстимсан менинг,
 биринчи, иккинчи, учинчи – дўстим.
 Душманимдир қолганлар эса,
 ёвдир улар минг йилдан бери.
 Илк бор қачон тўкилганимни
 аниқ сақлаб қолганман эсда.
 Босиб келди эрону мўғул,
 талаб элни, топталаб ерни,
 йўқ қилмоқчи бўлдилар тилни.
 Қуюқ қонлар тураверди жим,
 совуқ қонлар улардан баттар.
 Суёқ қонлар сотилдилар тез,
 «оқсуяк» деб ном олди улар...
 ...Мен ҳайқирдим, менинг ортимдан,
 иссиқ қон ҳам кичқирди бўзлаб:
 «Эй, будуним, бутун бўл, йитма,
 кишанларга берма қўлингни.
 Ерингни, тилингни сотма сотқинларга!
 Ишонма, бу оқсуякларга –
 Улар тилни, элни сотганлар».
 Қилич сермаб келди суёқ қон,
 қуюқ қонлар турдилар бефарқ.
 Бошим кетди, тўкилдим ерга,
 тупроқдан бош кўтариб чикдим.
 Лола бўлдим – хидлаганларнинг
 томирига қон бўлиб кирдим.
 Анор бўлдим, ток бўлдим кейин –
 ичганларга бўлавердим қон.
 Навоийга, мирзо Бобурга,
 Машрабгада ўтавердим шод.
 Кимни суйиб, тилга олса халқ,
 томирида юрганман унинг.
 Қодирий ҳам, Усмон Носир ҳам
 менинг Эгам бўлди қисқа вақт.
 Урушда мард қолган зотларнинг
 томирида кезганлигим чин.
 Аммо, йўлим берк бўлди кўп вақт,
 дўстим кўп деб, ўйлар эдим мен.
 Анов пастлар ҳамма замонда
 сабаб бўлди тўкилмоғимга.
 Бир одамнинг қон таркибида

турли-туман қонлар бор, кизик.
Бир кун лоқайд, бир кун қизикқон,
бугун ёвкур, эртага қўрқок.
Туrolмайман бу ерда энди,
ўтмишгаку бўлмайди қайтиб,
келажакка кетаман, тамом.

* * *

Шаҳар катта – қўпдир одамлар,
миллатларнинг йўқдир саноғи.
Турли тилда тарқалди ногоҳ:
«Қон қочибди!» деган бир хабар.
Ҳамширалар ёқавайрону
бош врачлар дарғазаб, хуноб,
қон қочган барининг юзидан.
Бор қон қуйиш муассасаси
айланди қон қувиш идорасига.

* * *

Ҳар кун турли миш-миш тўқилар,
вақт йўқ эди парво қилишга.
Ота бўлдим – туғилди кизчам,
олиб келдим бугун уйимга.
Қизчам ухлар, термилиб унга
хаёлларла сармаст ўтирсам
келаверди қон хиди гуп-гуп.
Секингина чиқдим, карасам –
кип-кизил қон қўча эшиги.
Аста очдим, ичкарига қон
чоғиб кирди шиша найчада:
– Эшитдингми, қон қочиб кетган,
ўша менман, гапир, шу уйда
гўдақ борми, Тўмарис деган?
– Ҳа, бор. Унинг отасиман, мен.
– Қанча бўлди туғилганига?
– Роппа-роса бир ҳафта.
– Э, воҳ!
Бир ҳафтага кечикибманда.
Сенга унча ишонч йўқ, лекин,
гапим бордир кизалоғингга:
осон эмас бу номни олмоқ!

– Қолгин, – дедим, – кераксан бугун,
 дўстларинг ҳам оз эмас сенинг.
 Қайтгин, бизни тарк этма сира,
 бошқачадир бугун бизнинг халқ.
 Бегоналик қилмагин бизга,
 дўстимиз бўл, қочаётган қон.
 Унамади, у кетди чиқиб,
 мен югурдим қизчам ёнига.
 қўллари мушт, уйган қовоғин,
 катталардек бокарди ўйчан
 икки юзи қип-қизил унинг.
 Қўнғлим ўсди, ёришди дилим,
 қон кетмайди бутунлай қочиб.
 Тоза бўлар энди муҳит ҳам,
 келажакка мумкин инонмок.
 Умид этмак мумкин бемалол
 эртанги кун одамларидан.

Хитоблар эжонсиз, аммо содиқ дўстлар.

ГЮГО

**Рустам
АБДУЛЛАЕВ**

БЕБАҲО МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТ

Тўй маросимлари фольклори жанрларининг маҳаллий шакллари, уларнинг вазифаларини ўрганиш, илғор анъаналарини тарғиб этиш, кам ўрганилган расм-русумларни ёритиш фольклоршунослигимиз, этнографиямизнинг бугунги кундаги муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Тўй атамаси ўз ичига жуда кўплаб расм-русумлар, ирим-сиримлар ва кичик-кичик маросимлар мажмуасини қамраб олади. Аслида, мазкур атама, профессор Б. Саримсоқовнинг кўрсатишича, «тўймоқ», «эл-юртга зиёфат бермоқ», «дўстлар дийдорига тўймоқ» сингари маъноларни англатадиган анъанавий маросим бўлиб, тарихан «Бешик тўйи», «Мучал тўйи», «Хатна (суннат) тўйи», «Никоҳ тўйи» кабилар асосий тадбирларни ташкил этади. Масалан, Бухоро шаҳри ва туманида, Гиждувон, Ромитан, Шофиркон, Вобкент, Пешкў, Жондор қатор туманларидаги қишлоқларда никоҳ тўйига иккита машғал ёқиб «Ҳазор Алиқ» яъни (Минг салом) билан куёвнинг жўралари ва қишлоқ йигитлари келин чиқадиған хонадонга доира жўрлигида ёр-ёрлар айтиб кириб келадилар. «Чимилдикқа кирган келину куёв табриги», «Шарбат ялатар», «Хушрўй келин олиб келдик», «Хинобандон», «Саллабандон», «Ғули сурх», «Лачак тақиш», «Рахзаной» (Жой йиғар), чақалок туғилгандан кейин қирк кун, яъни чилласидан кейин «Соч олар», «Тирноқ олар», «Киндик тушди», «Ҳалқа тақиш» (Зирақ тақиш) сингари кичик маросимлар ҳам ўтказилади.

Жуда кўп халқлар фольклоршунослиги ва элатшунослигига назар солсак, кўпроқ никоҳ тўйлари тадқиқ этилганлигига гувоҳ бўламиз. Лекин турли сабабаларга кўра бешик тўйлари ва унда айтиладиган айтим ва олқишлар деярли тўпланмади, уларга миллий ўзига хосликнинг кўринишларидан, белгиларидан бири сифатида етарлича эътибор берилмади. Шу маънода хатна тўйлари ҳам диний маросим сифатида кораланди. Бу тўйлар халқ руҳиятида, менталитетида, миллий турмуш тарзида алоҳида ўрин тутсада, тадқиқотчилар диққат-эътиборидан четда қолди.

Фақат кейинги йиллардагина бешик тўйлари ва суннат тўйлари, уларнинг халқ руҳиятида тутган ўрни, моҳияти ҳақида тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Шуни қайд этиш лозимки, тўй маросими моддий ва маънавий ҳодиса ҳисобланиб,

Рустам АБДУЛЛАЕВ – 1954 йилда туғилган. Тошкент давлат консерваториясини битирган. «Қорақўлдан ўтган умр қарвонлари» китоби, «Якка қўшиқчилик», «Хонандалик синоатлари» каби услубий қўлланмалари чоп этилган.

халқнинг моддий турмуши яхшиланиши билан тўй шакллари ҳам ўзгариб борди. Лекин бешик, хатна ва никоҳ тўйлари халқнинг қадимги тарих билан мустаҳкам боғланган ва бошқа халқлар тарихи билан типологик хусусият касб этган тўй турларидир.

Янги бир меҳмоннинг дунёга келиши ҳаётдан умидвор бўлган ҳар бир оила учун улкан бахт ҳисобланади. Бу нарса халқимиз учун қувонч, алоҳида шукроналик касб этади. Шунинг учун Бухоро воҳасида яшовчи аҳоли ўртасида ҳомиладорлик, чақалок туғилиши, унинг чилла даври ва бешик тўйлари билан боғлиқ бир қатор иримлар мавжудки, уларнинг аксарияти тақиқловчи мазмун касб этиб, ҳали туғилмаган чақалокни ёвуз руҳлар хуружидан, кўздан ва ҳасадгўй кишилар зиён-заҳматидан ҳимоя қилишга хизмат қилади. Масалан, Қоракўл туманидаги Жигачи қишлоғида чақалок туғилишидан хабардор бўлган кишиларнинг дастрўмолчалари йиғиб олинади.

Бу нарса ўз моҳиятига кўра мулоқот магияси билан алоқадор бўлиб, рўмолчасини берган шахс туғилажак чақалокка хайрихоҳ бўлиб, унга нисбатан ҳеч қандай хусумати йўқлиги, агар бирор ёмон нияти бўлса, берилган рўмолча орқали ана шу ният ўзига қайтиши мумкинлиги англатилган.

Ҳомиладор аёл ва туғилажак чақалок ҳаётини турли-туман хавф-хатарлардан сақлаш мақсадида амал қилинадаган ирим-сиримлар воҳада яхши сақланиб қолган. Хусусан, ҳомиладор аёл кўп сақич чайнамаслиги лозим, сабаби чақалокнинг қулоғи оғриб қолиши мумкин. Аркон ёки ип устидан ҳатлаб ўтмаслиги керак, ҳомиланинг киндиги бўйнига ўралиб, нобуд бўлади. Чўпон таёғидан ҳатласа, бола хунук туғилади. Косов устидан ҳатласа, чақалок нобуд бўлади. Ойнага кўп қараса, айникса, кечкурун қараса, бола хунук бўлади. Супурги ёки тахта ўқлов устидан сакраса, чақалокка зиён-заҳмат етиши мумкин.

Қашқадарё воҳасида она ва болани ҳар хил руҳлар тажовузидан соғ-саломат сақлаш учун чақалокнинг кийимига, от ёки итнинг юнги солинган ёхуд бўрининг тиши, бир парча териси солинган туморлар тикиб қўйганлар.

Юқоридагилардан ташқари, ҳомиладор аёлни ёлғиз қолдирмаслик, у томонидан мазорга, катта сув бўйларига, хилват гўшаларга бормаслик, қоронғида юрмаслик, елли деб ҳисобланган ёки қон босимини оширадиган, кўп суяқлик ичишга сабаб бўладиган, қийин ҳазм бўладиган таомларни истеъмол қилмаслик шартлари қўйилган. Шунга ўхшаш бир қатор урф-одатлардан ташқари бола туғилгандан сўнг болага муносиб исм қўйиш шарт ҳисобланган.

Болага исм қўйиш анъанаси қадимги аجدодларимизда ўзига хос бўлиб, оилада ўғил фарзанд туғилса, уни инс-жинслар, зиён-заҳматлар хуружидан ҳимоя қилиш мақсадида дастлаб ёлғон исм қўйганлар, бола ўз фаолиятида бирор эзгу иш кўрсатгач, унга ҳақиқий исм қўйганлар.

Албатта, бу хилдаги анъаналарнинг барчаси ҳам ҳозир сақланиб қолмаган. Аммо Қашқадарё воҳасида яшовчи аҳоли ўртасида чақалокка исм қўйиш билан боғлиқ қатор ирим-сиримлар сақланиб қолган. Ёлғиз фарзанд ёки кетма-кет туғилган болаларга Ҳамро, Ёлдош, Эргаш, Тиркаш каби исмлар қўйилган. Кетма-кет уч ўғил туғилса – тўртинчисига Чори, бешинчисига Панжи, олдинма-кейин икки ўғил туғилса – иккинчисига Жўравой, икки қиз туғилса – Жўрагул, эгиз болалардан кейин қиз туғилса – Ҳадича, ўғил туғилса – Тохир ёки Юнус, туғилганда она вафот этса – қизига Нусха, ўғил болага Ёдгор деб ном қўйилади.

Кўп йиллар тирноқка зор бўлган ёки болалари турмаган аёллар фарзандларига Турсунбой, Турсуной, Кўпайсин, Берди, Тоштемир, Тошпўлат, Ойтош, Тилов,

Тўхтасин, Турғун, Орзи, Махкам каби исмлар қўядилар. Баъзан боланинг киндигини теша, болта, қилич каби нарсалар билан кесиб, ўша асбобнинг номини болага исм қилиб қўядилар. Масалан, Тешавой, Болтавой, Ўроқвой, Қиличвой каби. Авлиёлар ёки эшонларга назр-ниёз қилиб туғилган фарзандларига Назир, Назира, Ниёзқул, Нарзиқул каби исмлар қўйилган.

Албатта, азалий анъаналаримиз, урф-одатларимиз ва удумларимизнинг илдизларини, уларга юкланган бирламчи мазмунни билиш, ўрганиш, тадқиқ қилиш жуда муҳимдир. Миллий ўзликни англаш жараёнлари кучаяётган, миллий анъаналарни умуминсоний қадриятлар билан уйғунлаштириш муҳим касб этаётган ҳозирги пайтда бу масала янада долзарб аҳамият касб этмоқда. Шу сабабли биз ўзига хос миллий бирлик сифатида тезкор ўзгаришларга давр нуктаи назаридан ёндашмасак ва уни оқилона ислоҳ қилишга киришмасак, тарих берган ноёб имкониятни бой берамиз. Шу йўналишда давлат миқёсида ташкилий-маърифий, илмий-амалий ишларни олиб бориш кечиктириб бўлмас вазифа бўлиши лозим.

Резюме

Мақолада Ўзбекистондаги ижтимоий фикр ва онг тараққиётида миллий анъана ва маросимларнинг ўрни, уларнинг моҳияти, илмий ўрганилишининг долзарблиги ҳақида фикр юритилади. Муаллиф томонидан маҳаллий урф-одатлар ва анъаналарни умуммиллий қадриятлар даражасига кўтаришнинг ҳаётий зарурлиги, бундай ҳаракатларнинг миллий бирликни мустаҳкамлашдаги ўрни муҳимлиги ва шу йўналишда давлат миқёсида ташкилий-маърифий, илмий-амалий ишларни олиб бориш кечиктириб бўлмас вазифа эканлиги ҳақидаги хулосага келинади.

Резюме

В статье высказывается мнение о месте национальных традиций и ритуалов в развитии общественной мысли и общественного сознания, их сути и об актуальности их изучения. Автором сделаны выводы о жизненной необходимости превращения прогрессивных локальных ритуалов и традиций на общенациональные ценности, о важности таких действий в укреплении национального единства. По мнению автора, осуществление организационно-просветительских, научно-практических мер на государственном уровне является неотложной задачей по этому вопросу.

The resume

In article in development of public thought and public consciousness, their essence and the opinion on a place of national traditions and rituals is expressed on an urgency of their studying. The author draws conclusions on vital necessity of transformation of progressive local rituals and traditions on general national values, about importance of such actions in strengthening national unity. According to the author, realization organizational-educational, scientifically-practical measures at the state level is not postponed problem on this question.

Мудроқ юракларни уйғот уйқудан

Феруз
НЕЪМАТУЛЛАЕВ

Тарих тўлғонадир, тарихинг кўксим,
Фалак парчалари тизилмиш ерда.
Турон тупроғига тўкилар ишким,
Онам Ўзбекистон – сен улуг сирда.

Севинчинг юзимга сепакол юртим,
Куёш порламайди кўкда беҳуда.
Эй, булбул сайрагин, жим юрмагин, жим,
Мудроқ юракларни уйғот уйқудан.

Қарагин, уйғондим, улуг хис туйдим,
Қоришмоқ истадим халким жойингга.
Сира кўнглим чўкмас, куймайди дилим.

Ўлим... Жазо йўқдир нечун хоинга?
Мен пойингни ўпдим, эй, она тилим,
Ахир, бутун дунё сенинг пойингда.

Учлик

Сира эгилмади бу ғурур –
Қил устида турганда умрим.
Ахир, тоғлар қачон эгилган?

Феруз НЕЪМАТУЛЛАЕВ – 1999 йилда туғилган. Навоий кончилиқ касб-хунар коллежсини тугатган.

Кел.
 Мен боролмайман сен томон,
 Товонимни тилар ташналик.
 Ер – айлана...
 ...Келмокни айлагил мақсад.
 Айлагилки, нигоҳларни ёр.
 Сен менга аталган бир хилкат,
 Хилқатки –
 Далаларда куйлагувчи
 Шамолдек дайди.
 Сочларимни сарғайтирган
 Куёшдек иссик.
 Бу туш...
 Сенсизлик
 Алданган аросатли туш.
 Мен –
 Кезгувчи сени ахтариб,
 Олис уфқни севадиган қуш.

* * *

Кўркинч. Садо келар. Алвидо –
 Маросимнинг сўнгги шовкини.
 Елкамга юк ташлар сўнгги бор
 Тақдир, сочим силаб оғриниб.

Еллар ўтди, туманлар ўтди,
 Ишқ қийнади, жон – аросатда.
 Стол узра шам ёниб чикди,
 Ёндирилди суратлар, хатлар.

Кўнгилга минг бир тусли гуллар, ўзгалар чекаётган қайғу, миллат дардларининг турфа ранглари сачраган кишида сўз айтиш, мисралар битиш иштиёқи ҳамиша табиий ҳол.

Ёш шоир Феруз Неъматуллаев:

Бағрингда яйраса озодпараст қалб – деб ёзади.

У борлиққа, атрофга, айниқса, одамларга ўз нигоҳи билан қарашга одатланган. Оддийликдан умумбашарий ҳулосалар чиқариш унинг қалб йўриғи.

Феруз Неъматуллаев дарду қувончларини теран англаётган, ўзиники қилиб олаётган ёшда. У тушларида ҳам шеърлар машқ қилади. Мухими, ўткинчи чапакларга алданиб қолмасин. Тинимсиз излансин. Сувнинг оқиб тургани соз. Мен унга бу машаққатли ва масъулиятли йўлда муваффақиятлар тилайман.

Одил ҲОТАМОВ,
«Чашма» адабий тўғараги раҳбари

Қор кўксимга санчилар, тақрор,
Тун қуюни бошланар – тўзим.
Сен ўзингни кўрма сабабкор,
Айриликқа сабабкор ўзим.

Қисмат даври келди азизам,
Рухлар сири ила қўзғалар.
Сен севмассан – мен севилмасман,
Севилмоққа ҳақли ўзгалар.

* * *

Ой, яна иккимиз, ёлғиз.
Сен ва мен.
сен ва Мен...
Сен мендан иборат узун –
Узоқ тун.

* * *

«Автобус деразасидан жим қараб кетсанг»¹,
Унутсанг, дунёни буткул унутсанг.

Термилсанг сочингни ел ювса алқаб,
Фақат ўйламасанг ҳеч нени илқаб.

Кўзларинг ёшланса куёш нуридан,
Одамлар тафтига тўлса кўридан.

Атрофга термилсанг беғараз, оё,
Нигоҳинг қаърига кўмилса дунё!

Қувнасанг йўлларни қилиб овоза,
Очилса беташвиш юртли дарвоза.

Олис-олисларга қўнсалар тилаб,
Бағрингда яйраса озодпараст қалб.

Сезсангда, ох, ўзни сезсанг бир эркин,
Фитратинг матнини бузмаса ҳеч ким.

Бошласанг ўзингга ҳаёлот тиклаб,
Илдиздор дардидан ёнсалар буклаб.

Елкангга ташланса осмонлар юки,
Шеър ёзсанг шамолнинг китобин ўкиб.

¹ Рауф Парфи мисраси.

Етсангда, сукунат қаърига етсанг,
Бир лаҳза ўзингни шоҳ фараз этсанг.

«Автобус деразасидан жим қараб кетсанг...»

Ғира-шира кўринар куёш,
Сочимда ок, кўзларимда ёш.
Бир ўзим.

Киприкларда терилар ёмғир,
Армон оғир, армонлар оғир.
Йўқ сўзим.

Сен келурсан, сочинг жикка ҳўл,
Ғира-шира ёғду кўринур мўл.
Юлдузим.

*Оғанингда хузурланиб, ёлганингда руҳан
Бойлигингни хис эттирган китобгина яхши
китобдир.*

ОЛКОТТ

ЙИРТҚИЧ

Новелла

Дилмурод НАЗАР

Тагин уйғониб кетди. Бу сафар товуш анча олисдан келган бўлса-да, аянчли эди. Бошини ёстикдан кўтариб, атрофига аланглади, кўзлари безовта эди. Чукур-чукур нафас олди. Пешонасига кўпчиган терни кир енги билан артди. Ўзини ухлашга мажбурламаса бўлмаслигини билиб, қайта чўзилди, кўзларини юмди. Бир маҳал шовуллаган товушни эшитиб, хаёли ўзига келди. Олдида бепоён ўрмон ястаниб ётар, эсаётган шабада дарахтлар учини сокин ўйнарди. Бошини баланд кўтарди, осмонда рангин камалакни кўрди. Кўнгли ёришди. Лабида жилмайиш акс этди. Ўрмонга қараб юрди. Йўқ узоқ экан, анча ҳолдан тойди. Бир харсангга ўтириб, нафас ростлади. Йўлнинг ярмини энди босиб ўтибди. Роса чанқаганини ҳис этди. Сув умидида нигоҳини ҳар ёққа юборди. Аксига олиб сув йўқ, ҳеч қаерда жимир этган шуъла кўзга ташланмади. Бу кетишда беҳоллик унга сиртлондай ташланишини англаб, ўрнидан турди. Оёқлари увушиб қолибди, йўл босиши осон кечмади. Ерда ётган таёкни қўлга олди. Ернинг ҳам куп-куруклигига эътибор қилди. Атрофда ўт-ўлан қуриб-қовжираб ётар, сарғиш-қулранг тус бутун кенгликка чўзилиб кетганди. Таёққа таянганча йўл боса-боса офтобнинг оғишига яқин ўрмонга етиб келди. Ўрмон дегани узоқдан текис, бенуксон, қўл чўзса етадиган кўрингани билан уни саҳродан катта, чукур жарлик ажратиб турар экан. Нима қилиш керак? Жар оралаб ўтсинми? Бунга кучи-дармони етадими? Хайр, таваккал. Жарликка эна бошлади. Бир маҳал тани жунжикаётганини сезди-да, юраётган йўлига шубҳали нигоҳ ташлади. Шамол чанг-тўзонни тўзгитар, ҳар хуруж қилганида кишининг заҳрини бетга олиб келиб урар эди. Бехтиёр эғнидаги қўйлагига биқинди. Бироз юриб осмонда қор тўзони айланаётганини кўрди. Таваккал қилганига пушаймон еди, лекин энди пастга тушишдан бошқа чораси йўқ эди. Жарлик тубига етганда оёғи тойиб кетди. Ҳаммаёқ қотиб қолган қор ва муз билан қопланган. Биринчи қадамни кутиб тургандек лайлак-лайлак бўлиб қор ҳам бошлаб юборди. Бадани совуқдан дир-дир титрай бошлади, тиши-тишига тарақлаганча урилар, кўзлари совуқ ва ғазабдан каттиқ қисилар, босаётган қадами борган сари оғирлашиб борар эди. Итнинг ўлим азобида жарнинг нариги ёғига етди. Энди олдида жар устига – чангалзорга чиқиш машаққати турганди. Бу ёғи кўнгили истаган таваккал эди. Қияликка қараб оёқ босди: бир, икки, уч... Оёғи

Дилмурод НАЗАРОВ – 1984 йилда туғилган. Фарғона давлат университетини тамомлаган. Республика матбуотида «Сукунат манзили», «Олис уфқ», «Бўрон қутурган кеча», «Инқилоб» ҳикоялари эълон қилинган.

тойиб йиқилди, сирғанганча чиққан жойига бориб тушди. Йўл излаб тепага бокди. Бокди-ю, дахшатдан дами ичига тушиб кетди. Жарликнинг юқори адоғига нигоҳ етиб боролмас эди. Борлигини ваҳима қоплаб олди. Бошини қай ерга уришини билмай қолди. У ёндан, бу ёнга зир югурди. Шунда кўзи жарликда осилиб турган аргамчига тушди. Хурсанд бўлиш-бўлмаслигини ҳам билмай қолди. Қанчайин вақт котиб тургач, бориб арқонга осилди. Шунда ажойиб ҳол юз берди: арқон ўз-ўзидан юқорига тортила бошлади. Ҳайратдан котиб қолди. Арқон тортила-тортила жарнинг устига чиқиб ҳам олди. Ўрмон ичидан юзига баҳор нафаси урилди. Қулоклари кушларнинг сайроғига тўлиб кетди. Бирпас нафас ростлади, сўнг ўрнидан туриб ичкарилади. Нигоҳи бояги арқоннинг ўрмон ичкарисигача чўзилиб кетганини илғади. Шу арқоннинг адоғини кўзлаб кетди. Арқон бориб кичик бир уйчага туташди. Уйча ичидан тик этган товуш чиқмас, эшиги берк эди. Нима қилсин: кирсинми-қирмасинми? Таваккал, эшик тутқичига қўл юборди. Ўзига томон тортди, бироқ эшик очилмади. Бор кучини ишга солди. Шунда уйча дахшатли бир ўкирикдан зириллаб кетди... Нафаси ичига тикилганча ўрнидан туриб кетди. Ҳали тонг ёришмаган, ётган уйи тушидаги уйчанинг ичидек қоп-қоронғи эди. Кўнглини қоплаган ваҳима васвасаси тагин қанча вақт давом этди. Алаҳсираб, хаёлланиб, гоҳи ваҳималаниб, яна ўз-ўзидан ғазабланиб, бошини қайга уришини билмай, баъзан ўз ҳолидан қикирлаганча кулиб, тунни адо қилди. Куёш чиққанда нонуштага ўтирди. Кўзига чойдаги акси чалиниб қўққисдан йўлидан бегона чиқиб қолгандек чўчиб тушди. Кўзгуга югурди. Кўзларининг қизаргани, ковокларининг шишгани, рангининг синиклиги ичида хавотир шамолани эсдириб юборди. Томоғидан бирор нима ўтмагач, кўчага чиқди. Танида ким биландир дардлашишга, ҳасратлашишга эҳтиёж сезд. Аксига олиб кўчада ҳеч ким йўқ. Бировни учратиб қолиш хаёлида қатта йўлга қараб юрди. Қатта йўл ҳам бўм-бўш. Неча соат тентираб юрди. На бир ғизиллаб ўтган машина, на пиёда дуч келди. Дили сиёҳ бўлди. Назарида офтоб ботиш учун шошаётгандай, ҳадемай шом чўкадигандек эди. Қабристон ёнидан ўтаркан, девор орқасида нимадир тарақлади, сўнг дупур-дупур югурган товуш чиқди. Шошганича девор оша мўралади. Ҳеч зоғ йўқ. Дарвозадан кирди, қабрлар оралаб анча юрди. Ҳатто саёк ит ҳам учратмай ҳафсаласи буткул пир бўлди. Эски сағана ёнидан ўтаркан, қандайдир фавқулудда дахшатли товуш оёқларини юриб турган йўлига михлаб ташлади. Товуш жуда ҳам ваҳимали бўлиб, қандайдир йиртқичнинг ўкиригига ўхшаб кетарди. Лекин қанақа йиртқичлигини аниқлаб олиб бўлмасди. Дастлаб овоз сағананинг ичкарисидан чиқапти деб гумонлади, бироз кейин орқадан эшитилди деган ўйда тинчиди. Сағана орқасига ўтди, йиртқичдан асар ҳам йўқ эди. Уйига кўнгли хуфтон бўлиб қайтди. Хаёллари сепини йиғиб ололмасидан дерзасидан шом мўралади. Тамаки тутатди. Асабийликдан қаттиқ тортиб юборди, томоғига тикилган тутун аччик йўтал қўзғади. Роса йўтадди, босилиши қийин кечди. Охири, йўталишдан тўхтади, бироқ ҳали ҳам томоғида кичишиш сезиларди. Зарда билан қаттиқ йўталганди, ўз товушини ўзи танимади. Товуши бояги йиртқич ўкиригига ўхшаб кетганди. Бу сафар унчалик кўркмади, диққат билан эшитаётгандай бироз сокин қотди, сўнг яна бир бор атайин йўталди. Бу сафарги йўтал аввалгисига ўхшамасди. Ўрнига ўтирди. Миясида халиги қабристондаги ўкирикнинг асорати қўзғалди. Қутулиш учун анча ҳаракат қилди. Кўзи илина бошлади. Бирдан қаердандир яқиндан йиртқич ўкириб юборди, ўрнидан сакраб туриб кетди. Нима қиларини билмай яна ўтирди. Бошини қайга ҳам урарди – кўрпанинг ичига тикишдан бошқа. Кўрпасига тўё ваҳму кўркувдан кутқарадигандек

танини буткул кўмиб юборди. Тун куюклашди. Асаблар – таранг, гинг этган шовкинга ҳам бардош етмайди. Чарчоқ ҳаддан ошиб кетди: турганнинг оёғига осилади, ўтирганнинг елкасида юк ташлайди. Чалқанча ётганча, шифтдаги коронғиликка боқишдан ўзга чора йўқ. Шу алфозда яна канча фурсат ўтди. Ҳаммаёғи толди, фақат кўзлари юмилишни ҳамон рад этарди. Охири, истак устун келди, кўзга куч ишлатилди, бир-бирини суймаган қовоқлар ноилож жипслашдилар. Тахайюл ойнасидаги қора доғларнинг чоки сўкилди, яна ҳаёлда нур оз-оздан жилва қила бошлади, нигоҳ тагин озодлик умид қилиб ташқарига учиб чикмоқ бўлди. Доғлар аста-аста сидириб ташланди, беғуборлик нашида килди. Кўм-кўк осмон. Осмонда оппоқ булут оҳиста сузади. Булут суза-суза тоғ бошига етди. Чўккидаги оппоқ қор – сутдай, кўзни қувнатади. Нигоҳ тоғдан тушаётиб ўша ўрмон дарахтларининг учига келиб қўнди. Шабада ҳамон дарахтлар билан ўйнашарди. Кўнгил ёришиб кетди. Ўрмон сари югурди. Бу сафар ўрмонга кўз очиб юмгунча етиб борди. Ҳатто ҳалиги жарлик-у ундаги қор йўлини тўсиб чикмади. Ўрмонда уйча гўё ичига муҳим бир сирни яширгандек ҳамон қаққайиб турарди. Кулба эшигини очгани анча вақт қўли бормади. Шунда эшикнинг ўзи очилди. Қўрқа-писа эшик ёнига борди, ичкарига нигоҳ юборди. Уйча қоп-қоронғи эди. У ерда ҳеч нима йўқлигига ишонч ҳосил қилгандек ичкарига оёқ босди. Қоронғига ўргангунча тик ҳолда тек қотди. Кулбадаги ашёларга кўзи ўта бошлаши ҳамон кидиришга тушди, лекин йиртқични пайдо қилолмади. Адашдимикан? Қани энди шундай бўлса, қанийди, йиртқич деган ҳайвон бу оламда бўлмаса? Қўнгли жойига тушиб дам олгани ўтирди. Ўтирган кўйи мизғиб қолибди. Бир маҳал ташқарида оёқ товуши эшитилди. Сапчиб ўрнидан туриб кетди. Юраги дук-дук урганча, бўлажак қандайдир фалокатдан хабар бера бошлади. Ташқарига чиқиб қочиш ҳаёлига борди. Шу пайт эшик ёнига қандайдир соя оқиб келди-да, зум ўтмай куюклашди. Ҳатто ҳансираган нафас саси ҳам эшитилди. Юраги така-пука бўлиб кетди. Бу – аниқ, йиртқич! Ихтиёр куши учиб кетди-ю, овозининг борица бақириб юборди. Ўз уйчасида беҳос акс садо берган бақирик ташқаридаги йиртқични ҳам кўрқитиб юборди шекилли, бўкириб берди. Замину замон ларзага келди. Уйчадагининг кўзига еру осмон бир бўлди, хушдан кетмоқ учун қулади... Сувга чўккан кишидай кўрпани шалабоқ қилиб юборган, ҳансираб нафас олар эди. Сочик олиб танини артиб қикди. Ташқарилади. Ҳаво – салқин. Шабада эсади. Иситмали тани шўх шабада яйратиб юборди. Ҳаёл куши қайтиб бошга қўнди. Ўзига нима бўлганлигини обдон ўйламоқ учун тўнганнинг устига ўтирди. Ҳаёли нигоҳини яна осмонга томон торткилай бошлади. Қаради. Осмонда тушдаги булут сузар, фақат тоғ, тагидаги ўрмон кўринмас эди. Негадир қўнгли ўша томонларга чопди, тушда кўрган манзиллари сари жуда кетгиси келди. Ўрнидан турди. Уйига охирги бор қайрилиб қаради. Сўнг йўлга тушди... Биёбонмисан биёбон жойлар бу ерлар. Йўли шу ердан ўтар, аниқроғи, номаълум манзил сари олиб боровчи дунёдаги ягона йўл гўё шу эди. Қуёш киздиргандан киздирмоқда. Ташналик азоб бера бошлади. Бундай саҳрода сув қайда? Айни туш пайти йўл узра узоқда қаққайган бир дарахт кўзга чалинди. Кўзига ишонмади, туш кўряпманми дея гумон қилди, бироқ дарахт сари шитоб айлади. Ахир, тушда ё рўёда ҳам бахт кучмоқ мумкин-ку. Дарахт туш ҳам, рўё ҳам эмас экан, остига шукроналик ҳисси билан чўкди. Дарахт танасига суянганча қуявериб жизиллаб кетган танини бироз яйратди. Шу чоғ кулоққа шалдираган сас чалинаётгани англашилди. Ё Раб, ғойибдан келган марҳаматми бу? Сув. Қандай ҳаётбахш сўз. Бу сўз ўлимга ҳам чора бўла олади баъзан. Айниқса, силлани қуритувчи ана шундайин жазирама

сахро кўйнида. Сувдан мириқиб ичди. Жисму жони ором топди. Бояги жойига чўзилди. Кўзи кетди. Салқин туша бошлади. Бошини кўтарганида бояги жазирама сахро гулларга бурканганини кўрди. Ё тавба! Ўрнидан туриб гулзор оралаб юрди, баҳри дили очилди, капалаклар орқасидан қувлашиб ўйнай бошлади. Бир капалак ниҳоятда гўзал экан, жуда ёқиб қолди. Бироқ сира тутолмади. «Э бор-е!» дегиси келмади, ортидан қувиб дарахт ёнидан хийла узоклашиб кетди. Бир маҳал ҳалиги ўрмон ичида юрганлигини англаб қолди-ю, бояги хурсандчилигидан асар ҳам қолмади. Ортига қайтмоқчи бўлиб бурилганди, кўзи тиниб кетди. Не кўз билан кўрсинки, оёғи тагида тубсиз жар ётарди. Жар остидаги қорни, шамолни эслаб эти жунжикди. Ўрмон оралаб кетди. Ҳалиги уйча жойида турар, эшиги очиқ эди. Қандайдир куч уни уй сари тортиб бораётганини хис қилар, қочиб кетгани ихтиёри йўқ эди. Бирдан ҳилпираганча ҳалиги капалак пайдо бўлди ва теварак-атрофида айланишга тушди. Капалакни кўриб ваҳимаси бироз чекинди. Капалак у ёқ-бу ёқ борди-да, шартта кулбанинг ичига кирди-ю кетди. Капалак ортидан уйчага оёқ босди. Бироқ уйча ичида капалакни йўқотиб қўйди. Уй хийла кенг экан, ҳатто нариги ёғига етиб бориш учун бир кун етмайдиган кўринди. Бунинг устига қоронғи. Бундай қоронғиликда наинки капалак, ҳатто бургутни ҳам йўқотиб қўйиш ҳеч гап эмас. Хуллас, уй ичра узок тентиради. Бир маҳал анчадан бери ҳаёлидан кўтарилгани бўкирик янграб қолди-ёв. Оёғини қўлига олиб югурди, бироқ эшикни ҳеч тополмасди. Бўкирик такрорланди, бу сафар момоқалдирокдай оламни зир титратди. Жони кўзига кўринган чорасизга таваккалдан яхши йўл бўлмас. Ҳар ёкка ўзини урди, тинмай йўл излади, ваҳимадан ўзини қаерга олиб қочишни билмай сарсон бўлди. Қоронғилик бағрида капалак пайдо бўлди-да, йўл бошлади. Ортидан юрганди, эшик остонасига етиб келди. Ташқарилади. Шом чўкканди. Таскин топмоқ бўлган қўнғилида қандайиндир залвор сезди. Ички бир сезги билан кулба томон ўгирилди-ю, жон-пони чиқиб кетди. Кулба ичра бир жуфт йирик-йирик кўзлар унга боқиб турар, бу кўзлар ўлжасига ташланмоқчи бўлган йиртқичникидай хавфли, қондан бино бўлган каби қип-қизил эди. Тиззаси букилмай ва ерга гурсиллаганча йиқилмасдан туриб ҳушдан кетди... Бу ҳол қанчайин вақт давом этди, билолмади; кўзида яна нур жилваланди, ҳаёли ўзига қайтди. Оғир-оғир қадам босиб нари кетди. Ҳаёлан капалакни излади. Капалак эса кулба яқинида париллар, харқанча учмасин, нари кетолмас, бўйнидан занжир ўтказилганди. Бу ҳолдан қўнғили алланечук бўлди, дили уйча ичидек қоронғилашиб кетди, кўзига ёш келди. Капалакка яқинлашганди, жонивор ғойиб бўлди. Дилида вақтинча тинган ваҳима бўрони қайта авжига чиқди... Юраркан, оёқлари қалтирар, гўё шу қалтирок баданидаги бор мадорини ерга сочиб юбораётгандай йўлини давом эттиргани ўзини ожиз сезди. Тиззалари букилди, ерга гурсиллаб йиқилди... Кўзини очганида шом чўкканди. Дарахт остида ухлаб қолганини билди-да, танини созлаб, ўзини қўлга олмақ учун керишди. Қўл-оёқлари ўлардай увушиб кетибди. Туриб юргани ўзини қодир сезмади. Орқаси билан дарахт танига суянди. Шунда барг устига қўниб турган капалакни кўрди. Ё алҳазар! Бу – ўша, тушда ўрмондаги йиртқичга банди бўлган капалакнинг худди ўзгинаси. Капалакни кўриб кўзига ёш келди.

— Нахот сен қутулиб келдинг! – дерди у капалакка қараб пикиллар экан. Капалак бир бор ҳавога учди-да, айланиб-айланиб яна жойига келиб қўнди. Тушдаги гулзор ҳаёлига тушди, атрофга аланглади. Гулзор қаёқда дейсиз? Сахро. Кум. Барханлар. Бироқ ёлғиз дарахт ҳам. Қолаверса, сув. Ҳатто капалак! Оҳ... Бунинг хис қилиш азоби!.. Бирдан бўкирик садоси оламни тутди. Шамол барглари тўкиб

юборган дарахтдайин тагин ўзини ожизу нотавон кўрди бу бўкирик қаршисида. Қўркув ҳукмронлиги остида гарчи оламини унутса-да, капалакни унутмади, зарар етиши андишасида жониворни кўтариб турган шохга нигоҳ ташлашга ўзида куч топди. Не мўъжизаки, капалак жойида қотиб турар, қочиб қолишни ҳаёлига ҳам келтирмас эди. Не ажибки, шу арзимаган капалак дахшатли бир йиртқичдан кўркмас. Ўзи бўлса... Бу ўй дилидаги аллақандай ҳисни уйғотиб юборди, кўркуви бироз чекиниб, ичида уят ишнинг асоратидек қандайдир хижиллик ҳосил бўлди. Ўрнидан туриб капалакка яқинлашди, кўнган шохига аста энгашди. Пайти келиб кўришни ҳаёлига келтирмагани бир манзарага йўлиқди: капалакнинг кўзлари қон тўлгандек қип-қизил эди. Бу худди уйчадаги ўша... Ҳушдан кетиб йикилди... Ўзига келганида бошқа ўзини топмай қолди. Энди телбага айланганди. Дод солганча у ёқдан-бу ёққа зир югурар, «Йиртқич мени занжирбанд қилмоқчи!» дея бор овози билан бўкирар, баъзан тўхтаб тин олар, кўзларини қосахонасидан чиқар даражада катта-катта очганча атрофга аланглар, «Ана у! Ана у!» деб қичқирганча қочиб қоларди. Ҳар ерда ухлаб қолиши, йикилиб ҳушини йўқотиши одат тусини олганига кўп замонлар бўлганди. Бирок ҳали ҳам ўзи учун ўзи ноаниқ борлиқ бўлган мисол тушлари, ҳаёллари, рўёлари сирли кўргонлигича қолаётган эди. Шундай кунларнинг бирида руҳи тагин сахро кўйнида кезиниб қолди. Бу сафар руҳи одатдагидек таңдан узоқларда эмас, сокин эди. Ўз-ўзи билан ниманидир гаплашар, ўзини ўзи қандайдир яқин келажакда ҳаётида юз берувчи ўзгаришдан огоҳ этарди. Шу юриши ва кўриниши билан умри ўчишига бир баҳя қолган шамни, ҳаёти ўқиб бўлинаётган-у сўнгги саҳифаси очилаётган китобни эслатарди.

... Яна бояги дарахт олдида турар, фақат бу сафар хушҳол эди.

– Мен топдим, – ҳайқирди. – «Нимани?» дейсизми? Излаганимни-да...

Қаттиқ ҳаяжонланди шекилли, овозида титроқ кўринди.

– Яна айтайми? – хитоб қилди ўзига. – Йиртқич, бу – рўё...

Тинкаси қуриди. Ерга тиз чўқди. Бошини эгганча хансираб-хансираб нафас олди.

– Тагин билишни истайсизми? – Йиртқич, бу – туш...

Шу ерда ранги бироз ўзгарди. Сўнг бирдан хандон отиб кулиб юборди. Ҳатто кулги учун-да катта куч сарфлаётгани билиниб турарди. Бирок ўзини босди, бор кучини йиғди ва ҳаёлий ҳамроҳига тик қаради. Бошини охиста букиқ тиззасига кўяр экан, пичирлаб:

– Йиртқич, бу – ҳаёл, – деди.

Сўнг ерга узала тушиб ётди. Кўзини йириб очиб осмонга қаради. Ҳаёлга толгандай боққан кўйи жимиб қолди. Бирдан ётган жойида дағ-дағ титраб, илондай тўлғана бошлади.

– Йиртқич, бу – ёлғон! – деб бақирди овозининг борича. – Ҳа, ёлғон!!!

«Ёлғон!!!» деган хитоби узоқ-узоқларда акс садо берди...

Дунёни зулмат босиб келган, милт-милт этган юлдузлар осмонга сочила бошлаган чоғ. Юлдузлар пастдаги лоқайд кўзларни очмоқ учун нур ипларини мижжалар устига илмоқ этиб туширдилар. Кўзлар очилди. Сўнаёзган нигоҳ юлдузларга қовушди. Дилда ловуллаб ўт ёнди. Лаба табассум порлади.

– Мен сенга етишдим, – деди лаблар аста пичирлаб. Сўнг... Сўнг тан буралиб-буралиб кетди, ўқчий, ниманидир жон олиб-жон берганча қайт қила бошлади. Оғиздан қон равон бўлди, кўзлар уйчадаги йиртқичникидай чўққа айланди, қўл-оёқлар қарахт бўлиб қотди. Тунги юлдузлар жамики нурларини шаршара қилиб азобларда жон бераётган тан узра сочишга ўтдилар. Шу ҳолида нурга чўмган бир

илоҳ ётар эди коронғи саҳро кўйнида... Ниҳоят, оғиздан оқаётган қон тўхтади, ҳуш бошга қайтиб келди, кўзлар ярим очилди. Ердаги қон эса оқа борди-да, бир жойда тўшланди. Иккига ажралиб бир жуфт кўзни ҳосил қилди. Бу ўша чўғдай қип-қизил йирткичнинг кўзлари эди. Бу ҳолни кўраётган юлдузларнинг бир нечаси ҳар ёкка учдилар. Бирдан портлаган даҳшатли бўкирик ер узра ёйилиб кетди, осмон токига етиб, юлдузларни безовта этди. Юлдузлар ёшли кўзлардай милтирадилар. Гўё бўкирикни босиб кетмокчи бўлгандек оламда шамол қўпди, саҳродаги ётган тандан бўлак ҳамма нарсани остин-устун қилиб юборди. Қум барханлари бутун ҳавони қоплаб фалакка бўй чўздилар, ҳар хил шаклларда ёввойи йирткичлардай бир-бирлари устига ҳужум уюштирдилар. Сўнг яна ҳамма нарса ўз ўрнига қайтди. Нурга чўмиб, ётгувчи дунёни қўпган қиёматнинг бирор асарини ўзида акс эттирмас, юлдузларга бокқанча бу ҳаёти билан видолашмокда эди. ...Осмон ёришди. Қуёш жилва қилди. Узоқда тоғ кўринди. Ётгувчи ўрнидан туриб, тоғ сари югурмок истади, лекин... Тоғнинг ўзи у сари йўлга тушди. Чангалзордаги коронғи уйча ёришган, жарликдаги қор тиниб у ёқда ҳам баҳор бошланган, капалак занжирини узиб озодликка чиққан эмиш... Тоғ етиб келди-да, бемор бўлиб ётганга қўл чўзди. Афсуски, дўстона узатилган қўлга қўл берилмади. Тоғ елкалар бирла бўйлашмокчи эди, елкалар эса қумга абадий чўкмок тадоригини кўриб бўлган. Танда зарра ихтиёр қолмаган, энг охириги ихтиёрсиз лаҳзаларини яшамокда эди. Энди юраккина урар: дук, дук, дук... Булар сўнгги саноклар. Бирок бу ҳар санок одатдаги санок эмас. Ҳар бирида асрларда ҳам эришиб бўлмайдиган қандайдир фавкулудда, олам учун, одам учун танқис, ноёб бир сир мужассам. Юрак охириги маррага яқинлашиб бормокда... Жон беришдан муқаддас бир масрурлик туйди. Бу саҳро осмони ҳали кўйнида жон берганлар орасида ғаму дард тортмаганларини, нолаю афғон чекмаганларини кўрган эмасди... Тоғ тан устига энгашди, бошини силади. Тан бўйлаб юздагина тириклик нишон берди, кўздагина нимарсагадир интиклик зоҳир бўлди... Юлдузлар нур ипларига ниманидир илиб ерга узатдилар. Узатилган нарса ичидан ҳарир бир капалак учиб чиқди-да, юрак етиб келиши қутилган маррага келиб қўнди. Ниҳоят, марра чизиги қуйиси томон от елдириб келаётган юрак кўринди. Юлдузлар ҳам, тоғ ҳам қаттиқ ҳаяжонда ўзларини қайга кўйишни билмай қолдилар... Марра деворига ўзини урган юрак чил-чил бўлиб кетди. Ичидан жон отилиб чиқди. Капалакка қовушди. Капалак самога қараб парвоз қилди, нур бўйлаб заминдан узоклашиб кетди. Ноумид тоғ юзига булутдан қора рўмолча тутди, ўзидаги жавҳаридан – руҳидан абадий жудо бўлган жисм ёнидан ўз жойига силжиди. Юлдузларнинг нур иплари йиғила, бориб ердан узоклашиши ҳамона, улар билан замин орасини қора булут – мотам булутлари тўсиб олди. Замин узра шаррос ёмғир қўйила бошлади. Бу – мотам ёшлари эди...

Туни билан ёққан ёмғирдан шалаббо бўлган саҳро устида тонгда тагин қуёш кўринди. Қуёшни кутиб тургандек қаердандир бояги капалак пайдо бўлди. Кеча жон жисмдан ажралган жойга келиб, хилпираганча айлана бошлади...

МАРДИКОРЛАР

Комедия ¹

Саид АНВАР

ХОЛИҚ. Вей, аломат қизингиз бор экан-ку! Ишқилиб ўзи киз болами?

ЭРКА (*кулиб турган юзи бирдан тундлашади*). И-ие! Бу билан нима демокчисан, вей!? Нимага шаъма қияпсан-эй!? Вой, палид-эй!

Эрка Холиққа яқинлашиб, ёқасидан ушлаб, бўға бошлайди.

МИЛТИҚ (*ажратмоқчи бўлиб*). Ҳой, нима қияпсиз? Эсингиз жойидами ўзи?

ЭРКА. Сен аралашма! Бу синглингни ҳақорат қияпти. «Қиз болами?» деяпти, юзимга қараб. Бу жувонми дегани-да! Солмайсанми юзига!

ХОЛИҚ. Йў, йў, сиз мени нотўғри тушундингиз...

ЭРКА. Қанақасига тушунишим керак эди? Гапингнинг маъноси ирғиб чиқиб турибди-ю, аблах!

Милтиқ имо-ишора билан Эркани тинчлантиради.

ЭРКА (*бирдан ўзига келиб, қулимсирайди*). Деган экан биттаси. Гапингизни менинг том битган кулоқларим нотўғри эшитибди, чамамда, чоғимда, мўлжалимда. Бир нима дедингизми, тақсир?

ХОЛИҚ. Қиз боши билан хўроздек яшанг, хўроздай юринг, деган бўлса, эрга теккач, хотинлар фронтида инкилоб қилиб юборадими, демокчиман.

ЭРКА (*кулиб*). Шундоқ деймайсизми. Ҳа, менам, «Қизим, олдин турмуш қуринг, ана ундан кейин бунақа гапларни сўйланг. Ҳали эрингиз сизни кўчага чиқарадими, йўқми?» дедим. «Турмушга чиккач, биринчи қиладиган ишим эримни уйлаш бўлади!» дейди.

ХОЛИҚ. Офарин-э! Эркаларнинг кўнглидаги киз экан. Уни хотин-қизларга ўрناق қилиб, ишларини оммалаштириш лозим.

ЭРКА (*Милтиққа ишора қилиб*). Манови амакисини ҳам, «Битта хотин билан ўтиб кетаверасизми? Эркак бўлиб келдингизми – эркақдай юринг!» деб тергагани-тергаган. Бечора амакиси эркақдай юриш учун озиб-тўзиб, «дом»лар оралаб кезгани-кезган!

МИЛТИҚ (*гижиниб*). Ҳов, яна ҳаддингиздан ошяпсиз!

ХОЛИҚ. Берган тарбиянгизга раҳмат.

ЭРКА. Бир ўзим тарбиялаганим йўқ, кўплашиб тарбияладик. Дадаси йўқлигида мана шу амакиси келиб оналарига тарбия бериб кетади, онаси қизларига...

Милтиқ жаҳл билан ўрнидан туриб кетади.

Эрка унинг этагидан тортади.

¹ Давоми. Бошланиши олдинги сонда.

ЭРКА. Хаяжонланманг, амакиси, хаяжонланманг. Ўтиринг. *(Холиққа)* Бу кишининг дардлари бор, айбга қўшмайсиз: жиндай мактасангиз бас, ўз-ўзидан эшилиб, раксга тушиб кетаверади. *(Милтиққа)* Меҳмон бор, меҳмон. Кузатиб олайлик, кейин ҳаммасини битта қилиб бошлаб раксга тушиб берасиз.

ХОЛИҚ. Бўлди, бўлди. Кўрмасдан ҳам кизингизни келин қилишга розиман.

ЭРКА. Яшанг! Бешни ташанг! Қани, шу гапларингиз учун, олдик!

Иккови қўл ташлашади. Ароқ ичишади.

ЭРКА. Келин муборак, куда!

ХОЛИҚ. Куёв муборак, куда!

Иккови кучоқлашиб, ўтишади.

МИЛТИҚ *(Эрканинг этагидан тортиб)*. Ҳов, қанақа отасиз ўзи? Қизингиз кўчада қолганми? Ақалли куёв ким, қаерда ишлайди, деб бир оғиз сўрамасдан қиз берасизми? Ҳатто исмини ҳам сўрамасдан фотиҳа қиласизми?

ЭРКА. Онасини кўриб, қизини ол, дейдилар. *(Холиқни кўрсатиб)* Кудамиз бу мақолга амал қилиб, оналарини кўрдилару, қизини олишга қарор қилдилар. Бу мақолнинг тескарисини қилсак, отасини кўриб – қизингни бер дегани бўлади-да. Мана, оталари бамаъни инсон эканлар, шу кишининг фарзандлари бўлгач, яхши йигит бўлади-да, нима дедингиз, куда?

ХОЛИҚ. Ниҳоятда тўғри калом айтдингиз, куда, тасанно.

МИЛТИҚ. Ҳов, менга қаранглар, турмуш қурадиганлар сизларми ёки ёшлар? Бир-бирини кўрсин, гаплашсин, кўнгли-кўнглига тўғри келса...

ЭРКА. Оббо! Гапни чувалаштирманг, камандир! У нарсалар эскилик сарқити. Ота рози – Худо рози, деган янги гаплар чиққан хозир.

МИЛТИҚ. Яшайдиган улар!

ЭРКА. Ҳалиям сиз яшамайсиз!

МИЛТИҚ. Икки кундан кейин ажрашиб турса...

ХОЛИҚ. Майли, укамизнинг гапида ҳам жон бор, куда. Ёшлар бир-бирини кўришсин, бир зумлик иш-ку! Ўзим билан бирга олиб юрибман укамни.

ЭРКА. Лаббай!? «Укамни» дедиларми? Ўзи сиз кимдан совчи бўлиб келдингиз, вей?

ХОЛИҚ *(эсанкираб)*. Ҳм, нима, ҳалиги.. Э-э-э! Худодан яширмаган, сиздан яшираманми? Гапнинг индаллоси, қўшнимнинг ўғлидан совчи бўлиб келдим. Отаси ўтиб кетган. Куёв бўлмиш, отасини кўриб, *(пулга ишора қилиб, бош ва кўрсаткич бармоғини бир-бирига ишқайди)* қизини оладиган йигитлар тўпидан!

ЭРКА. Ҳа, белида белбоғи бор йигитларни камайиб, айтганингиздай отасининг бойлигини кўриб қизини оладиган *(шивирлаб)* майда қадамлар кўпайиб кетяпти!

ХОЛИҚ. Онаси ўғлининг кўнглидаги отани топаман деб излайвериб оёғида оёқ қолмади. Шу бечорага жиндай ёрдам, савоб деб...

ЭРКА. Чамамда, мўлжалда ўзингизнинг ўғлингиз экан-ку!

ХОЛИҚ. Йўк, қўшнимизнинг ўғиллари.

ЭРКА. Сизларда қўшничиликда сеники меникиси бўлмайди шекилли. Гапингизнинг мазмунидан...

ХОЛИҚ *(Эрканинг қулогига шивирлаб)*. Тўғриси, бу боланинг онаси ҳам бева, менам тул. Оғиз солсам, «Мана шу ўғлимни уйлаб олсам, кейин гапингиз қулогимга қиради», деяпти. Шунга...

ЭРКА. Мен айтган гапнинг ғирт ўзгинаси-да, чамамда, чоғимда, мўлжалимда. Бугун бўлмаса эртага ҳақиқий ўғлингиз бўларкан. Аммо, биродар, оғир шартни бўйнингизга олиб олибсиз! Хотин кишида бурд деган нарсa бўлмайди. Шарт кўйдими, шоир акамиз айтгандай, бундай хотиндан машинангизни бир юз элликка босиб, бензини етган жойгача қочаверинг. Биринчи шартини бажардингизми, эртага иккинчиси чиқади. Индинига учинчи шартни кўяди. Ўзимга учрамабсиз-да, кўзим остига олиб кўйган жанон-жанон жувонлар бор эди. Келишиб қолсак, бирортаси билан таништириб кўярдим...

ХОЛИҚ. Бунақа ҳунарингиз ҳам борми?

ЭРКА. Ҳа, энди, чамамда, чоғимда, мўлжалимда тирикчиликнинг айби йўқ ҳозирги замонда. Йигит кишига қирк ароқ, йўғе ҳунар оз дейдилар. Қолаверса, икки юз грамм савоб мана шу ҳунарда, мен сизга айтсам. Икки сўққабoшни қовуштириб кўйишдан зўр иш борми бу дунёда. Уям хурсанд, буям хурсанд бўлади. Бирига хотин, иккинчисига эр топиб бериб, ҳожатларини чиқариб, атаб кўйган бир-икки тангасини олиш, гуноҳ бўлмаса керак, таксир? Ўзлариям чамамда, чоғимда, мўлжалимда...

ХОЛИҚ. Чамангизда, чоғингизда, мўлжалингизда, жуда тўғри топдингиз.. Бизам шундай савобли ишнинг этагини тутиб, хонадонингиздамиз...

ЭРКА. Сиз қўшинингизнинг ҳожатини чиқаряпсиз экан, майли. Аммо ўғлини уйлаб олгандан кейин ҳам жувон яна шарт кўйса, у билан ади-бади айтишни бас қилинг! Ўзим сизга онаси ўпмаганидан топиб бераман!

ХОЛИҚ. Гап йўқ!

ЭРКА. Бир-икки сўм атаганингиз бўлса бериб кўйсангиз, бевалар рўйхатига ёзиб кўяман. *(чўнтақларини қовлай кетади)* Темир дафтарим қайда қолди?

МИЛТИҚ. Ҳов, олдин битта ишни охирига етказиб олинг.

ЭРКА *(ҳайрон)*. Қанақа ишни?

МИЛТИҚ. Ие, офарин-э! Том аллақачон кетганми дейман-а? *(Холиқни кўрсатиб)*. Бу киши совчи бўлиб келгандилар, чамангизда, чоғингизда, мўлжалингизда.

ЭРКА. Ие, ҳа, дарвоқе, ўғлингизни, то есть, укангизни олиб келинг унда, кўриштирайлик. Бизам кун кеч бўлмай пулни олиб, қишлоққа қайтайлик.

Эшик томон кетаётган Холиқ бирдан тўхтаб, ортига қайтади.

ХОЛИҚ. Бир ғалати калом айтдиларму, ё менинг қулоғим нотўғри эшитдими?

МИЛТИҚ *(Эркани туртади)*. «Келин куёвга, куёв келинга маъқул келиб қолса, суюнчини олиб уйга қайтасиз, атаганим бор», деяптилар акамиз.

ХОЛИҚ. Ҳа-а, шундоқми? *(Эшик томон юради, яна тўхтайди)* Айтмоқчи, келинимизнинг исмлари нима эди, куёвболага айтиб кўйсам, гап бошлашлари осонроқ бўладими?

ЭРКА. Келинимизнинг... тоис, қизимизнинг исмлари?.. *(Милтиққа юзланади)*

МИЛТИҚ. Исмлари?.. Ҳа-а-а, Салтанатхон!

ЭРКА. Ҳа, ҳа, Салтанатхон! Шошганда лабга лаббай келмайди-я!

ХОЛИҚ *(хурсанд)*. Ие, ановини қаранг, узукка кўз кўйгандай-ку бу ёғи, куёвники Нурик!

ЭРКА. Нурик? Ие! Нурик деган ҳам от бўладими? Миллатининг тайини борми? Ишқилиб бу ёғи суннат қилинганми?

ХОЛИҚ. Қилинган, қилинган. Барча суннатлар қилинган. Исмлари Нур... Нур... Нуриддин!

ЭРКА. Ундоқ бўлса дуруст! Обкелаверинг!

МИЛТИҚ *(Эркага)*. Келинбола университетни тамомлаган, ўқиганга тегадиган,

куёв каерда ўқиган экан, бир оғиз сўранг!

ЭРКА. Уфф! Одамни хит қилиб юбордингиз-да, камандир! *(Холиққа)* Сўраганинг айби йўк, куёвбола каерда ўқиганлар?

ХОЛИҚ. Бўлғуси куёвингизнинг ўқимаган жойлари қолмаган. *(Ортига қайтиб, сўрига ўтириб, ароқдан қуйиб, ичади)*

ЭРКА *(Милтиққа)*. Ие, бу ёғи ўз-ўзига хизмат бўлиб кетдими?

ХОЛИҚ *(парво қилмай)*. Дастлаб, онажонлари, ҳамма пул банкда деб иқтисод университетига мажбурлаб олиб кириб қўйишди. Бойланган ит овга ярамайди, деганларидай, укамизнинг сабрлари аранг уч ойга етди: «Бу ўқишни битириб, банкка ишга кириб, бировларнинг пулини ҳисоб-китоб қилиб ўтираманми?» деб ўқишни йиғиштиришди. Кейинги йили, «Кино юлдузи бўламан», деб артистлар тайёрлайдиган институтни танлашди. Шукр, оналари ҳам шу соҳадан чиққан...

ЭРКА. Яъни... Яъни...

ХОЛИҚ *(бироз довдираб)*. Бир замонлар артистлар тайёрлайдиган институтда ўқишган. *(Ширакайф, хаёللарга берилиб, тамшанади)* Гўзалхон шунаканги рақсга тушардики... Ана қадду, ана қомат... Товусдай товланиб хиром этиб қолсалар... Аҳ-ах-ах, жонингдан! Вах-вах-вах, жонингдан!

ЭРКА. Тўйларда пул кистирмаган одам қолмасди!

ХОЛИҚ. Ўлманг! Сизам пул кистирганларданмисиз дейман! Ҳа-ҳа-ҳа! *(бирдан жиддийлашади)* Ҳазил, ака, ҳазил!

ЭРКА. Ана ундан кейин тўйлардан, базмлардан қўллари бўшамай, чамамда, чоғимда, мўлжалимда, Гўзалхонингиз олти ойдаёқ ўқишни йиғиштиришди!

ХОЛИҚ. Энди бу ёғдан тўй, унинг ортидан пул қувиб тургандан кейин... Қайси бирига бўлсин! «Сиз бормасангиз, тўй бўлмайди!» «Сизсиз менга базм йўк!» деб ох-воҳ қилувчиларнинг сафи саккиз қатор бўлгач, ўқишга бало борми! Нима дедингиз, ака?

ЭРКА. Яшанг, тўппа-тўғри айтдингиз!

ХОЛИҚ. Яшанг деган тилингиздан битта ўпай! Битта ўпай! *(Эркани ўпади)*

МИЛТИҚ. Сал лирик чекиниш қилиб юбормадингизми, «қуда бобо?»

ЭРКА *(Милтиққа)*. Одам сал ўзига келиб, хаёлларга берилганда кайфининг белига тепасиз-а, камандир!

ХОЛИҚ *(кўзларини пирпиратиб бир Эркага, бир Милтиққа қарайди. Бирдан бошини силтаб, ўзига келади)*. Санъатда ишқилиб, танишлари бор экан, ўғилларини ўқишга киритиб қўйишди. Укамиз карашса, артистларниям топишида тайин йўк... Ирғишлаб ўйнаб берай дейишса, эркакка ким ҳам пул кистирарди! Олти ойдаёқ юлдуз бўлишдан воз кечишди. Ундан кейин божхона, ирригация университетларида ҳам уч ой, тўрт ойдан ўқишди...

ЭРКА. Бўлди, бўлди... Бош суқмаган тешиклари қолмаган экан... Хайрият ҳам ўқув юртларидан унинг думини вақтида тугишибди. Бўлмаса...

ХОЛИҚ *(маст бўлиб қолган)*. Ўқимаган жойлари қолмаган!

МИЛТИҚ. Ҳозир нима иш қилишади?

ХОЛИҚ *(бармоқлари билан кўрсатиб)*. Оналарининг иккита супурмаркетлари, битта тўйхоналари бор... Бир кунда биласизми, *(қўлини силтаб, Эрканинг қулоғига шивирлайди)* қанча доллар оборот қиладилар!

МИЛТИҚ. Демак, бўлғуси куёв тўйхонани бошқаради?

ХОЛИҚ. Йўғ-э, калла борми, кам... кам... камандир? Тўйхонанинг бошқарувчиси бор. Ўша бошқарувчининг устидан бошқарувчилик қиладилар...

ЭРКА. Ярим кечаси улфатлари билан тўйхонага бориб-а! Ярим кечагача кайф-сафо... Бу ёғи киз базм...

ХОЛИҚ. У кишининг улфатларига гап йўк. Битта ўртоқлари ёғ-мой комбинати

директорининг кизига, иккинчиси бозоркомнинг кизига уйланган! (*Эркани имлаб*) Ҳозир, (*ҳар бир жумлани ургулаб*) бўлғуси кайнотанинг бор-бисотини, кундалик топиши обдон суриштириб, билиб, қиз ол дейишяпти... Тушундингиз? Тушундингизми? Тушундингизми?

ЭРКА. Тушунгандайман! Ўзлариям бева жувонга (*масхаралаб*) суп... суп.. супермаркетлари учун уйланыпсиз, шекилли, чамамда чоғимда, мўлжалимда!

ХОЛИҚ (*Эрканинг гапига тушунмайди*). Сир бўлмаса жам... жам.. жамғармангизда қанча бор, қуда? Оборотга қанча қўйгансиз? Айтаверинг, қар... қар.. қариндош бўляпмиз, билиб қўйсак ёмон бўлмайди. Қўшма корхона очаман деётган экансиз, ростми? Неча миллион кредит олмоқчисиз? (*ишора қилиб*) Бу ҳовлига кизларидан бўлак яна кимлар меросхўр, қуда?

ЭРКА. Милтиқбой, бу совчи бўлиб келганми ё терговга?

МИЛТИҚ. Ака, кўчада юриб сиз ниманиям билардингиз. Ўн саккиз, йигирма ёшли қизлар олтмиш-етмиш ёшли бадавлат чолларга эрга тегиб оляпти... Қиз тегмайман деса, оталари амал деб, мол-дунё деб кизларини чолларнинг кучоғига отишяпти!

ЭРКА. Кейин бу кизларнинг ҳожатини сизга ўхшаган чиқаряпти-а?

ХОЛИҚ. Шу ердаям китмирлигингиз қолмайди-да! Йигитлар ўртасида янги бойларнинг кизларига уйланиш модага айланиб кетяпти. У қиз ўттизга кирганми, қиркка кирганми, турмуши бузилиб қайтганми, ё эрга чикмай болали бўлиб қолганми фарқи йўқ! Йигитлар кизига эмас, молу дунёсига уйланыпти...

ЭРКА. Буюм (*Холиққа имлаб*) шунақа нусхаларнинг қуйиб-қўйгани, шекилли! Бунақалар билан гаплашмаганим бўлсин-а! Ўзингиз гаплашаверинг, камандир! (*чиқади*)

ХОЛИҚ (*Эрканинг ортидан*). Акагинам, йўл бўлсин? (*Хиргойи қилиб*) Кетма, баҳор, кетма-ей, бизнинг боғлардан!

Холиқ Эрканинг орқасидан бир-икки қадам ташлайди, гандираклайди. Милтиқ уни суяб, сўрига олиб боради. Холиқ сўрига ёнбошлайди-ю, пинакка кетади.

Милтиқ унга ҳайрон боққанча туриб қолади.

Бобиллаб жавраганча Нозигул, унинг ортидан Эрка киради.

НОЗИГУЛ. Нима бало қилиб қўйдингиз, нима бало қилиб қўйдингиз, ойда-йилда бир келган совчини!?

ЭРКА. Мен уни оғзидан мажбурлаб қуйибманми? Ўзи эртапишар – чилги ичувчилардан экан-да!

НОЗИГУЛ. Чорт побери, демай кетинг! Мана энди сизга чорт побери! Пишиб турган ишни расво қилдингиз!

ЭРКА. Бўғилаверманг, келин! Эртапишари эрта ўзига келади. Ҳозир, ҳозир! (*пиёлага ароқ қуюди*)

НОЗИГУЛ. Яна нимани бошляпсиз? Бурнидан отилиб чиқиши шартми?

ЭРКА. Аччиқни ачич кесар деган гапларни эшитган бўлсангиз керак. Ҳозир бир минут шошманг!

Эрка қўлидаги қадаҳни Холиқнинг бурнига тутлади. Холиқ ароқни ҳидлагач, бошини силтайди. Эрка ароқни ундан узоклаштиради. Холиқнинг боши қадаҳ ортидан интилади. Эрка қадаҳни бирдан боши устига кўтарди. Холиқ ўрнидан туриб кетади, кўзини очади, атрофга аланглаб, ҳайрон бўлиб туриб қолади.

МИЛТИҚ (*кўзларини пирпиратиб*). Қойилман-э! Мастни тирилтиришнинг

бунака усулини дунёга келиб кўрмагандим!

ЭРКА. Бундан кейин ҳам кўрмайсиз! Куда бувани етакланг бир четга! Бошларидан бир челақ сув куйиб юборинг, сувга тушган баликдай бўлиб қолишади.

МИЛТИҚ. Юринг, куда бува, жиндай шамоллаб келамиз. *(гаранг бўлиб турган Холиқни қўлидан етаклаб, олиб чиқиб кетади).*

ЭРКА. Кўрдингизми, келин, эр бўлишнинг қанчалик машаққатли эканлигини!

НОЗИГУЛ *(ароқ шишаларини ола бошлайди)*. Ҳаммасини расво қилган мана шу чорт поберингиз бўлади.

ЭРКА. Нима қияпсиз, келин? Пишиб турган ошни итга бермоқчимисиз? *(ароқ шишаларини Нозигулдан олиб, яна сўрига қўяди)* Ишни пиштаётган шу бўлади.

ХОЛИҚ *(қўлида тасбех билан киради)*. Бисмиллоҳи раҳмони раҳим! Бизни андак шайтон йўлдан урубдур, урубдур!

НОЗИГУЛ. Бўптурадур, бўптурадур!

ХОЛИҚ *(шишаларга ишора қилиб)*. Гумдон қилинг, гумдон қилинг, *(юзини четга ўгиради)* афтини ҳам кўрмайин шайтонни!

Эрка шишаларни сўри остида қўя бошлайди.

НОЗИГУЛ. Менга берақолинг, гумдон қилиб ташлайман!

ЭРКА. Сиз аралашманг, хоним, сиз аралашманг! Шайтонни хотин кишига ишониб бўладими! Хотин киши шайтоннинг яхши ёмонини қайдан билади! Нима дедингиз, тақсир?

ХОЛИҚ. Энди мен нима ҳам дердим, *(тасбех ўғириб)* минг доно бўлсанг-да арилар суҳбатига бурун суқмагин, эру хотиннинг тортишувига зинҳор базинҳор, аралашмагин, деган уста Гулмат!

ЭРКА. Бали! Яшанг, мавлоно! *(Нозигулга)* Эшитдингизми? Арилар суҳбатига бурун суқмаганингиз маъкул! Яна, олмани узокка отмагин, ароқни узокка сочмагин, деганлар!

ХОЛИҚ. Ҳақ гап, бўтам, ҳақ гап! Уволи ёмон, уволи.

Нозигул лаб буриб, чиқади.

ЭРКА *(Нозигулнинг ортидан)* Айтганча, хоним, куёв кўрдини ўтказмоқчи эдик, қизимизни уч минутга бу ёкка олиб чиқасиз энди. *(Холиққа)* Таксирим ҳам куёв бола бошлаб келмоқчи эдилар...

ХОЛИҚ. Қанақа куёв болани?

ЭРКА *(қулиб, Милтиққа)*. Ҳех, таксирим ҳалиям ўзларига келмабди-ю! Куйинг шайтондан!

МИЛТИҚ. Қўйинг, ака, ишларни бир ёқлик қилволайлик, кейин...

ХОЛИҚ. Хайрли ишни кейинга сурмаган маъкул.

ЭРКА. Бали! Эшитдингизми? Олинг, куйинг.

ХОЛИҚ. Энди шуни қўйинглар...

ЭРКА. Ҳозир куйишади, куйишади. *(Қуйилган ароқни олиб, Холиққа узатади)* Шайтон *(Нозигул томонга ишора қилади)* узокка кетганда, тақсир, ўзимизга келиб олайлик!

ХОЛИҚ *(Нозигул кетган томонга ишора қилиб)*. Шайтон?..

ЭРКА. У шайтон ичкарига кириб кетди, олдик!

Пиёлаларни чўқиштириб, ичишади.

ХОЛИҚ (ўрнидан кўзгалиб). Энди мен куёв болани бошлаб келаколай, а? (Эшик томон бир-икки қадам ташлаб ортига қайтади. Сўрида қолдирган тасбеҳини олади, кўча эшикка юради)

ЭРКА. Шундоқ килинг, шундоқ килинг! (Холиқ чиқади). Кўрдингизми, камандир, зумда каллалари ишлаб, оёқлари ҳам чакқон бўлиб қолди.

МИЛТИҚ. Ишкилиб охири бахайр бўлсин!

ЭРКА. Бахайр бўлади, ташвишланманг, бу ишнинг тепасида мен турибман! Келинни тезлатинг, келинни!

Милтиқ чиқади.

Холиқ қўлида гулдаста, кўзойнак таққан, бўйнида йўгон занжир, қўлида телефон, қўлоғидаги кучайтиргичдан эшитилаётган мусиқага иргишляётган, кийими, ўсиб, елкасига тушган сочларига қараб қиз ёки йигит эканлигини ажратиб бўлмайдиган бир нусхани бошлаб киради.

ХОЛИҚ. Мана, куёв бола!

Эрка куёв боланинг атрофида айланиб, томоша қилади.

Холиқни четга тартади. Нурикнинг кўзи сўридаги ичимликларга тушиб, ўша томонга юради. Ичимликларни бир-бир қўлига олиб, мамнун бош қимирлатади.

ЭРКА. Таксир, мабодо, ҳайвонот боғи томондан келмадингизми?

ХОЛИҚ (ҳайрон бўлиб). Йўқ! Нимага энди ҳайвонот боғи томондан келишим керак экан?

ЭРКА (Нурикка ишора қилиб). Адашиб бирорта маймунни кийинтириб келмадингизми, дейман-да!

ХОЛИҚ (қулиб). Йўқ, йўқ...

ЭРКА. Кийим-бошларидан йнгитми ё кизлигини ажратолмай турибман!

ХОЛИҚ. Эй, ҳозирги ёшларни биласиз-ку! (ичимлик қуяётган Нурикка кўзи тушиб, у томонга чопади. Қўлидан тисёлани тортиб олади) Шошманг, шошманг, Нурик!

НУРИК. Что, бабай? Куда ты меня привел? Дурак штоли?

ХОЛИҚ. Нурик, сиз шошилманг, юкоридаги уйларни кўринг.

НУРИК. Зачем?

Холиқ иморатларга ишора қилиб Нурикка нималарнидир тушунтиради.

Эркани кўрсатиб, бош бармоғини кўрсаткич бармоғига ишқалаб пули кўп дея уқтиради.

Нурик юқоридаги уйга киради.

ЭРКА. Бу укамизнинг миллатини тайини борми?

ХОЛИҚ. Бор, бор. Ўзимизданлар, ўзимизданлар... Оналарига тортган. Оналари ҳам битта гапга тўртта ғайриддин сўздан қўшмасалар, гапиролмай дудук бўлиб қоладилар. Ўғилларига ҳам йўрғада теккан-да!

ЭРКА. Йўрғақдан сал олдинроқ, аниқроғи, ўғилларининг туғилишидан тўққиз ой, тўққиз кун бурун оналарига юкмаганми бу касаллик, чамамда, чоғимда, мўлжалимда?

ХОЛИҚ. Йўқ, йўқ... Унака хаёлларга борманг, биродар. Айб бўлади. (Уйдан чиққан Нурикка) Ну, как, пойдёт?

Нурик мусиқа оҳангига чайқалганча, сигаретини ёнига пуфлайди.

ХОЛИҚ. Яшанг, бор бўлинг. *(Битмаган иморатларга ишора қилиб)* Буларни тўйгача битказишаркан. *(Сўрини кўрсатиб)* Тўйда бунни ўтин қилишиб, самоварга қалаб юборишар экан.

Нурик осмонга қараб тутун пуфлайди.

ЭРКА. Менга қаранг, биродар, бу укамиз кизкўрарга келганми ё уйкўрарга!

ХОЛИҚ. Ҳар жойга борсанг, мақсадинг қўшалок бўлсин, деган машойхлар! Уйкўрарни ҳам, кизкўрарни ҳам ўтказиб қўяколганимиз яхши эмасми, биродар.

НУРИК *(ўнг томонга қараб туриб, бирдан ўнг тиззасини ерга қўйиб, қўлларини икки томонга ёзади)*. О-о-о! Красавица! *(Ўрнидан туради, Холиқнинг қўлидаги гулдастани олиб, яна ўша ҳолатда ерга тиззалайди)*

Эрка билан Холиқ бир-бирларига маъноли қарашади. Нозигул киради.

НУРИК. О, красавица из красавиц! Я готов отдать своё сердце за вас!

Нозигул жойида тўхтаб қолади.

НУРИК. Я хочу поговорит свами в саду, где никого нет...

Эрка билан Холиқ Нурикнинг олдига чопиб боришади.

ЭРКА. Нима қияпсиз-эй?

ХОЛИҚ *(Нурикни четга бошлаб)*. Бу келиннинг онаси, бўлғуси қайнонангиз бўладилар!

НУРИК *(қувониб)*. Да-а! Ништяк нарсамикан, аммо, бобой? *(Эркага қўл силтаб)* Ну, бабай, ты молодец!

Нозигул чиқади. Салтанат киради.

ЭРКА *(Нурикнинг юзини Салтанат томонга буради)*. Мана бўлғуси жуфтингиз!

Салтанат икки қўли белда, хўмрайиб қуёвга қарайди.

САЛТАНАТ. Шу сўтакка мени тегади деб ўйлаяпсизларми? Эркакми ўзи бу ё...

Нурикнинг қўлидаги гулдаста ерга тушади.

ХОЛИҚ. Оналарининг иккита супермаркетлари, битта тўйхоналари бор...

САЛТАНАТ. Тўйхонасини бошимга ураманми? Супермаркетига эрга тегаманми? Манови супермаркетни қаранглар ундан кўра! *(Нурикни ёқасидан ушлаб, тепага кўтаради)* Бу дунёнинг одамига ўхшамайди-ю! Яна сирга такиб олганини кўринг! *(Нурикни четга отиб юборади)* Қошингга ўсма, кўлингга хино ҳам қўйиб олгин, қуёв *(таъкидлаб)* бача!

Нурик қалтираганча эшикка отилади.

Холиқ «ҳой-ҳой»лаганча унинг ортидан чопади.

ЭРКА *(Нурикнинг ортидан)*. Ҳой, қаёкка? Қиз кўр қилгур, тўхта! Қайт. Бизниям

тирикчиликдан кўймоқчимисан?!

Салтанат Эркага ўқрайиб қарайди, зарда билан ўнг томонга ўтиб кетади.

Эрка эшик оғзига етганда Арслон киради.

Эрка, унинг ортидан келаётган Милтиқ Арслонни кўриб ҳайкалдай қотади.

Арслон Эркани айланиб юриб, уни бошдан-оёқ кўрикдан ўтказди. Костюм-ишимини, бўйнидаги галстугини, тилло буюмларини бир-бир ушлайди. Ажабланиб, елка қисади.

Милтиқнинг ҳам атрофида айланиб, кўрикдан ўтказди.

Чой кўтариб кираётган Йўлдош саҳна ўртасига етганда ҳайкалга айланади.

Арслон унияш кўрикдан ўтказди, лаб буриб елка қисади. Буларни кўриб, эшикдан кириб келган Холиқ ҳам тошдай қотади. Нозигул киради, Арслонни кўриб андак

довдирайди, кўп ўтмай ўзини тутиб олади.

НОЗИГУЛ (Арслонга). Ие, вой, келинг, келинг, кўшни. Бир чиқибсиз-да, бир чиқибсиз. Бу ёққа юраверинг, кўшни! (Боши билан ўнг томонга имлайди)

АРСЛОН (лаб буриб). «Кўшни», ким кўшни?

НОЗИГУЛ. Сиз-да, кўшни. Ким бўларди, кўшни! (Зарда билан бу ёққа юр ишорасини қилади. Сўнг Холиққа юзланади) Ҳозир, биз ҳозир.

Нозигул Арслоннинг қўлидан тортқилаб, мажбуран ўнг томонга олиб ўтиб кетади.

Эрка юқори уйга, Милтиқ кўча томонга қараб чопади.

Кўзлари Арслон томонда бўлгани учун бир-бирига урилиб, қулашади.

Йўлдош чопиб чиқиб кетади. Нозигул киради.

НОЗИГУЛ (аганаб ётганларнинг тепасига келиб). Аммо шу репетицияларинг ҳам жонимга тегиб кетди-да. Ҳар куни репетиция, ҳар куни репетиция... (Холиққа) Ҳозир чиққан кўшнимиз режиссёр бўлиб ишлайди. Булар, (ётганларни кўрсатиб) «Бизниям телевизорга чиқаринг», деб бошини котирганми, «Ҳайкалга ўхшаб тошдек котиб туришни ўргансаларинг, майли телевизорга чиқараман», деган эканлар. Шунга кўшнимиз кўриндими бас, ҳайкалдек котишаверади. Айбга буюрмайсиз-да! Сўрига чиқиб, чойдан ичиб, мева-чевалардан олиб ўтиринг.

ХОЛИҚ (томоқ қиради). Шундоқ демайсизми, мен қандай бало одамлар ичига тушиб қолдим деб хайрон бўлиб тургандим.

Эрка ва Милтиқ бир-бирига маъноли қарашади.

НОЗИГУЛ. Шундоқ шундоқ. (Эркага) Кўшнига, «Репетицияни тўхтатиб туринг, совчилар бор, уларни кузатиб олайлик», деб айтдим. Рози бўлди. Келинг, акажон, келинг, сўрига чиқинглар.

Иккови ўрнидан туриб, сўрига яқинлашади.

ЭРКА (қўлларини бир-бирига ишқаб). Туя ҳаммомни орзу қилгандай, бизам бир телевизорга чиқайлик дегандик-да! Чамамда, чоғимда, мўлжалимда! Шунга...

ХОЛИҚ. Орзуга айб йўқ. Ўзи сизнинг қайси бир томонингиз, қайси бир артистнинг, қайси бир томонига ўхшаб кетаркан, биродар!

ЭРКА. Чамангизда, чоғингизда, мўлжалингизда-я! (Қулади, қўлини узатиб)

Бешни ташланг, қариндош!

МИЛТИҚ. Ҳов, қариндошлар, чамаларингда, чоғларингда, мўлжалларингда келиннинг вазоҳатини кўриб куёв боланинг юраги тушиб бўлди. Яхшиси унга юрак солди қилдиринглар!

ХОЛИҚ. Энди куёв келинни, келин куёвни биринчи бор кўрганда, уялади, ҳаяжонланади, қалтирайди... Бизам уялганмиз, қалтираганмиз... Келинимизни кўндирсаларинг...

ЭРКА. Қиз боланинг нози бўлади-да, биродар. Чамамда, чоғимда, мўлжалимда келин куёвга, куёв келинга узукка кўз қўйгандай мос! Мана шу қизимиз ўғлингизни одам қаторига қўшади, ҳақиқий эркакка айлантиради.

ХОЛИҚ. Баракалло, эрни эр қиладиган ҳам хотин, қаро ер қиладиган ҳам хотин, деб бежиз айтишмаган донолар!

Арслон виқор билан кириб келади. Сўрига чиқиб ўтиради.

Эрка ва Милтиқ яна ҳайкалга айланишади.

НОЗИГУЛ (*Арслонга*). Бу ерда умр савдоси бўлаётганди, кўшни, сиз аралашсангиз қандок бўларкан?..

ХОЛИҚ. Жуда яхши бўлади-да. Гувоҳли иш – гувоҳсиз иш, дейдилар. Умр савдоси бўлаётгани учун ҳам ўтирсинлар, гап-сўзимизга гувоҳ бўлсинлар.

Нозигул Эркани туртади.

ЭРКА (*ўзига келиб*). Майли, майли. Куёв болани кўндирадиган бўлсангиз, келин болани бизнинг хоним йўлга соларлар! Энди мана бу кўшнининг гувоҳлигида тўй харажатларини ҳам келишиб олайлик бўлмаса.

ХОЛИҚ. Маъкул, маъкул.

ЭРКА. Тўй куни бўладиган харажатларнинг ҳаммасини...

НОЗИГУЛ. Бекаму кўст бўйнимизга оламыз. Ҳаммаси биздан бўлади, куда.

Эрка ажабланиб Нозигулга қарайди.

ЭРКА. Келинга бошдан-оёқ сарпо...

НОЗИГУЛ (*гапини бўлиб*). Тахт. Сизларни ҳечам уринтирмаймиз. Куёвга ҳам етти қават бошдан-оёқ сарпо қилиб, ёшлар бемалол яшашсин деб уч хонали уй ҳам олиб қўйганмиз. Қакирув куни куёвболага дадалари «Каптива» совға қилмоқчи.

Арслон қўли кўксига, тасдиқ ишорасини қилади. Холиқ ажабланиб унга қарайди.

ЭРКА (*аччиқланиб*). Э, шунчалик экан, кизни бегона қилиб нима қиласиз, пошшо, ўзимизда куёв бор эди!

ХОЛИҚ (*шаҳд билан ўрнидан туриб кетади*). Н-н-нималар деяпсиз? Сиз келиннинг отаси эмасмисиз?!

Нозигул Эркани чимчилайди.

ЭРКА (*зарда билан Нозигулга*). Э, бўлди-е! Жонимга тегди бу хизматингиз. (*Холиққа*) Мен қанақасига дадаси бўлай? Мен манови иморатларнинг чаласини битказгани келган мардикорман. Синглимизнинг илтимосига биноан (*Арслонни*

кўрсатиб) бу кишимнинг ўрнига ота ролини ўйнаётгандим (Милтиқни кўрсатиб) Бу киши, бу киши...

Милтиқ шошиб ўнг томонга ўтиб кетади.

ЭРКА (қўл силтаб). Э, у кишиям хизматдаги одам эди. (Арслонни кўрсатиб) Мана, кизнинг ҳақиқий отаси.

ХОЛИҚ. Нима?! Мени майна, қилибсизлар-да!? Масхарабоз артист экансизлар-да, ҳаммаларинг! Одам ҳам шунақа одобсиз бўладими?! Мен бун шундай қўймайман. Артистлик қилиш қанақа бўлишини энди мендан кўрасизлар!

Холиқ зарда билан у ён, бу ён юради, қўл силтаб чиқиб кетади.

НОЗИГУЛ (Эркага). Э, одам бўлмай ҳар бало бўлинг, энди иш пишганда расво килдингиз.

ЭРКА. Менга нимага бақирасиз-вей?! Манови эрингиз жиндай келмай турганда бир бало бўлиб қолармиди!? Ҳамма ишни бузган шу.

НОЗИГУЛ (Арслонга). Сиз ҳам бир нарсадан куруқ қолгандай ховликиб кириб келдингиз-эй!.. Ўласизми, ҳар куни келадиган вақтингизда келаверсангиз.

АРСЛОН. Энди, хоним, усталардан хабар олайин, қийналиб қолмадингизми, деб келгандим-да, узр.

НОЗИГУЛ. Қилар ишни қилиб қўйиб, кечирим ҳам сўрайдилар. Бир бало қилиб тўйни келишиб олганимизда, иш пишарди, кейин сизни таништирдик... Нима бўлгандаям совчи кетди, иш бузилди. Уфф!

ЭРКА. Улар кетган бўлса, биз шу ердამиз!

АРСЛОН. Бу билан нима демоқчисиз? Менга куёв бўлмоқчимисиз?

ЭРКА. Йў-ғе! (Ичкарига ишора қилиб) Йўлдошали шогирдимни айтяпман!

АРСЛОН. Мардикор-а? Мардикорга киз бераманми?

ЭРКА. Нима мардикор одам эмасми? Аслида, бу ҳаётда ҳаммамиз мардикормиз. Биз уй кургани келган мардикорлармиз. (Кўча эшикка ишора қилиб) Анови шилта қўшнисига мардикорчилик қилиб юрибди. Сизам (Нозигулга ишора қилиб) бу кишининг мардикорисиз.

НОЗИГУЛ. Аслини олганда (эшикка ишора қилиб) анови сўтакдан кўра бу акамининг шогирдлари менга кўпроқ маъкул бўлиб турибди. Қаранг, (ичкарига ишора қилиб) янги костюм-шимларда бинойидек куёвга ўхшаб қолибди.

ЭРКА. Яшанг, ойижониси!

ХОЛИҚ (ишоб билан киради). Бўлди, уйланадиган бўлди, ўғлимиз.

НОЗИГУЛ. Вой, қандай яхши, қудажон, қандай яхши. Ўтган гап-сўзларни кўнглингизга олмайсиз-да, қудажон.

ЭРКА (бошини чайқаб). Уфф! Энди иш юрганда пашша бўлди-ю, бу шилта. (Холиққа) Ҳов, ўғлингиз яна қочиб қолса, чимилдиққа одам излаб юрманг.

ХОЛИҚ. Одам изламаймиз. Қочиб қолса, (кўксига ниқтаб) мана биз бормиз. Олса харидорники, олмаса даллолни, дейдилар-ку, машойихлар.

ЭРКА. Вой, даллол бўлмай кеткур-эй! Синглимиз сенга молми, қўйми? Олса харидорники, олмаса даллолни дейсан! Инсон у, аблах! Қариганингда кўнглинг киз тусамай кетсин сени, шилта, хотинбоз, бузғунчи!

Эрка Холиққа ташланади. Ёқасидан бўғиб, тарсаки тортиб юборади.

ХОЛИҚ. Ёрдам беринглар, ўлдириб қўяди, ёрдам!

Эшикдан Нурик киради. Уришаётганларга ажабланиб қарайди.
Узоқдан туриб Эркани каратэ усулида тепган бўлади.
Эрка жавраб туриб, Холиқнинг юзига мушт туширади.

ХОЛИҚ. Милиция! Милиция! Ўлдиришяпти! Милиция!

Милиция формасидаги Милтиқбой киради.
У муштлашаётганларни кўриб бирдан бўшашиб, қўл силтайди.
Арслон Милтиқни кўриб, ҳайкалга айланиб қолади.

ЭРКА (Холиқни силтаб ташлайди). Йўқол-э, палид! (Арслонни туртиб) Ие, дадажонимиз ҳам ҳайкалга айланиб қолибди-ю! (Милтиқни кўрсатиб) Қўркманг, бу киши ўзимиздан, хизматда юрганлардан.

Салтанатнинг шодон кулгиси эшитилади.
Уни эшитиб ҳаммалари бир-бирларига маъноли қарашади, жойларида қотиб қолишади.

Яна кулги эшитилади. Дам ўтмай Салтанат билан
Йўлдош қўл ушлашиб киради.

ЭРКА. Ие, ие, шогирдимиз ҳам бало чиқиб қолди-ку!

ХОЛИҚ. Бизданам кўра отни илгарироқ қамчилаганлар бор экан-ку!

Салтанат олдин Арслонни, сўнг Нозигулни қучиб ўпади, эркаланади.

ЙЎЛДОШ (Эркага). Ака, бир кўришда мухаббат деган нарсага ишонасизми?

ЭРКА. Энди...

ЙЎЛДОШ (сўзларни таъкидлаб). Ишонинг, ака, ишонинг, бир кўришда мухаббат деганлари бор! Салтанатхоннинг зарда билан ичкарига кириб цементни, эллик кило келадиган қопни пар ёстикдай четга улоқтирганларини кўрдим-у, юрагим «жи» этди. «Йўлдош, излаганинг шу!» деган овоз эшитилди ғойибдан. Ака, мен бахтимни топдим!

ЭРКА. Баландрок дорга осилиб юбормадиларми, укагинам?

ЙЎЛДОШ. Э, ака, ҳозир дорми, мазорми, ҳеч нарса кўзимга кўринмайди. (Эркани қўлтиллашиб ўпади) Борлигингизга раҳмат, ака! Мана шу хонадонга бошлаб келганингиз учун раҳмат!

Салтанат Йўлдош билан бирга Арслоннинг олдига келади.

САЛТАНАТ. Дада, биз Йўлдош акамлар билан аҳду паймон килдик, фотиҳа беринг!

АРСЛОН (талмовсираб). Мен фотиҳа бераманми?

ЭРКА. Дадасимисиз ахир?

АРСЛОН. Бу тўполонда ўзимни ким эканлигимни ҳам билолмай қолдим.

ХОЛИҚ. Дадасисиз, фотиҳа беринг.

АРСЛОН. Нима дейман?

НОЗИГУЛ. Э, бу домлангиз нима ишни қойил қилгандики, фотиҳани эпласа. Пул санашдан бошқага ярамайди.

ЭРКА. Э, шунинг учун Милтиқбой хизматда юрган экан-да.

НОЗИГУЛ (*Эркага*). Эй, бунака сассиқ гапларни йиғиштиринг энди, куда. Ундан кўра дуо қилинг!

ЭРКА. Илоҳо омин, ўзларингдан кўпайиб, ували-жували, бахтли, битталаринг эмас, икковларинг умрбод бир-бирларингга мардикор, мададкор бўлинглар! Оллоху акбар!

ХОЛИҚ. Борган жойингизда тош қотиб, палак ёзиб, хомаклаб кетаверинг.

ЭРКА (*Милтиққа*). Ана шунда сизга ҳам йўллар равон, уйлар бемалол бўлади.

МИЛТИҚ. Ўчиринг-э, овозингизни!

ЭРКА (*Арслонга*). Энди, муллака, пулни бериб, бизга оқ фотиҳа беринг, кеч бўлапти йўлдан қолмайлик.

АРСЛОН. Ишларни бажармабсизлар-ку?

ЭРКА. Энг катта ва шарафли ишни бажардик!

МИЛТИҚ. Ака, энди, куёв сиз томондан, қариндош бўлиб қолапсизлар, бу ишга пул аралаша уят бўлар.

ЭРКА. Аралашмаганингиз шу иш қолганди, камандир!

ХОЛИҚ. Иш учун пул олса уят бўлади, аммо суюнчи деб беришса, олса бўлаверади.

ЭРКА. Ўлма, ука, аммо сенам ёмон бола эмас экансан. (*Арслонга*). Қани, қариндош, суюнчисини чўзинг.

Арслон пул узатади. Эрка Нозигулга яқинлашади.

ЭРКА. Қани, қудахола, сизники табаррук, суюнчисини беринг.

НОЗИГУЛ. Мана шу кийиб турган уст-бошингиз сизга суюнчи!

ХОЛИҚ (*Эркага яқинлашиб, чўнтагига пул тиқади*). Ака, бизда бор, суюнчининг нақди.

ЭРКА. Зўр бола экансиз-ку, ука.

ХОЛИҚ (*томоқ қиради, шивирлаб*). Зўр-зўр жувонлар бор дегандингиз, биз учун ҳам хизматда бўласиз.

ЭРКА. Бўлди ука, мана шунақа қилиб хизматимни қилиб турсангиз, эртадан бошлаб хизматингиздамиз. Бугун мана бу хизматимизни охирига етказиб қўяйлик. Қани, ха! (*қўшиқ бошлайди*) Тўйлар муборак, тўйхона бўлсин! Йўлдошвой укам, уйлар муборак! Эркавой акангга костюм-шим муборак!

«Тўйлар муборак» қўшиғи таралади. Нозигул уйдан келинлар рўмолини олиб чиқиб, Салтанатнинг бошига ёпади, Йўлдошга дўппи кийдиради.

Нурик эшикдан рақсга тушиб кириб, ерда ётган гулдастани Салтанатга тутқзади. Эрканинг ортидан ҳаммалари ўйинга тушиб кетишади.

ТАМОМ

**Tursunboy
ADASHBOYEV**

Paydo bo'ldi yoy kamalak

Qishlog'imni sog'inib

Bultur o'g'lim qishloqdan
Bir dasta boychechakni –
Olib kelib ekkandi,
O'sha murg'ak chechakni.

Erta-yu kech parvona,
Qaragani-qaragan.
So'lib qoldi negadir,
Kuz ham o'tdi oradan.

Xayriyatki, boychechak
Yengib dovulni, qorni,
Bu yil qiyg'os ochildi
Qutlab navro'z-bahorni.

O'g'lim silab-siypalab,
Boychechakni o'padi.
Meni-chi ko'z o'ngimdan
Ona qishloq o'tadi...

Tursunboy ADASHBOYEV – 1939-2017. Toshkent davlat universitetining (hozirgi O'zMU) jurnalistika fakultetini hamda Gorkiy nomidagi Oliy adabiyot kursini bitirgan. Ijodkorning o'ttizdan ortiq kitoblari o'zbek, rus, qirg'iz, latish tillarida nashr etilgan.

Pishloq

Qor tizzadan, qayrag'ochga
 Bulduruqlar inibdi.
 Chumchuqlarning bozori ham
 Erta kunda tinibdi.
 Chilla hukmi singib ketgan
 Yerning mag'zi-mag'ziga.
 Qarg'a mag'rur ko'kka boqar,
 Parcha pishloq og'zida.
 Bu gal kutib o'tirmasdan
 Ertakdagi Tulkini,
 Yemoqchiydi tumshig'iga
 Ilib olgan mulkini.
 Kultepada yotgan Eshak,
 Hangradiyey-hangradi.
 Befarosat xatosini –
 Sal keyinroq angladi.
 Hushyor tortib, bir yutiniib
 Atrofiga qarasa,
 Yerda sarob to'lqin urar,
 Issiq qirq besh daraja.
 Qordan nishon ko'rinmaydi,
 Bosh og'rig'i bosilgan.
 Faqat tili sangillab,
 Pishloqdayin osilgan...

Yordam so'rab

Afrikada duv-duv gap,
 Uqqan hayron qolibdi.
 Chopib borib Tuyaqush
 Filni minib olibdi.
 Tuyaqushga o'chakishdi
 Maymunning bordek qasdi.
 So'ng chirmashdi Mangusta,
 Tushgisi kelmas asti.
 Mangustaning bo'yniga
 So'na kelib yopishdi.
 Keyin uning ortidan
 Pashsha, chivin chopishdi.
 Shuncha yukni ko'tarib,
 Fil lapanglab jo'nadi.
 Iskabtopar shoshgancha
 Eng ustiga qo'nadi.
 Gandiraklab fil sho'rlik,
 Ko'tarolmay bo'kirdi.
 Ko'zi tushib sichqonga,
 Yordam so'rab o'kirdi...

Bobo qancha yoshdasiz?

Topishmoq

– Bobo kenja nabirangiz
Necha yoshga chiqdi hozir?
– Kenjam Nazir,
Men qanchaga chiqqan bo'lsam,
Shuncha oylik bo'ldi, bo'tam.
– Siz qanchaga chiqdingiz? –
Qaytib-qaytib so'rar Javlon.
– Yetmish sakkiz yoshga chiqdik,
Nabiramiz ikkovlon.
– Vuy, qiziq-a, xo'sh qanday?
– Mening yoshim unikiga qo'shganda...
Kim topadi Ro'zmat bobo
Qancha yoshga to'lganligin?
Nabirasi Nazir esa,
Necha oylik bo'lganligin?..

Kamalak

Paydo bo'ldi yoy kamalak
Ko'l bo'yida, yetti rangda.
Yetti qatim ipak misol
Bo'lishtirib sanga, manga,
Sakramachoq qilib birin,
Muharramxon o'ynar tongda.

Uch pahlavon

Uch pahlavon,
Uch qahramon
Jang-jadalg'a
Solib no'xta,
O'sh tog'ida –
Baroko'h'da
Aylanishib,
Tilsim – toshga
Uxlab yotar
Xarsanglarni
Qo'yib boshga
Bolakaylar,
Sal narida,
Tog' ostida
Choping, o'ynang.
Bahodirlar,

³ Baroko'h – Sulaymon tog'i.

Hordiq olsin,
Oromini
Buzib qo'ymang.

Chil ovi²

Bu yil qishki ta'tilni
O'tkazdim Beshbodomda.
Chunki tog'am mohir ovchi,
Nomi ketgan odamda.

Tog'am meni apil-tapil
Saman otga mindirib,
Sahar ovga jo'nadik
Yog'li ko'mach qildirib.

Yetib kelgach manzilga,
Otni tolga jilovlab,
Qor ustiga jeli³ yozdi,
Ko'nib qolgan chil ovlab.

Bir gala qush uchib kelib,
Sho'ng'idi qorga tikka.
Qanotlari olachipor,
O'xshab ketar kaklikka.

Birdan qorga sho'ng'idi,
Juda hayron qoldim man.
So'ng o'rdakdek suzib chiqdi
O'n metrcha oldindan.

Quvib bordik mo'ljalga,
Saman turar dam olib.
Suzib borib beshtasi
To'rga tushdi qamalib.

Nega qorga sho'ng'irkin
Tashvish ilib boshiga?
Ovdan qaytdik o'n chilni
Bog'lab egar qoshiga.

Hashar

Cho'qillarga ilindi
Oq bulutlar tug' bo'lib.
Yerga singmay qor suvi,
Ko'kka o'rlar bug' bo'lib.

⁴ Chil ovi – kakliksimon qush, qor ostiga o'rdakdek sho'ng'iydi.

⁵ Jeli – kaklik ovlaydigan to'r-setka.

Musichaga manzil-makon,
Tanish bo'g'ot, peshxari.
Bobom tortar o'qariq,
Bar urilgan peshlari.

Momomning fikri-zikri
Jag'jag'-u, ismaloqda.
Shanba kuni to'planib,
Sinfirmiz chiqdi boqqa.

Dov-daraxtni bog'bonlar,
Soch-soqolin qiyishdi,
Biz oqlagan daraxtlar,
Oppoq paypoq kiyishdi.

Shodmon bobo shod bo'lib,
Qo'limizni qisadir:
– Ushbu hashar bog'imizga
Sizlar qo'shgan hissadir.

Hashar

Qo'limizni qisadir:
– Ushbu hashar bog'imizga
Sizlar qo'shgan hissadir.

* Qo'limizni qisadir: – Ushbu hashar bog'imizga Sizlar qo'shgan hissadir.

* Hashar – hashar o'qarilgan joy.

Маъуо БАСЁ

О, муқаддас ҳайрат!

* * *

Куз одим отмоқда
Бошоқли дала ва денгиз –
Кўм-кўк рангда лек.

* * *

Сўқмоқ оралаб бораман,
Қувонч туяр бу юрак,
Бўй кўрсатар бинафша.

* * *

Қайда, қай бир дарахтда
У гуллар билмам,
Лек, хуш ифор таратар.

* * *

Мағрур турар
Қўзга илмай олча гулларин
Ёлғиз қайин.

* * *

Чексиз дала кенгликлари.
Кўз илғамас ҳеч нени
Сайрайди тўрғай.

* * *

Йўл усти баландликда
Сўнган камалак ўрнида –
Азалия гуллар окшом.

Маъуо БАСЁ – 1644 йилда туғилган. Япон миллий ҳақку шеър жанрининг юқори мавқега эришиши, айнан унинг номи билан боғлиқ. Бошқача айтганда, унинг новаторлиги ҳаёт ҳақиқатини табиат билан уйғунликда акс эттира олганлигидадир. Маъуо Басё шеърятининг асл моҳияти оз сўз билан кўп маъно ифодалашдир.

* * *

Шамол тиниши билан
Шохдан-шоҳга қўнади
Капалак тол аро.

* * *

О, уйғон, уйғон!
Дўст бўлсанг агар
Кеча парвона.

* * *

Шитирлаб учар
Олтин рангли хазонлар
Шаршаранинг олис садоси.

* * *

Ҳатто тун шарпаси
Эшитилмас мен танҳога.
Хазонрез кеча.

* * *

Сукутдадир борлик.
Санчилар юракка аста
Чирилдокнинг майин овози.

* * *

Зарпечак гули.
Ҳаттоки, у ҳам
Дўст эмас энди менга.

* * *

Маҳкам юмди оғзини
Денгиз чиғаноғи.
Чидаб бўлмас харорат.

* * *

Тин олар бир зумгина тўлқин,
Чиғаноклар орасида майин
Товланар хағу япроқлари.

* * *

Ёмғир ёғар майдалаб,
Хайригуллар ялтирар гўё
Улар учун ёруғ кун.

* * *

Одим отар Бон¹ айёми.
Кеча коронғи мудом
Чирилдоқлар садоси.

* * *

Тун сукунати,
Девордаги суврат ортида
Сайрар чигиртка.

* * *

Тинмай айланади ниначи.
Хуноб бўлар қўнолмай сира
Эгилувчан ўт поясига.

* * *

Одим отар ой!
Собит буталар аро
Томчилар ёмғир.

* * *

Аввал кўзимга боқди –
Қора булутларга, сўнгра,
Учган қуш тўдасига.

* * *

Ким ҳам билибди,
Кўпга бормаслигин
Чирилдоқ сасин?..

* * *

Йўк, кўринмас, асло,
Заррача ғубор
Хризантема оқида.

* * *

Эҳ, бу қандай йўл?
Қуюқлашар куз окшоми
Ва чалинмас кўзга борлик.

* * *

Саллагул нектаридан
Ўрмалаб чиқар ари,
О, бу нақадар оғир.

¹ Бон – буддизм дини асосида Японияда VII асрдан бери нишонланадиган байрам.

* * *

Ҳа, бу чирилдоқ,
Нола қилган ҳар ерда
Қолдириб биргина бошоқ.

* * *

Шип-шийдам бутоқ,
Қарға кўнмиш ёлғиз
Куз оқшоми.

* * *

Ойсиз кеча қоронғилиги.
Минг йиллик алам билан
Кучгандек борлиқни куюн.

* * *

Қайдадир кичкиради лойхўрак.
Йўлнинг нари бетида
Бош чайқайди бошоқлар.

* * *

Қиш тонги.
Эрийди соям
Отнинг елкасида.

* * *

Қадрдон қишлоқни соғиндим.
Киндик қоним тўкилган
Ва йиғладим йил адоғида.

* * *

Толиқдим йўлда,
Тушларим елар энди
Мен кечган далаларда.

* * *

Дарё узра туман.
Олислардан бир ғоз саси
Эшитилар аранг.

* * *

Тиниқ кўл суви,
Оппоқ нур сочар
Хира² тоғларида қор.

* * *

Ўчоқ бошида
Ҳеч ким кўзга илмаган
Чигиртка йиғлар.

¹ Хира – тоғ номи

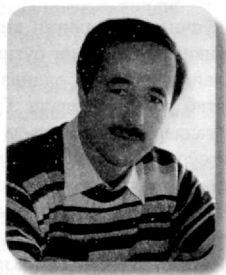
Тоғ узра ой.
Этакларда булут.
Дала қораяр.

Ёлғизликнинг аёзли қуни,
Суянаман тагин ўша
Қулбам устунига.

Кул тубида кўр
У ҳам сўнди, кўзёш
Томар, ҳали, бирок.

О, муқаддас ҳайрат!
Яшил япроқлар узра
Ёғмоқда куёш нури.

Рус тилидан Шермурод СУБҲОН таржимаси

Шермурод СУБҲОН – 1966 йилда тугилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ)да ҳамда Истанбул университетида таҳсил олган. «Ўзбек модерн шеърляти» баёзи (ҳаммуаллифликда), «Сокин сўз суврати» шеърый тўплами, «Шеърлят иқлими» илмий мақолалар ва таржималар китоби чоп этилган.

БИЗГА ХИЗМАТ ЙЎҚМИ?..

Ҳажвия

Ҳабиб СИДДИҚ

Тунги сменада ишлаб, ҳориб оёғимни судраб иккинчи қаватга аранг кўтарилиб, уйимизга кириб уст кийимларимни ечиб улгурмай эшикни кимдир тақиллатди. Уйда ўзимдан бошқа ҳеч ким йўқ, хотин ишга, болалар мактабга, боғчага кетишибди. Эринибгина бориб эшикни очдим. Йўлакда икки қўлида каттагина латта халталарини кўтариб олган аёл турарди:

– Қатуг керакмасми? – сўради аёл секингина. Жавобимни ҳам кутмай, – ёғли сут ҳам бор, – деб қўшиб қўйди.

Бошимни чайқаб «йўқ» ишорасини қилдим-да, эшикни ёпдим. Анча вақтгача рўпарамиздаги эшикни тақиллаётгани эшитилиб турди. Қўшнилари йўқ шекилли, аёлнинг зина бўйлаб пастга тушаётган оёқ товуши эшитилди. Аввал гашим келган бўлса ҳам, бироз ўтгач бунини яхшиликка йўйдим. Ахир хизмат кўрсатишни ривожланишининг бир кўринишида бу ҳам. Бир вақтлар «сут-қатик» маҳсулотлари дўконига саҳарлаб бориб навбатда турардик. Энди уйимизга олиб келяпти. Айниқса, бизникига ўхшаган кўп қаватли уйларда ҳар хил таклифлар билан эшик қоқадиганлар ниҳоятда кўпайди.

Мабодо тўй қиладиган бўлсангиз меҳмонлар энг кўпчилик келадиган қизғин паллада ҳеч қутилмаган тарафдан ноғоранинг тарақ-турикига сурнайнинг бўғиқроқ чийиллаши-ю, карнайнинг вот-воти қўшилиб кела бошлайди. Уларнинг олдларига тушиб олган қорачагина болакай ёғоч оёғини дўқиллатиб ўйнаган бўлади. Гуруҳ бошлиғи ноғорасини уришни тўхтатиб, алмойи-алжойи гаплардан гапиради-да ёғоч оёқли болага йиғилганларни бир дуо қилиб қўйишини сўрайди. Болакай бурнини тортиб олиб, бобо-момолари қатори одамларга дуо беради, сўнгра яна гуруҳбошининг ишораси билан давра айланиб пул йиға бошлайди. Шундан кейин қақирилмаган меҳмонлар йиғиштириниб кетишга чоғланишади. Бир пиёла чойга таклифни қўшни маҳалладаги тўйга ҳам улгуриб қолишлари зарурлигини айтиб рад этишади. Қизиги шундаки, улар кетгач ҳеч қанча вақт ўтмай иккинчи, учинчи шунақа гуруҳлар келиб тўйингизни «қизитиб» беришади. Энди айрим тўй берувчилар бунақа ҳолис хизмат қилувчиларни ноғорасини тақиллатишни бошлаётгандаёқ қўлига уч-тўрт сўм босиб, тинчгина қайтариб юборадиган бўлишди.

Ҳабиб СИДДИҚ – Қишлоқ ҳўжалиги фанлари номзоди, доцент. 1953 йилда туғилган. Андижон пахтачилик институтини (ҳозирги Қишлоқ ҳўжалиги) битирган. «Кар қўлоққа танбур», «Қим ошди савдоси», «Туқайга ўт тушса», «Бедаво дарднинг давоси», «Инглизча туш», «Чирғи ёниқ хонадон» (сайланма), «Ўраза сичқон тушса», «Нимкоса» каби китоблари, «Ҳаёт йўлга ўхшайди» публицистик мақолалар тўплами чоп этилган.

Хаёлларим охирига етмай эшик яна тақиллади. Бориб очишга улгурмасданок, «Қовоқ сомса олиб қолинг... қовоқ сомса», деганча яна бир аёл ҳали у, ҳали бу эшикни тақиллатиб кетиб бораётганини эшитдим. Унинг ортидан чийилдоқ овозда, «Иссиқ нўхат!» деган таклиф ҳам улашиб кетди.

Қўл силтаб, ечиниб, жойимга чўзилдим. Туни билан мижджа қоқмаганман, мириқиб ухлаб олишим керак. Бироқ ҳали кўзим юмилиб улгурмай қўп қаватли уйимиз олдида машинанинг гувуллагани, тўхтагани ва кимнингдир бакиргани эшитилди:

– Қовун-тарвузлар келди-и-и!

Деразамизнинг шундоққина тагида ғала-ғовур, савдолашишлар кулоққа чалина бошлади. Ғудрана-ғудрана у ёқ, бу ёққа ағдарилиб ётсам, эшик яна тақиллади ва аёл кишининг товуши эшитилди.

– Пастга қовун-тарвуз келди, қўшни. Керак бўлса олволлинг.

Миқ этмадим, гапиргани ҳолим йўқ. Тинчгина жиндай дам олволсам дейман. Бироқ зум ўтмай «хизмат кўрсатиш соҳаси» вакилларида яна бирининг овози жаранглади:

– Горячие перашки!.. Гор-рячие перашки.

Овоз аввал уйимизнинг олд томонидан, кейин хонадонимиз йўлагидан, ҳеч қанча ўтмай юқори қаватлардан эшитилиб турди. Бир ғудранаман, бир кулгим келади. Нима бало булар менга ўчакишяптими? Жимгина дам олишга қўйишмайди-я. Ривожланган давлатларда одамларнинг каттагина қисми хизмат кўрсатиш соҳасида банд деб ўқигандим. Биздаям бу соҳадагилар кўпайгандан-кўпайди. Яқинда «дом»имиз олдида икки аёл келиб, хонадонларни йиғиштириб, дераза ойналарини ювиб беришларини айтишибди. Бозорчи қўшнимиз уларни уйига олиб кириб ишлатибди, меҳмон қилибди, хизматига яраша пулини бериб, кузатиб қўйибди. Бозорчи опа арзимаган пулга хонадонини, гиламларини, деразаларини ярақлатиб тозалаб берган икки аёлни ҳўп мактаб юрди-ю, икки кун ўтгач тақинчоқлари турадиган – қутичасини ҳам «тозалаб» кетишганини билгач, дод-вой солиб у ёқ, бу ёққа югуриб қолди.

Қовун-тарвуз бозори якунига етмай уйимиз олдида яна бир машина келиб тўхтади, буниси бир йўла радиокарнайдан гапирди:

– Қозоғистон унлари...

Озгина фурсат ўтгач эшикни яна ҳалиги қўшни аёл тақиллатди.

– Қўшни пастга ун келди. Қозоғистонники. Хотинингиз айтувди беҳабар қолмайлик, деб... Мен тушяпман, агар пул берсангиз сизларга ҳам олиб чиқаман. Ўзиям аёлингиз мантини зўр қилади-да.

Ноилож эшикни очиб, пул билан халтани узатдим. Ростдан хотиним хамир овқатларга уста. Шунинг учун ҳам қўшнидан илтимос қилган бўлса керак. Бир томони аёл кишини овора қилиб қўйганимдан хижолат бўлдим, яна ўзи айтди-ку деб қўнгилни тинчлантирдим. Мен тушганим билан хамир овқатга унни танлашни билмайман. Қўшни аёл унни олиб чиққунча ҳам ҳолим етмай энди ёнбошлаган эдим, эшик тақиллади.

– Қўшни, унингизни олинг.

Унни олиб, раҳмат айтиб, эшикни маҳкамроқ ёпдим. Энди бўлгандир. Тинчгина дам олгани қўйишар, дея ўрнимга ётиб бошимни ҳам ёпинчикка бурқаб олдим. Энди кўзим илинган экан эшикнинг қаттиқ-қаттиқ тақиллаганидан уйғониб кетдим.

– Ким у? – дедим ётган еримдан.

– Сантехниклармиз. Хизмат бўлса.

– Хизмат йўқ, – деб жавобни қисқа қилдим.

Шундан кейин анча вақт жимлик ҳукм сурди, бироқ энди уйқум қочган, ўйланиб ётиб, дурустроқ дам ололмаёпман, ҳализамон кеч кириб қолса, тунги сменада қандай ишларканман, деб асабим бузила бошлади. Ишлаб турган дастгоҳнинг олдида кўзим илиниб қолса борми?.. Худо кўрсатмасин. Ҳаёлимга келган ўйлардан ўзим кўрқиб кетдим.

Мени зерикти қолмасин дейишди яна эшик тақиллади. Бу гал дадилроқ бориб очдим. Эшик олдида турган икки йигитнинг новчароғи гап бошлади:

– Электр жиҳозлари устасимиз. Мабодо совуткич ёки чангюткичларингизда муаммо бўлса...

– Муаммо-ку йўқ, бир пиёла чой ичиб кетмайсизларми? – дедим истехзо билан. Йигитлар бироз ҳайратланиброк, узр сўраган бўлиб юқори қаватга йўналишди.

Маълум вақт нима қиларимни билмай хонадонда у ёққа, бу ёққа юрдим. Китоб олиб вараклаб кўрдим. Ўқиёлмадим. Кўзим юмилиб кетяпти. Телевизорни кўйдим. Нима ҳақда гап кетаётганини ҳам илғаёлмай ҳали у, ҳали бу каналга оламан. Йўқ бўлмади. Ўчирдим. Ўзимни мажбурлаб жойимга чўзилдим. Юқори қаватда бўлса керак, кимнингдир «Телевизор тузатаман, радиоприёмник тузатаман», деган овози қулоғимга чалинди. Ҳализамон бизни эшикни қоқиб қолишини ўйлаб «уф» тортдим.

Яна эшик тақиллагандай бўлди. Ўзимни тутолмай бақирдим:

– Бўлди-да, энди, асабни тугатдинглар-ку!

Эшик олдида висир-висир, шивир-шивир эшитилди-да, жимиб кетишди. Бироқ унча узоқ вақт ўтмай эшик яна тақиллади.

– Асабим тугади, вой-воей...

– Шунинг учун келдик-да, шифокорлармиз. Кўшниларингиз асабим чаток деганингизни эшитишган экан. Шуни айтишувди, дарров етиб келдик.

– Чақирганда бир соатда келмайсизлар-у... Майнавозчиликни бас қилинлар. Ҳазиллашишга бало борми?

– Ҳазиллашаётганим йўқ. Яхши асаб докториман, хизматимдан фойдаланиб қолинг. Хизмат нархи унча қimmat эмас.

– Йўқол!!! – деб бақирдим. – Тинчлик керак менга. Сенларнинг дастингдан эрталабдан буён ўлар бўлсам-ўлиб бўлдим!

– Ие, унчалик бўлса ҳозир айтворамиз.

Кимни айтворишади?.. Нимани айтворишади?.. Тушунолмай баттар хунобим ошиб беихтиёр санчий бошлаган кўкрагимни чангалладим. Юрагим тез-тез уриб, нафас олишим қийинлашиб бораётганини сездим. Секин чўзилиб ҳапдорини олдим, тилимнинг тагига ташладим-да, ёнбошлаганча кўзимни юмдим. Дорининг таъсириданми ёки бақириб юрагимни бўшатиб олганимгами сал тинчланиб ором ола бошлагандай эдим. Бироқ яна кўз тегди – эшик тақиллади.

– Ким-у? – дедим хаста овоз билан.

Эшик олдида биров сал йўталиб олди-да, деди:

– Сизларга Яратганнинг ўзи сабр-қаноат берсин.

– Нима?..

Ташқаридагилар бир зум жим қолишди. Кейин улардан бири пастроқ овозда деди:

– Манзилни адаштириб қўймадикмикин, ишқилиб?..

Янглишмаганликларига ишонч ҳосил қилишди шекилли, гапини дадилроқ давом эттирди:

– Ёлнинг хизматига бел боғлаганларданмиз... Мабодо... гўрковга хизмат йўқми?

— Ўладиган аҳмоқ йўқ!!! — деб бакирдим. Кейин бирдан асаб шифокорининг «ҳозир айтворамиз» деган гапи ёдимга тушиб овозимни баралла қўйиб қаҳ-қаҳ уриб кулиб юбордим. Ҳаммаси тайёр туришганини қаранг-а?.. Бошига олма тушган олимдек ҳайқирмаган бўлсам-да, ичимда «Топдим!», деб шартта ўрнимдан турдим. Ўрнашиброқ ўтириб олдим-да, ҳажвия ёза бошладим. Ёздим. Сиз ўқингиз. Ҳозирча бор гап шу холос.

Ақдан — бақдан

Уйку дориси ўрнида фойдаланиш мумкин бўлган китоблар сотувга чиқди. Аввал эснатади, кейин ухлатади. Экологик тоза маҳсулот. Шаҳар китоб дўконларидан сўранг.

Ёш ёзувчининг тинимсиз изланишлари ўз самарасини берди: у энди мухлислардан кўра, хомийларни осонроқ топяпти.

Яхши ният билан олган китобидан унга бир нарса манзур бўлди: муқоваси чиройли ҳамда пишиқ ишланибди — бемалол сабзи тўғраса бўлади.

«Соғлигингиз ўз қўлингизда», деди шифокор беморнинг қўлига қараб.

Кўндаланг саволлар

Ўз она тилини билмайдиган онанинг фарзанди учун она тили қайси тил бўлади?

Шеър қўшиқ бўлиши мумкин. Лекин қўшиқнинг матни шеър бўлиши шартми ёки йўқми?

Ўзи шеър ёзиб, ўзи куй басталаб, ўзи ижро этиб... яна фақат ўзигина эшитиш истейдодми ёки юкумли касалликми?

Енгил-елпи қўшиқлари билан мухлислар эътиборини қозона олмаган хонандага енгил-енгил кийимлари ёрдам берармикин?

4 декабрь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида бахт ва шодлик куйчиси, атоқли шоир Ҳамид Олимжон ҳаёти ва ижодига бағишланган “Мен элимнинг юрагида яшайман” номли адабий тадбир бўлиб ўтди.

6 декабрь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Жамолиддин Муслимининг «Сабот манзили» номли китоби тақдироти ўтказилди.

7 декабрь. Ёзувчилар уюшмасининг Самарқанд вилояти бўлимида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26 йиллигига бағишлаб маърифий тадбир ўтказилди. Атоқли шоир Усмон Носирнинг таваллуд кунига бағишланган адабий учрашув ҳамда шоир хотирасига бағишланган фильм намоишидан сўнг “Садокат” тўғараги аъзолари ўртасида Конституция, Ватан, Мустақиллик мавзуларидаги “Энг яхши шеър” танлови ғолиблари тақдирланди.

10 декабрь. «Фаол тадбиркор – ижодкор нигоҳида» республика ижодий танловининг ғолибларини тақдирлаш маросими бўлиб ўтди. Танловнинг «Энг яхши бадиий асар» номинациясида «Бегоналар юрмас бу ерда» романи учун ёзувчи Лукмон Бўрихон 1-ўрин ғолиби деб топилди. Ушбу номинация бўйича 2- ўрин ғолибаси сифатида «Юрагида анор гуллаган аёл» достони учун шоира Зулфия Мўминова эътироф этилди. 3-ўрин «Бир томчи ёш» драмалар китоби учун драматург Кўчкор Норқобилга насиб этди.

11 декабрь. Тошкент вилояти Паркент туманидаги 33-умумтаълим мактабида Чингиз Айтматов бюстининг очилишига бағишланган тантанали тадбир бўлиб ўтди. Тадбирда ёзувчи ва шоирлар, қирғиз маданияти маркази вакиллари, кенг жамоатчилик вакиллари иштирок этди.

11 декабрь. Ёзувчилар уюшмасида адабиётшунос олим Ғайбулла ас-Салом ҳаёти ва ижодига бағишланган «Тафаккур, тил ва таржима» мавзусида адабий анжуман бўлиб ўтди.

12 декабрь. Юнусобод туманидаги Чингиз Айтматов кўчасида буюк адиб ва жамоат арбоби хотирасига атаб ўрнатилган ёдгорлик – барельеф очилиш маросими бўлиб ўтди. Тадбирда Қирғизистондан келган делегация вакиллари, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлари, турли вазирлик ва идоралар, жамоат ташкилотлари, миллий маданият марказлари, дипломатик корпус вакиллари, ёзувчи ва шоирлар, ёшлар иштирок этди.

12 декабрь. Ўзбек миллий академик драма театрида Чингиз Айтматов хотирасига бағишланган ижодий кеча бўлиб ўтди. Тадбирда «Икки элнинг суюкли фарзанди» номли ҳужжатли фильм ва адиб асарлари асосида сахна кўринишлари намоиш этилди. Санъаткорлар томонидан ижро этилган куй-қўшиқлар барчага кўтаринки кайфият бағишлади. Тантанали тадбирда Ўзбекистон Республикаси Президентининг маслаҳатчиси Хайриддин Султонов сўзга чиқди.

* * *

12 декабрь. Нукус шаҳридаги Ибройим Юсупов номидаги ижод мактабида ҳамда Қорақалпоғистон Ёзувчилар уюшмасида Чингиз Айтматов таваллудининг 90 йиллигига бағишланган маданий тадбирлар бўлиб ўтди.

* * *

12 декабрь. Жиззах шаҳридаги Ҳамид Олимжон ва Зулфия номидаги ижод мактабида “Чингиз Айтматов ва Ўзбекистон” мавзuida маънавий-маърифий тадбир ўтказилди. Унда “Чингиз Айтматов ҳаёти ва ижоди” мавзусида ёзилган иншолар ғолиблари бўлган ижод мактаби ўқувчилари фахрий ёрлик ва адиб асарлари билан тақдирланди. Шундай тадбир Зарбдор туманидаги қирғиз тилида ўқитиладиган 5-умумтаълим мактабида ҳам ўтказилди.

* * *

14 декабрь. Ёзувчилар уюшмасида ёзувчи Неъмат Арслоннинг «Савти сарвиноз» номли романи тақдироти бўлиб ўтди.

* * *

18 декабрь. Ёзувчилар уюшмасида Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Эркин Воҳидов ижодига бағишланган «Боғинг Ватан деган ном олсин» деб номланган адабий кеча ўтказилди.

* * *

21 декабрь. Ёзувчилар уюшмасида адабиётшунос олим Собир Мирвалиевнинг «Абдулла Қодирий кашфиёти» номли китоби тақдироти бўлиб ўтди.

* * *

21 декабрь. Термиз давлат университетида таниқли ёзувчи Менгзиё Сафаров таваллудининг 80 йиллиги муносабати билан адабий тадбир бўлиб ўтди. Унда иштирок этган устоз ижодкорлар ёзувчининг асарлари ва ҳаёт йўлига доир хотираларини сўзлаб бердилар. Тадбир сўнгida иштирокчиларга адибининг китоблари совға қилинди.

* * *

21 декабрь. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари қўмитаси ва Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳамкорлигida шоир, публицист, таржимон ва жамоат арбоби Носир Муҳаммад хотирасига бағишланган ижодий учрашув бўлиб ўтди.

* * *

21 декабрь. Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат Ўзбек тили ва адабиёти университетида “Тасаввуф адабиётининг ўрганилиши ва таржимашунослик муаммолари” мавзусида бўлиб ўтган республика илмий-назарий анжумани филология фанлари доктори, профессор Нажмиддин Комилов таваллудининг 80 йиллигига бағишланди.

* * *

25, 26, 27 декабрь. Фарғонада адабиёт кўнлари доирасида Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Эркин Воҳидов ижодига бағишланган ижодий учрашувлар бўлиб ўтди.

МУНДАРИЖА

ДУРДОНА

МУҚИМИЙ. Ногахон кўнглим уйига келса ёдинг шодмен. ...4

НАЗМ

Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА. Ватан – юрагимнинг танҳо замини. ...9
Хуршид ДАВРОН. Сирларимни олиб неча тун ўтди.28
Турсун АЛИ. Уйғоқ юрагимда тинмас қушовоз созим.34
Фахриддин ХАЙИТ. Олам ранги – мужассам бир гул.42
Илхом ЎРМОН. Сукунат фалакдан тушаётгандек.46
Зулфия МЎМИНОВА. Юрагида анор гуллаган аёл.
Шеърин кисса.??

НАСР

Рауль МИРХАЙДАРОВ. Чигатой, 2-тупик.15
Абдурахмон ИБРОХИМ. Илдиз. Ҳикоя.38
Жасур КЕНГБОВ. «Оксоқол». Ҳикоя.49
Нодира СОДИҚОВА. Марғилон. Наргис кўчаси.75
Шойим БЎТАЕВ. Еттинчи тонг: Роман (давоми)98

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

Ҳаким САТТОРИЙ. Ибратсўз. Эссе.55

ЙИЛЛАР, ВОҚЕАЛАР, ҲУЖЖАТЛАР

Наим КАРИМОВ. «Ай чарх, эттинг ортуқ жабр бунёд».64

МУТОЛАА

Тоштемир ТУРДИЕВ. Олимнинг маҳорати.93
Тўлқин ЭШБЕК. Сўзида сеҳр, санъатида жозоба.96

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Раҳима ДАМИНОВА. Туркий тасаввуф шеърини асосчиси.87

ДАФТАРЛАРДА ҚОЛГАН САТРЛАР

Аъзам ЎКТАМ. Қочаётган қон. Достон.127

МУШОҲАДА

Рустам АБДУЛЛАЕВ. Бебаҳо маънавий қадрият.134

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Феруз НЕЪМАТУЛЛАЕВ. Мудрок юракларни уйғот уйқудан. 137
Дилмурод НАЗАР. Йирткич.141

ДРАМАТУРГИЯ

Саид АНВАР. Мардикорлар.147

BOLALAR DUNYOSI

Tursunboy ADASHBOYEV. Paydo bo'ldi yoy kamalak.160

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Маъно БАСЕ. О, муқаддас хайрат!165

ГУЛҚАЙЧИ

Ҳабиб СИДДИҚ. Бизга хизмат йўқми?169

Адабий ҳаёт.174

Шарқ юлдузи

2018

12-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фарқланиши мумкин. Таҳририятта юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 «Ўзбек адабиёти» ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шугулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Маъзиллимиз:

100066, Тошкент шаҳри, Бунёдкор шоҳкўча, Адиллар хиббони, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси биноси.

Телефонлар:

231-23-65, 231-23-66, 231-23-68

www.sharqyulduzi.uz

e-mail: sharqyulduzi@umail.uz

sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими 70x108 ¹/₁₆
Офсет босма усулида офсет қоғозида босилди. Босма табоғи 11,0.
Шартли босма табоғи 15,4.
Нашриёт ҳисоб табоғи 17,2.
Адади 2000 нусха.
Буюртма № 5

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 05.02.2016 й. 0562-рахам билан рўйхатга олинган.

«PRINT REBEL» МЧЖ

матбаа қорхонасида чоп этилди.

Қорхона маъзили:

Тошкент шаҳри, Олмазор тумани, Ўразбоев кўчаси, 35-уй.

Журнал ойда бир марта чоп этилади.

Мусаххих:

Дилфуза Маҳмудова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Элёржон Неъматов

Copyright © «Шарқ юлдузи»

Унутилмас лаҳзалар

Раҳмат Файзий ҳаётидан лавҳалар

Намоз Султонов. «Биби-Хоним»